

Omgivelser som kulturpolitikk

Om begrepet estetisk kvalitet i stortingsmeldingen Kultur i tiden

Ragnhild Ingridsdotter Hoem

Masteroppgave i estetiske studier ved Institutt for filosofi, idé- og

kunsthistorie og klassiske språk

Det humanistiske fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

14. mai 2010

Takk...

... til min veileder Arnfinn Bø-Rygg for solid og oppmuntrende veiledning! Takk til arkitekt Kristin Jarmund som tok seg tid til en samtale i desember 2009. Takk også til Espen Johnsen for samtale og nyttige innspill. Takk til Vivi for korrekturlesing, tips til noteføring og gode kommentarer. Takk til min mor og far for det samme. Takk til Martin fordi du er tålmodig, morsom og fin å være sammen med når oppgaveskrivingen er slutt for dagen.

Ragnhild Ingridsdotter Hoem

Oslo, 11. mai 2010

Innhold

Innhold	5
1. Om oppgaven	7
1.1 Oppgavens struktur	8
1.2 Tilnærming og fortolkning	11
2. Da omgivelser ble kulturpolitikk	12
2.1 Estetisk kvalitet som satsningsområde.....	13
2.2 Kritikken mot satsningen	15
3. Estetikkbegrepet som konstruksjon: fra antikken til <i>Kultur i tiden</i>?	20
3.1 Det moderne estetikkbegrepet	20
3.2 Estetikk fra Platon til i dag?	25
3.3 Estetikken som fagfelt.....	28
3.4 Forbindelse til estetikkbegrepet i kulturpolitikken	29
4. Om begrepet estetisk kvalitet i stortingsmeldingen <i>Kultur i tiden</i>	32
4.1 Definisjoner av estetikk og estetisk kvalitet.....	34
4.2 Videreutvikling av estetikkbegrepet i “Omgivelser som kultur: Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø”	39
4.3 Veilederne	45
5. Christian Norberg-Schulz og stedsteorien	48
5.1 Stedstep, stedsidentitet, tilhørighet og fysisk miljø som identitetsskaper: Det som ligner i Norberg-Schulz tekster og de politiske dokumentene.....	49
5.2 Kritikken mot begge: En for fysisk og visuell identitetsforståelse	54
5.3 Miljøbyen Gamle Oslo som en konkretisering av visjonen om estetisk kvalitet – en estetisering av hverdagslivet?.....	59

6.	Estetikk og omgivelser som meningsdimensjon: det som kan bringes videre.....	66
6.1	Oppsummering	70
7.	Kildeliste.....	74
7.1	Litteratur.....	74
7.2	Annet materiale.....	77

1. Om oppgaven

I denne oppgaven vil jeg sette forståelsen av *estetikk* og *estetisk kvalitet* som kommer frem i to kulturpolitiske dokumenter fra begynnelsen av 1990-tallet inn i et rammeverk av estetisk teori. Disse dokumentene la grunnlaget for å gjøre omgivelser og arkitektur til et kulturpolitisk område. Det første dokumentet er Stortingsmelding nr. 61 (1991-1992) *Kultur i tiden*. Det andre dokumentet er rapporten “Omgivelser som kultur. Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø” (1992), fra handlingsprogrammet som ble utarbeidet i forbindelse med Stortingsmeldingen.

Begge dokumentene er utgitt av Kulturdepartementet. Miljøverndepartementet var den opprinnelige initiativtakeren til satsningen på en fysisk opprustning av omgivelsene, men det var først og fremst Kulturdepartementet som utarbeidet den forståelsen av begrepene estetikk og estetisk kvalitet som ble lagt til grunn. Hva legger dokumentene i begrepet estetisk kvalitet? Speiler de en usikkerhet om hva estetikk og estetisk kvalitet kan være i våre omgivelser? Tar de opp i seg et utvidet estetikkbegrep, bevisst eller ubevisst? På hvilke måter endres begrepet når det blir konkretisert i lovverket og i de ulike veilederne for estetisk kvalitet? Jeg vil se hva som skjer når de spørsmålene som reises settes i en teoretisk ramme, og vise hvordan rammene blir sprengt både av teorien jeg bruker og av dokumentene selv. Selv om en estetisk opprustning av det fysiske miljøet var utgangspunktet, og det i utdypningen av begrepet i lovverket avgrenses til å gjelde “visuelle kvaliteter”, blir estetikken gitt en svært omfattende rolle både i den fysiske og i den sosiale oppbygningen av samfunnet. Estetisk kvalitet som kulturpolitisk satsningsområde blir satt i sammenheng med begrepene livskvalitet, oppvekstmiljø, kulturarv, identitet, tilhørighet og bærekraft. Hvordan denne sammenhengen er, og hvilken hensikt det har å lage lover og retningslinjer for å sikre estetisk kvalitet, har imidlertid vært gjenstand for omfattende diskusjon. I rundskrivet i forbindelse med lovendringen, og til dels i veilederne for estetisk kvalitet, blir begrepet snevret inn til å gjelde visuelle kvaliteter i byggverk og fysiske omgivelser. I denne sammenheng kan man argumentere for at muligheten for å si det dokumentene gjør om betydningen av estetisk kvalitet i omgivelsene, faller bort.

Stedsbegrepet, forståelsen av stedsidentitet og betydningen av de fysiske omgivelsene for det sosiale miljøet som satsningen på estetisk kvalitet la til grunn, har blitt sterkt kritisert fra

flere hold. Jeg vil først og fremst trekke inn kritikken til samfunnsgeografen John Pløger. På hvilke måter kan bruken av begrepet korrigeres gjennom kritikken? Treffer kritikken, eller skyter den forbi innholdet i Stortingsmeldingen og handlingsprogrammet? I denne sammenheng blir forholdet til et utvidet estetikkbegrep, slik det kommer frem hos filosofene Wolfgang Iser og Gernot Böhme, viktig. Innholdsmessig og språklig har dokumentene dessuten svært mye til felles med Christian Norberg-Schulz' arkitekturfenomenologiske skrifter. Også han har en "utvidet" forståelse av kvalitet, men snevres ofte inn, både av egne formuleringer og av kritikerne, til å handle om visuelle kvaliteter. I lys av et utvidet estetikkbegrep vil jeg imidlertid argumentere for at Norberg-Schulz som inspirasjonskilde kan forstås på en ny måte.

Hovedproblemstillingen i oppgaven er om forsøket på å skape kulturpolitiske rammer for utformingen av omgivelsene ubevisst tok opp i seg et utvidet estetikkbegrep som vokste fram på samme tid. En hypotese er at dette er en av grunnene til at estetikkbegrepet som framstilles i dokumentene blir uklart. Estetikk er i seg selv et begrep som ikke kan gi en uttømmende og universell definisjon, slik normative begreper som etikk og rettferdighet heller ikke kan det. Jeg vil imidlertid undersøke om uklarheten i disse dokumentene er rammet inn på en måte som lukker mer enn den åpner for den tenkningen innføringen av estetikkbegrepet skulle gi rom for. Innholdet som blir lagt i begrepet om estetisk kvalitet sprenger rammene det blir gitt når estetisk kvalitet blir snevret inn til å gjelde fysiske og visuelle kvaliteter. Jeg vil vise hvordan en utvidet forståelse av estetikken, og en fenomenologisk tilnærming, kan gi den diskusjonen som dokumentene i utgangspunktet skulle åpne for en ny horisont.

Oppgaven konsentrerer seg om de to første kulturpolitiske dokumentene på området. Veiledningsmaterialet og lovverket vil bli trukket inn for å vise hvordan begrepet om estetisk kvalitet tidvis blir innsnevret når det må konkretiseres. Jeg vil også kommentere Miljøbyprosjektet i Gamle Oslo, fordi en del av kritikken mot satsningen på estetisk kvalitet har brukt dette prosjektet som eksempel.

1.1 Oppgavens struktur

I kapittel 2 vil jeg gi en framstilling av hvordan omgivelser og arkitektur ble gjort til et kulturpolitisk område gjennom stortingsmeldingen *Kultur i tiden* fra 1991-92. Jeg vil trekke

linjer fra den satsningen på estetisk kvalitet som kommer til uttrykk i Stortingsmeldingen, til innføringen av estetiske hensyn i plan- og bygningsloven i 1995. I forbindelse med dette vil jeg også vise til kritikken som har kommet både mot lovfestingen av estetiske hensyn og mot det som lå til grunn for satsningen på estetisk kvalitet generelt.

I kapittel 3 vil jeg sette bruken av begrepet estetikk i dokumentene i et estetikkteoretisk perspektiv. Jeg vil vise hvordan en forståelse av estetikkbegrepet som konstruksjon, slik for eksempel filosofer som Ludwig Wittgenstein, Morrits Weitz og Wolfgang Welsch vil snakke om denne typen begreper, kan være til nytte for å gi bruken av begrepet en teoretisk ramme. Dette kan legge et grunnlag for å åpne opp for det estetiske som et rom hvor man kan diskutere og bearbeide andre sider ved utbyggingen av våre omgivelser enn de tekniske, økonomiske og funksjonelle. Jeg vil i denne sammenheng trekke linjer fra den estetiske teorien og estetikken som fagfelt i dag, til bruken av begrepet i de dokumentene jeg skal undersøke.

I kapittel 4 vil jeg gå inn i hva som ligger i begrepet estetisk kvalitet i stortingsmeldingen *Kultur i tiden* og i det påfølgende handlingsprogrammet “Omgivelser som kultur. Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø” (heretter “Omgivelser som kultur”). Jeg vil vise hvordan bruken av begrepet i disse dokumentene delvis gir estetikken et utvidet omfang. Betydningen estetisk kvalitet i omgivelsene blir tillagt er utvidet i forhold til en mer tradisjonell forståelse av estetikk som knyttet til det visuelt tilfredsstillende. På samme tid som disse dokumentene ble til vokste diskusjonen rundt en utvidet bruk av estetikkbegrepet for alvor fram, for eksempel med omgivelsesestetikken. Gjennom atmosfærebegrepet til den tyske filosofen Gernot Böhme vil jeg vise et eksempel på hvordan et slikt utvidet område for estetikken kan forstås i en teori om byens estetikk. Til slutt i dette kapitlet vil jeg kort vise til hvordan satsningen på estetisk kvalitet behandles i veiledningsmaterialet. Her vil jeg trekke linjer til den norske arkitekturteoretikeren Christian Norberg-Schulz’ syn på omverdenskrise og stedstap i etterkrigstiden.

I kapittel 5 vil jeg ta for meg de delene av Christian Norberg-Schulz’ arkitekturteori som jeg mener ligger under forståelsen av behovet for estetiske kvaliteter i dokumentene. Norberg-Schulz bruker ikke estetikkbegrepet på en utvidet måte, men han understreker behovet for å forstå et steds “iboende kvaliteter” og gi omverdenen mening. Norberg-Schulz’ tilnærming til omgivelsene og stedet ligner på flere punkter på tilnærmingen i *Kultur i tiden* og “Omgivelser som kultur”. Jeg vil fokusere på hans framstilling av stedstap og

omverdenskrise i etterkrigstiden, og behovet for å finne stedets iboende kvaliteter for å overvinne stedstapet og oppnå en ny identitets- og tilhørighetsfølelse. Sammenhengen mellom Norberg-Schulz' teori og de kulturpolitiske dokumentene fra begynnelsen av 1990-tallet som jeg tar for meg, har også blitt påpekt av dem som har kritisert innholdet i dokumentene. Det er utenfor oppgavens rammer å kartlegge all kritikken som har kommet mot denne typen stedstilnærming fra begynnelsen av 1990-tallet til i dag. Jeg vil først og fremst se på kritikken slik den kommer til uttrykk hos samfunnsgeografen John Pløger. Pløger har blant annet kritisert fokuset på historiske spor i formingen av nye stedsidentiteter for å være det han kaller "en estetisering av hverdagslivet". Jeg vil kort vise til noen andre kritikker.

Pløgers kritikk er svært relevant for min problemstilling fordi den retter seg direkte mot satsningen på estetisk kvalitet. Pløger kritiserer den betydningen estetisk kvalitet i det fysiske miljøet blir tillagt i forhold til sosialt miljø. Han bruker Miljøbyen Gamle Oslo som eksempel på hvordan en satsning på fysisk opprustning og historiske spor kan føre til en ekskluderende forming av et steds identitet. Pløger viser til "Omgivelser som kultur" som et eksempel på et grunnlag for en slik tankegang. En liknende kritikk framfører professor i arkitektur Ole Møystad. Begge trekker inn Norberg-Schulz som inspirasjonskilde for denne stedstenkningen. Jeg vil argumentere for at satsningen på estetisk kvalitet og stedsidentitet i de kulturpolitiske dokumentene ikke trenger å forstås som essensialistisk og ekskluderende.

Det siste kapittelet, kapittel 6, har jeg kalt "Estetikk og omgivelser som meningsdimensjon: det som kan bringes videre". Her vil jeg argumentere for at det er nyttig å skille mellom *estetisering* og en satsning på *estetisk kvalitet* når man skal diskutere betydningen av det estetiske i omgivelsene. Et slikt skille kan nyansere Pløgers kritikk. I denne sammenhengen vil jeg trekke inn Wolfgang Welsch' beskrivelse av estetisering. I lys av et utvidet estetikkbegrep og et annet perspektiv på Norberg-Schulz' innflytelse, vil jeg argumentere for at arbeidet som ble lagt ned på begynnelsen av 1990-tallet kan forstås på en ny måte. Den polariserte meningsbrytningen som mye av kritikken legger opp til virker lite konstruktiv. Jeg vil argumentere for at den diskusjonen som dokumentene delvis åpner opp for fremdeles er svært sentral når man skal diskutere og lage et rammeverk for utformingen av våre omgivelser. Samtidig mangler det en presisering av nivåforskjellene i bruken av begrepet, fra det overordnede planet Stortingsmeldingen og handlingsprogrammet utgjør, til de bestemte føringene på kommuneplan. Dette gjør rammene rundt diskusjonen uklare.

1.2 Tilnærming og fortolkning

“Fortolkning”, skriver filosofen Charles Taylor i teksten “Fortolkning i humanvitenskapene”,

[...]er et forsøk på å klargjøre, å gjøre et studieobjekt forståelig. Dette objektet må derfor være en tekst [...] som på et eller annet vis er ufullstendig, tåkete, tilsynelatende selvmotsigende – på en eller annen måte uklar. Fortolkningen sikter mot å avdekke en underliggende sammenheng eller mening.¹

Taylor skriver videre om fortolkningens natur at vi “[...] må kunne sette et skille, selv om det bare er relativt, mellom meningen eller sammenhengen som kommer til uttrykk, og dens realisering i et bestemt felt av meningsbærere eller tegn”. I denne erkjennelsen ligger det at meningen i teksten lar seg uttrykke på flere måter.² Slik vil jeg nærme meg de kulturpolitiske dokumentene jeg undersøker i denne oppgaven. Mitt perspektiv på dokumentene, som har framveksten av et utvidet estetikkbegrep og en fenomenologisk tilnærming til arkitekturen som underliggende premiss, finner en annen mening i dokumentene enn det den omfattende kritikken har gjort. Jeg mener imidlertid at også kritikken fortolkning av dokumentene er fruktbar. Min fortolkning går derfor like mye i dialog med kritikken av dokumentene som med dokumentene selv.

¹ Charles Taylor, “Fortolkning i humanvitenskapene”, overs. av Erlend Ra, i *Hermeneutisk lesebok*, redigert av Sissel Lægneid og Torgeir Skorgen, 239–287 (Oslo: Spartacus, 2001), 239.

² Taylor, “Fortolkning i humanvitenskapene”, 239, 240.

2. Da omgivelser ble kulturpolitikk

Stortingsmeldingen *Kultur i tiden* fra 1991-92 brakte arkitektur og omgivelser inn som et område i kulturpolitikken. Gjennom 1970- og 80-årene var diskusjonen rundt omgivelsenes betydning for det sosiale miljøet blitt sterkere. I stadig økende grad ble etterkrigsarkitekturen, og særlig drabantbyutbyggingen og tettstedsutviklingen, sett på som mislykkede forsøk på å skape gode, trygge bomiljøer som folk følte tilhørighet til. Den raske oppbyggingen som etterkrigsårene krevde ga liten tid til å evaluere hva slags bomiljø som ble til med den voldsomme boligutbyggingen.³ Det ble gitt “[...] lite rom for den stedlige tilpasning og historiske omtanke som ettertiden har etterspurt”,⁴ slik Stortingsmeldingen beskriver det. *Kultur i tiden* kan sees som et svar på dette. Daværende kulturminister, Åse Kleveland, sier selv i et intervju fra 2003 at de “[...] la ut på et ‘korstog’ for estetikk og kvalitet i omgivelsene”.⁵ Samtidig er Stortingsmeldingen et forsøk på å skape kulturpolitiske rammer for stedsutviklingen og utformingen av de fysiske omgivelsene i Norge, med en “[...] erkjennelse av et klart offentlig ansvar for kulturområdet og en bevisst desentralisering av ansvar og oppgaver”, som utgangspunkt.⁶

Det var første gang omgivelsesestetikk og arkitektur ble behandlet så omfattende i en kulturpolitisk stortingsmelding.⁷ Også Miljøverndepartementet og Kommunal- og arbeidsdepartementet var viktige aktører i denne satsningen. Den “Interdepartementale kontaktgruppen for estetikk” ble opprettet i 1992,⁸ og departementene samarbeidet om å utforme et omfattende veiledningsmateriale som skulle utgis i forbindelse med satsningen.

³ I 1969 kom Ammerud-rapporten, den første store undersøkelsen av livet i drabantbyen. Thorbjørn Hansen skriver i Plan nr. 2 i 2006 utfyllende om den omfattende kritikken av drabantbyen – og høy og kompakt bebyggelse generelt, som kom i etterkant av rapporten. En kjent beskrivelse av boligproblemene i etterkrigstiden er Norberg-Schulz’ kapittel “Omverdenskrise og stedsbehov” i artikkelen “Fra gjenreisning til omverdenskrise: Norsk arkitektur 1945-80” i *Inn i en ny tid*, Norges Kunsthistorie bd.7, (Oslo: Gyldendal, 1983). En annen kjent beskrivelse er Dag Solstads roman *Forsøk på å beskrive det ugjennomtrengelige*, om livet i drabantbyen på Romsås.

⁴ St.meld.nr. 61 1991–92, *Kultur i tiden*, 136.

⁵ Kristin Aasgaard, “Kunstner i maktposisjon: intervju med Åse Kleveland i *Form* 2003 nr. 2, 3–6, 3. (http://www.kunstogdesign.no/form203/ase_kleveland.html).

⁶ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 10.

⁷ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

⁸ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 16; Tarald Lundevall, “Arkitekturpolitikk – verktøy eller retorikk?”, i *Byggekunst* 1997 nr. 8, 14–18, 16.

2.1 Estetisk kvalitet som satsningsområde

I løpet av nittitallet ble det dermed utgitt en rekke veiledere, både på statlig og kommunalt plan, som skulle være med og sikre den estetiske kvaliteten ved stedsutviklingen og utbyggingen i Norge.⁹ I 1995 ble estetikk tatt inn som en del av formålsparagrafen til plan- og bygningsloven.¹⁰ Fra nå av skulle paragrafen lyde: “Planlegging etter loven skal legge til rette for samordning av statlig, fylkeskommunal og kommunal virksomhet og gi grunnlag for vedtak om bruk og vern av ressurser, utbygging, *samt å sikre estetiske hensyn*”.¹¹

Begrepet *estetisk utforming* ble tatt inn som en del av “skjønnhetsparagrafen”, § 74 nr. 2, hvor det nå het:

Kommunen skal se til at ethvert arbeid som omfattes av loven, bli planlagt og utført slik at det etter *kommunens* skjønn tilfredstiller rimelige skjønnhetshensyn både i seg selv og i forhold til omgivelsene. *Tiltak etter denne lov skal ha god estetisk utforming i samsvar med tiltakets funksjon og med respekt for naturgitte og bygde omgivelser.* Skjemmende farger er ikke tillatt og kan kreves endret.¹²

I § 20-1 om kommuneplanlegging, ble begrepet også lagt til: “Kommunen skal utføre en løpende kommuneplanlegging med sikte på å samordne den fysiske, økonomiske, sosiale, *estetiske* og kulturelle utvikling innenfor sine områder”.¹³

I tillegg til § 74-2 om planløsning og utseende, fikk § 107 om skilt og reklame lagt til

[S]kilt, reklameinnretninger o.l skal godkjennes av kommunen før de settes opp. Ved avgjørelse av om godkjenning skal gis, tas hensyn til bl.a. om skilt eller reklameinnretninger o.l. vil virke skjemmende eller sjenerende i seg selv, i forhold til omgivelsene eller for trafikken,

for å sikre at forholdet til omgivelsene, og dermed den estetiske kvaliteten, ble ivaretatt.¹⁴

⁹ Njål Arge og Reidun Rimberg, “Vakre og mer funksjonelle steder: evaluering av Miljøverndepartementets arbeid med stedsforming”, i *Plan* 1996 nr. 5, 24–27, 24.

¹⁰ Begrep ble tatt inn i lovverket i 1995, men satt i verk i 1997.

¹¹ Cecilie Flyen Øyen, Sidsel Jerkø, Hege Ovesen, “Forsterket fokus på estetikk? En evaluering av forvaltningsmyndighetenes og foretakenes praksis”, Sintef-Byggforsk rapport (Oslo: Norges byggforskingsinstitutt, 2005), 21. (Endringene er vist i kursiv);

¹² Sintef-Byggforsk, “Forsterket fokus på estetikk?”, 22.

¹³ Sintef-Byggforsk, “Forsterket fokus på estetikk?”, 21.

¹⁴ Sintef-Byggforsk, “Forsterket fokus på estetikk?”, 21; I følge rapporten fikk § 107 et generelt krav om at skilt og reklame skulle godkjennes av kommunen for å sikre at “*estetiske kvaliteter* i det offentlige rom kan ivaretas”.

Estetiske hensyn og estetiske kvaliteter ble på denne måten både et grunnleggende prinsipp i lovverket, og innlemmet i konkrete lovpålagte krav i forhold til byggetiltak og reklame.

Lovendringen var et av tiltakene som ble foreslått i rapporten “Omgivelser som kultur” fra “Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø”, som Kulturdepartementet iverksatte i forbindelse med *Kultur i tiden*.¹⁵ I etterkant av lovendringen ble det forfattet et rundskriv om estetikk, hvor Kommunal- og arbeidsdepartementet og Miljøverndepartementet ville presisere hva som lå i begrepene estetikk og estetisk kvalitet når de ble tatt opp i lovverket. Begrunnelsen for den nye vektleggingen av estetiske kvaliteter var en erkjennelse av at “[...] kvaliteter i omgivelsene gir viktige premisser for enkeltmenneskets oppvekstvilkår og livskvalitet”.¹⁶ I rundskrivet presiseres det at estetikkbegrepet i lovsammenheng særlig er knyttet til “[...] de visuelle kvaliteter i byggverk og fysiske omgivelser”.¹⁷ Betydningen av den estetiske kvaliteten strekker seg imidlertid langt utover en forskjønning av det fysiske miljøet, og blir i rundskrivet satt i sammenheng med begrepene kulturarv, identitet, oppvekstmiljø, tilhørighet, livskvalitet og bærekraft.¹⁸ Men hvilke visuelle kvaliteter uttrykker så store begreper? Hvordan kommer man fram til hvilken form “identitet” skal ha? I innledningen presiseres det at det ikke kan “[...] defineres en statlig standard for god byggeskikk”.¹⁹ Hvordan skulle imidlertid det lovpålagte kravet om *estetisk utforming og estetiske hensyn* tolkes? Ved lovendringen la man også til at det var *kommunens skjønn*, som skulle være avgjørende. Arbeidet med stedsanalyser på kommuneplan ble derfor viktig for måten kravet om estetiske hensyn ble forvaltet på, og hvordan det ble utformet i konkrete retningslinjer.

¹⁵ Peter Butenschøn, Arnfinn Bø-Rygg, Ketil Kiran, Morten Krogstad, Bruno Lundstrøm, Anniken Thue, Anne Wichstrøm, “Omgivelser som kultur: Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø”, rapport fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Kulturdepartementet (Oslo: Kulturdepartementet, 1992), 28. (Heretter: KD, “Omgivelser som kultur”).

¹⁶ Statens byggt tekniske etat (BE), “Rundskriv om estetikk: estetikkbestemmelser i plan- og bygningsloven”, Kommunal- og arbeidsdepartementet og Miljøverndepartementet 1997, 3; (<http://www.regjeringen.no/nb/dep/krd/dok/rundskriv/1997/rundskriv-h-0797.html?id=108136>).

¹⁷ BE, “Rundskriv om estetikk”, 3.

¹⁸ BE, “Rundskriv om estetikk”, 3.

¹⁹ BE, “Rundskriv om estetikk”, 2.

2.2 Kritikken mot satsningen

På begynnelsen av nittitallet førte det nye fokuset på arkitektur og estetiske kvaliteter til en økt satsning på fysisk opprustning i kommuner over hele landet. Sivilarkitekt Tarald Lundevall, som da var rådgiver i Kulturdepartementet, beskriver det slik i en artikkel i *Byggekunst* fra 1997:

Enten man reiser nedover Askerlandet fra Oslo, gjennom Vest-Agder eller langs E6 i Nord-Trøndelag, kommer man gjennom byer og tettsteder der det nylig er arbeidet med gatetykker og fortau, parkbenker og torgplasser. Nystelte steder kommer til hvert halvår [...] Det er tilsynelatende enighet over hele landet om at det felles utemiljøet må settes i stand.²⁰

Samtidig påpeker han:

[...] når kioskeiere i dag skriver til Kulturdepartementet og stolt forteller om investering i villmarkspanel og torv for å imøtekomme norsk kulturpolitikk, og fagansvarlige byråder i hovedstaden uttaler at de er lei av “postmodernismen” og derfor ønsker seg flere “klassisistiske bygninger”, blir det klart at statlig arkitekturpolitikk også må gå dypere i spørsmålet om hva slags kvaliteter man egentlig ønsker å nå.²¹

Denne formen for “[...] nostalgi, duknakket tilpasning og misforstått byggeskikk”, går Lundevall hardt ut mot. Han peker på at det er fare for at “[...] samtidsarkitekturen drukner i forenklete oppfatninger om arkitektonisk tilpasning og kulturminnevern”,²² om man lar en helhetlig norsk arkitekturpolitikk utvikle seg i denne retningen.

Flere arkitekter har fremmet en lignende kritikk. Det er særlig konkretiseringen av estetikkbegrepet i lovverket til formale retningslinjer på kommuneplan som har blitt kritisert. Regelverket oppleves mange steder som konserverende med lite rom for nyskapning. I rapporten “Forsterket fokus på estetikk? En evaluering av forvaltningsmyndighetenes og foretakenes praksis” (2005) fra Norges Byggforskningsinstitutt, er en av konklusjonene at arkitektene ofte oppfatter kommunens reguleringsbestemmelser som konserverende i forhold til formalt uttrykk. Kommunen er på sin side mer opptatt av sammenhengen og tilpasningen til resten av bebyggelsen i området enn arkitekten, som i større grad ser sitt bygg som et isolert objekt. Dette kan skape konflikter rundt hva som er et vellykket byggetiltak i forhold

²⁰ Tarald Lundevall, “Arkitekturpolitikk: verktøy eller retorikk?”, i *Byggekunst* 1997 nr. 8, 14–17, 14.

²¹ Lundevall, “Arkitekturpolitikk: verktøy eller retorikk?”, 14.

²² Lundevall, “Arkitekturpolitikk: verktøy eller retorikk?”, 18.

til kravet om estetisk kvalitet og tilpasning til omgivelsene.²³ Sivilarkitekt og professor i arkitektur Aina Dahle argumenterer i *Mur & Betong* i 2007 for at “[d]en såkalte ‘skjønnhetsparagrafen’, pbl § 74.2, må fjernes straks[...].” fordi hun mener den bare har “[...] bidratt til håpløse konflikter, tolkningskaos, synsing og skjønn utført av mer eller mindre kompetente aktører med ikke bare manglende faglig tyngde, men manglende politisk og praktisk teft”.²⁴ Dahle mener et av hovedproblemene med å trekke inn estetikken i lovverket er at “[...] den ikke er normativt omforent slik etikken er. Vi kan si hva god moral er, fordi begrepet moral er knyttet til en omforent etikk. Vi kan derimot ikke si hva som er “vakkert”, da vi ikke har en omforent estetikk som skjønnhetsbegrepet er knyttet opp mot”.²⁵ På samme tid beskriver en evaluering fra 1996 at flere kommuner var fornøyd med den nye stedssatsningen og fokuset på estetiske kvaliteter og stedsanalyser.²⁶

Innføringen og satsningen på estetikk i arkitekturpolitikken, og senere i lovverket, har møtt kritikk fra flere hold. Stipendiat Laila Belinda Fauske ved Arkitekt- og designhøgskolen i Oslo kritiserer både Stortingsmelding nr. 61 og handlingsprogrammet “Omgivelser som kultur” for at de ikke “[...] tilkjennevir en entydig definisjon av hva som menes med estetisk kvalitet”, men at de likevel fremmer “[...] en bestemt oppfattelse av hva som er estetikk og ‘korrekt’ estetikk”.²⁷ Samfunnsgeografen John Pløger har i en rekke artikler og i boken *Byens språk* kritisert nærmiljøfokuset og stedsidentitetsfokuset i norsk bypolitikk, som han mener til tider tar form som en ekskluderende “estetisering av hverdagslivet”.²⁸ Han fremfører en lignende kritikk som Fauske av estetikksatsningen på begynnelsen av 1990-tallet, blant annet i boken *Byens språk* (2001) og i artiklene “Urban Renaissance in Oslo: Social Reordering Through Aestheticization” og “Millennium Urbanism – Discursive Planning”.²⁹ Som forsker ved Norsk institutt for by- og regionforskning (NIBR) beskriver

²³ Sintef, “Forsterket fokus på estetikk?”, 18, 148, 149.

²⁴ Aina Dahle, “Not in my backyard”, i *Mur & Betong* 2007 nr. 4, 59–61, 60.

(<http://www.murbetong.no/archive/mb/2007-04/704-arkitektur.pdf>)

²⁵ Dahle, “Not in my backyard”, i *Mur & Betong*, 60; Dahle mener altså at etikken er omforent i en moral som “vi” er enige om. Hvem “vi” er blir dermed et sentralt spørsmål. Dette er ikke et dekkende syn på hva etikk og moral er. Spørsmål innen både etikk, estetikk og moral er normative; det er spørsmål vi kan diskutere.

²⁶ Arge og Rimberg, “Vakre og mer funksjonelle steder”, 27.

²⁷ Laila B. Fauske, “Arkitekturundervisning og restaurasjonstenkning”, i *FORMakademisk* 2009 nr. 1, 41–48, 45, 46 (<http://www.formakademisk.org/index.php/formakademisk/article/viewFile/28/24>); (Fauske siterer Pløger i den siste påstanden).

²⁸ John Pløger, *Byens språk* (Oslo: Spartacus, 2001), 127.

²⁹ Pløger, *Byens språk*; “Urban renaissance in Oslo: Social Reordering through Aestheticization” i *European urban and regional studies* 347–351 (Sage Publications; 1995); (<http://eur.sagepub.com/cgi/reprint/2/4/347>);

han i rapporten “Etikk i planlegging – og i planpraksis” (2004) også estetikkens rolle i norsk planlegging. Her peker han særlig på forbindelsen mellom etikk og estetikk som han mener dominerer norsk planpraksis, hvor

[...] estetikken ses som anvisende på det etiske. Det vil si at det argumenteres med at forskjønning [...] den estetiske kvalitet i de sosiale arenaer, hverdagslivets romlige distinksjonspraksiser og smak mv har avgjørende betydning for folks oppfattelse av deres boligområders kvalitet [...] Intensjonen er at estetisk “gode” og smukke områder skal signalisere etiske verdier som for eksempel “å ta vare på” stedets kvaliteter og ta ansvar for måten stedet brukes på og invitere til samkvem mellom mennesker i “skjønne” omgivelser.³⁰

Sosialantropolog Marianne Gullestad advarer i artikkelen “Det gode sted – for hvem?” (1993) samtidens byutvikling mot et “[...] ensidig fokus på det gode sted som det vakre sted [...]”, som har “[...] ført til en byfornyelse med dårlig sosial profil”. Med gatestubben “Kroken” i Bergen som eksempel beskriver hun hvordan arkitekturhistorisk og estetisk opprustning gikk på bekostning av menneskene som bodde i området som ble rustet opp. Gullestad mener at man her fokuserte for mye på den fysiske og arkitekturhistoriske identiteten, og ikke identiteten som det daværende sosiale miljøet hadde gitt stedet.³¹ Pløger kritiserer blant annet det samme, rettet mot Miljøbyprosjektet i Gamle Oslo,³² i “Urban Renaissance in Oslo: Social Reordering Through Aestheticization”:

“The Environmental City of Gamle Oslo” is in its first phase, but it is already obvious that “living conditions” does not mean social welfare programmes. The project has three main pillars: first that of creating a sustainable physical environment; second, recreating a sense of community through the environment (housing and architecture), local services (health care), and physical security (safe areas); and, third, strenghtening the city centre as a meeting place, as a place for trade and culture.³³

Denne kritikken er interessant. Både Gullestad og Pløger kritiserer et for fysisk og visuelt fokus i byfornyelsen, hvor historiske spor skal gis en visuell og fysisk form i nærmiljøet for

“Millennium Urbanism: Discursive Planning”, i *European urban and regional studies* 63–72 (Sage Publications, 2001); (<http://eur.sagepub.com/cgi/reprint/8/1/63.pdf>).

³⁰ Pløger, “Etikk i planlegging – planpraksis”, NIBR-rapport (Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 2004), 28; (<http://www.nibr.no/publikasjoner/rapporter/123/>).

³¹ Marianne Gullestad, “Det gode sted – for hvem?”, i *Det gode sted*, red. av Terje Forseth (Oslo: Universitetsforlaget, 1994).

³² Det nasjonale miljøbyprogrammet ble iversatt av Miljøverndepartementet i årsskiftet 1992/1993. I tillegg til Gamle Oslo, var de fem miljøbyene Fredrikstad, Kristiansand, Bergen og Tromsø. Miljøbysatsningen skulle bidra til en mer miljøvennlig og bærekraftig by, til en fysisk opprustning av bygd miljø, og til utbedring av lokale miljø- og helseproblemer. En slik satsning kalles gjerne “områdesatsning”; Miljøverndepartementet, *Utvikling av miljøbyer: erfaringer og anbefalinger fra Miljøbyprogrammet: hovedrapport* (Oslo: MD, 2000); (<http://www.regjeringen.no/md/html/miljobyrap/HovedrapportHTML/Kapittel1/1.html>); Grorudalssatsningen kan være et eksempel på en slik satsning i dag.

³³ Pløger, “Urban renaissance in oslo: social reordering through aestheticization”, 348.

å skape identitet og tilhørighet. Dette kan gå på bekostning av det eksisterende sosiale miljøet, særlig hvis det er del av en revitaliseringsstrategi for et område slik det var i Bergen og i Miljøby Gamle Oslo-prosjektet. En revitaliseringsstrategi som bygger på en satsning på opprustning av fysisk miljø og historisk identitet kan virke ekskluderende for dem som ikke har noe grunnlag for å føle tilhørighet til den historiske framstillingen av stedet. Den kan dessuten komme til å se bort fra de ulike forestillingene om stedet som til enhver tid finnes blant dem som bor der. I tillegg kan den gjøre et område dyrere å bo i, og dermed presse ut de opprinnelige beboerne. Intensjonene bak å innføre begrepene estetisk kvalitet og estetiske hensyn rommet imidlertid mye mer enn en visuell opprustning og byggingen av en visuell identitet basert på historiske spor, noe både Stortingsmeldingen og handlingsprogrammet viser. Det kan imidlertid virke som om det mer utvidede grunnlaget som estetikken skulle bygge på tidvis blir sterkt redusert for å bli mer konkret, og at det på kommuneplan ofte ender opp som retningslinjer for en “visuell identitet” eller “et riktig bilde” av et sted.

Når den estetiske opprustningen blir forstått som visuell opprustning, er det ikke lett å se hvordan den skal ha konsekvenser for de sosiale forholdene som den også skulle være et ledd i å forbedre. Intensjonen bak å gjøre omgivelser til kulturpolitikk var at både sosiale, kulturelle og estetiske kvaliteter, følelse av tilhørighet, identitet og ivaretagelse av kulturarven på et sted skulle styrkes med den estetiske opprustningen. Var grunnlaget i begrepet om estetisk kvalitet likevel i utgangspunktet for knyttet til det visuelle til at det kunne romme sosiale aspekter som den faktiske bruken av stedet?

Temaet er like aktuelt i dag. Hvordan skal en visjonær arkitekturpolitikk for Norge være? Hvordan kan arkitekturpolitiske og estetiske mål defineres i et program når det ikke skal tas “konkret stilling til formale uttrykk”?³⁴

I 2009 resulterte et samarbeid mellom en rekke departementer i et helhetlig arkitekturpolitisk skrift for norsk arkitektur: *arkitektur.nå*.³⁵ Debatten rundt estetisk og arkitektonisk kvalitet, men ikke minst arkitekturens og utbyggingens sosiale, kulturelle og økonomiske slagsider går høylydt over hele landet. I Oslo er kampen mellom de ulike drivkreftene i den massive Bjørvikautbyggingen opphetet. I fjor fikk Oslo også sitt eget arkitekturpolitiske skrift *Oslos*

³⁴ Lundevall, “Arkitekturpolitikk: verktøy eller retorikk?”, 14.

³⁵ V-0949 B, *arkitektur.nå* (Oslo: Kultur- og kirke departementet, 2009);

(http://www.regjeringen.no/nb/dep/kud/dok/rapporter_planer/planer/2009/arkitektur.html?id=574549).

*bærekraft og vekst. Overordnet arkitekturpolitikk for byen og hovedstaden.*³⁶ I innledningen til dette skriftet beskrives en overgang fra handlingsprogrammet “Vakker by – handlingsprogram for estetikk og god byarkitektur” fra 2005, til dagens fokus på det like mangetydige begrepet *bærekraft*. Utgangspunktet for å skape en arkitekturpolitikk og en kulturpolitikk for utformingen av våre fysiske omgivelser var imidlertid både på statlig og kommunalt plan et ønske om en estetisk opprustning av omgivelsene, slik Kleveland formulerer det “[...] et ‘korstog’ for estetikk og kvalitet”.³⁷ Denne oppgaven vil fokusere på disse tidlige linjene i utformingen av en statlig arkitektur- og omgivelsespolitikk som en del av kulturpolitikken. Den vil imidlertid sette dette i sammenheng med den omfattende kritikken som fremdeles pågår.

³⁶ Oslo Kommune, *Oslos bærekraft og vekst. Overordnet arkitekturpolitikk for byen og hovedstaden* (Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2009).

³⁷ Aasgaard, “Kunstner i maktposisjon”, 3.

3. Estetikkbegrepet som konstruksjon: fra antikken til *Kultur i tiden*?

Det har vært nedfelt krav til byggverks utseende i den norske bygningslovgivningen siden 1924. Anvendelsen av den såkalte “skjønnhetsparagrafen” (§ 74-2) har gjennom hele 1900-tallet vært gjenstand for omfattende kritikk.³⁸ Ved lovendringen i 1995 ble, som vist, krav til estetikk og estetiske hensyn lagt til “skjønnhetsparagrafen” og lovens formålsparagraf.³⁹ Estetiske hensyn ble et eget punkt som byggesøknader kunne godkjennes eller avslås ut fra. Hva som ligger i forståelsen av estetikk, estetisk kvalitet og estetiske hensyn som ble lagt til grunn for *Kultur i tiden* og det påfølgende handlingsprogrammet er tema for denne oppgaven. Innsnevringen av begrepet i lovverket og veiledningsmaterialet blir brukt for å belyse begrepet.

I det følgende vil jeg prøve å sette denne forståelsen av estetikk inn i et teoretisk rammeverk. Problemstillingen for oppgaven er om oppfatningen av og begrunnelsen for estetikk og fokuset på estetisk kvalitet kan være et eksempel på et utvidet estetikkbegrep som kommer inn uten å bli bevisstgjort og forsøkt klargjort. En hypotese er at den utvidede bruken av estetikkbegrepet ble misforstått og kritisert fordi den var lite bevisstgjort og uklar. Estetisk kvalitet blir gitt en grunnleggende rolle for hvordan mennesket opplever tilhørighet, identitet og livskvalitet. Samtidig blir rammen for dette estetikkbegrepet tidvis innsnevret til visuelle kvaliteter,⁴⁰ “læren om det vakre”⁴¹ eller “stygt og pent”.⁴² Den kan dermed lukke mer enn den åpner for den tenkningen man ønsket å gi rom for ved å gjøre omgivelser til et kulturpolitisk område.

3.1 Det moderne estetikkbegrepet

Martin Seel skriver i kapittelet “A Rough History of Modern Aesthetics” i sin bok *Aesthetics of Appearing*:

³⁸ Odd Jarl Pedersen, P. Sandvik, H. Skaraas, *Plan- og bygningsrett* (Oslo: Universitetsforlaget, 2000), 544.

³⁹ Estetiske krav ble også lagt til § 2 og § 20-1, men det er § 74-2 som er den utskjelte skjønnhetsparagrafen.

⁴⁰ BE, “Rundskriv om estetikk”, 3.

⁴¹ T-1179, *Estetikk i plan- og byggesaker*, veileder fra Miljøverndepartementet og Kommunal- og arbeidsdepartementet (Oslo: Miljøverndepartementet, 1997), 8.

⁴² T-1197, *Stygt og pent skal diskuteres... men ikke bare fordi det er lovfestet*, veileder for endringer i plan- og bygningsloven fra 1. juli 1997 (Oslo: Miljøverndepartementet, 1997), 1.

This history is rough because it is brief, and brief because it is rough. It is brief since it addresses modern aesthetics – that going back to Baumgarten, only in tiny excerpts. It is rough because it identifies only the points of contact that a long and branching tradition has with the aesthetics of appearing drafted here. On the pages immediately following, therefore, I narrate not *the* history of modern aesthetics, but *a* history.⁴³

Denne oppgavens fortelling om den moderne estetikkens utvikling vil nødvendigvis forholde seg på samme måte til historien, om enn ikke til “the aesthetics of appearing” spesielt.

Estetikken som fagfelt har tatt mange ulike retninger fra Alexander Gottlieb Baumgartens *Aesthetica* (1750), verket som regnes som opphavet til det moderne estetikkbegrepet,⁴⁴ til i dag. Disse kan ikke uten videre føres sammen under en betydning av begrepet estetikk. De kan heller ikke være del av den samme historien om et fagfelts utvikling, fordi dette fagfeltet både har vært, og er, svært vidt. Enhver historiefremstilling vil alltid være en av flere mulige. Den er dessuten et produkt av den perioden historieskriveren selv lever i, som blant andre idéhistorikeren Thomas Krogh sier det.⁴⁵ At vi i dag vil forstå begynnelsen på den moderne estetikk på en ny måte, henger tett sammen med at estetikk som fagfelt de siste tiårene har fjernet seg fra avgrensningen til kunstfilosofi og teori om ulike kunstneriske uttrykk, eller snevrere “læren om det skjønne i kunsten”. Estetikken må forandre seg fordi de avgjørende spørsmålene som den må ta for seg er andre, sier den tyske filosofen Gernot Böhme.⁴⁶ Filosofen Allen Carlson skriver i denne sammenheng om framveksten av omgivelsesestetikken at den også var

[...] a result of the academic world’s becoming aware of the significance of the environmental movement - at the level of both theoretical discussion and practical action. Some of the earlier work in environmental aesthetics focused on empirical research that was conducted in response to the newly developing public apprehension about the aesthetic state of the environment.⁴⁷

⁴³ Martin Seel, *Aesthetics of Appearing*, overs. av John Farrell (Stanford: Stanford University Press, 2005), 1.

⁴⁴ Synet på hvilken rolle Baumgarten tillegges varierer. Ewa Jeanette Emt skriver i sin artikkel i boken *Konsten og kunstbegreppet* at “Baumgarten har ibland kallats ‘den moderna estetikens fader’, även om dette epitet knappast förekommer i någon större utsträckning i nyare läroböcker [...] i stället nöjer [de] seg med – om nu Baumgarten överhuvudtaget blir omnämnd – att framhålla att han var den som myntade ordet ‘estetikk’”; Ewa Jeanette Emt, “Baumgarten og den moderne estetikens födelse” i *Konsten och kunstbegreppet*, red. av Ingamaj Beck, Ewa Jeanette Emt, Anders Olsson, Tom Sandquist og Magnus Winbladh, Skriftserien Kairos nr. I 1996, 15–24, 17.

⁴⁵ Thomas Krogh, *Hermeneutikk: om å forstå og fortolke* (Oslo: Gyldendal akademisk, 2010), 33.

⁴⁶ Böhme, “‘Innføring’ fra æsthetik: Vorlesungen über æsthetik als allgemeine wahrnehmungslehre”, i *Estetisk teori: en antologi*, red. av. Kjersti Bale og Arnfinn Bø-Rygg, 519–532, (Oslo: Universitetsforlaget, 2008), 525.

⁴⁷ Carlson, Allen, *Nature and landscape: an introduction to environmental aesthetics* (New York: Columbia university press, 2009), 9.

Interessen for å utvikle en estetisk teori som ikke er begrenset til kunstfilosofi kommer ifølge slike utsagn av at man ønsker å utvikle et perspektiv som er relevant for sentrale spørsmål i samtiden.

Likevel vil jeg forsøke å skissere opp noen historiske perspektiver på estetiske spørsmål som jeg mener er relevante for å forstå de politiske dokumentene oppgaven tar for seg. Et av hovedtrekkene ved den estetikkforståelsen som vi finner i dokumentene, er nettopp at de forsøker å skape en enhet mellom vidt forskjellige grener av det feltet som estetikken kan omfatte, uten å presisere nivåforskjellene.

Jeg vil også, som nevnt, vise til arkitekturteori som jeg mener er relevant for å forstå den betydningen av omgivelsenes estetiske kvalitet som ligger til grunn. Her er den norske arkitekturteoretikeren Christian Norberg-Schulz' fenomenologiske tilnærming til arkitekturen sentral.

Det er imidlertid ikke bare den moderne estetikken, fra midten av 1700-tallet til i dag, som blir forsøkt sammenfattet under én forståelse av estetikkbegrepet. Den utvidede estetikken, som har blitt stadig mer fremtredende de siste tjue årene,⁴⁸ tar til en viss grad utgangspunkt i estetikkbegrepets antikke opphav, nemlig det greske begrepet *aisthesis*. Aisthesisbegrepet er utledet fra *aisthanomai* som betyr "jeg sanser". Et eksempel på at estetikkveilederne også griper tilbake til det greske begrepet for sansning, finner vi i *Estetikk i statlige bygg- og anlegg*, hvor begrepet om estetisk kvalitet blir satt i sammenheng med dette begrepet: "Begrepet estetikk stammer fra gresk 'aisthesis' – som har med det vi sanser å gjøre. Estetisk kvalitet handler om egenskaper og kjennetegn ved for eksempel bygninger og anlegg, som gir sanselige opplevelser eller som 'taler til' våre sanser og følelser".⁴⁹

Et av utgangspunktene for å gripe tilbake til aisthesis-begrepet er imidlertid Baumgarten. Baumgarten skulle først og fremst utvikle estetikken som "vitenskapen om den sanselige erkjennelse som sådan",⁵⁰ ikke nødvendigvis med kunsten eller et kunstobjekt i sikte, slik

⁴⁸ Arnfinn Bø-Rygg, "Sunday in Breadth: Aesthetics as a field and subject", i *Aesthetics at work*, redigert av Arne Melberg, 9–28 (Oslo: Unipub, 2007), 9. (Jeg har også hatt tilgang til den norske versjonen av teksten: "Estetikk og estetisering").

⁴⁹ V-0852 B, *Estetikk i statlige bygg- og anlegg*, veileder fra Administrasjonsdepartementet, Kulturdepartementet og Samferdselsdepartementet (Oslo: Administrasjonsdepartementet, 1996), 33.

⁵⁰ Alexander Gottlieb Baumgarten, "Fra Aesthetica (1750)", i *Estetisk teori. En antologi*, redigert av Kjersti Bale og Arnfinn Bø-Rygg, 11–16 (Oslo: Universitetsforlaget, 2008), 11.

estetikken etter ham ble innsnevret til. For Baumgarten betyr likevel ikke estetikk bare sansning, som hos grekerne, men *sanselig erkjennelse*. For rasjonalisten Baumgarten var det et helt eget prosjekt å redde den sanselige erkjennelsens egenverdi, som i rasjonalismen var underordnet fornuften. Baumgarten blir altså både beskrevet som opphavet til det estetikkbegrepet som senere blir knyttet til kunstfilosofien – og til dagens utvidede estetikkbegrep. Hvis estetisk kvalitet skal ha med identitet og tilhørighet å gjøre, er det heller en forståelse av den estetiske erfaring og den sanselige erkjennelsen veilederen *Estetikk i statlige bygg- og anlegg* knytter seg til, enn til det greske begrepet *aisthesis*.

Omtrent på samme tid som Baumgarten skrev, begynte arkitekturen, skulpturen, maleriet, musikken og poesien å bli sett på som tilhørende en egen sfære.⁵¹ *De skjønne kunstenes* sfære ble etter hvert adskilt fra *de mekaniske kunstenes* sfære, som de før var blitt gruppert sammen med. Ifølge teoretikeren Paul O. Kristeller ble dette for første gang formulert helt tydelig i franske Abbé Batteaux' artikkel *Les beaux arts réduits à un même principe* fra 1746.⁵² Allerede fra slutten av 1700-tallet ble imidlertid en slik forståelse av kunsten tatt for gitt.⁵³ Som Tom Sandquist skriver i forordet til Kairos-utgaven av Kristellers *Konstarternas moderna system*, er utviklingen av det moderne kunstbegrepet avgjørende for Baumgartens utvikling av estetikken.⁵⁴

For Baumgarten var fullkommengjøringen av den sanselige erkjennelsen *skjønnheten*. Skjønnheten ble slik tilegnet erkjennelsen og ikke gjenstanden, og det er derfor en subjektivistisk skjønnhetsoppfattelse Baumgarten fremsetter i boken *Aesthetica*. I hans senere bok *Metaphysik* (1768), derimot, ligger det en objektivistisk skjønnhetsoppfattelse til grunn, ifølge den tyske teoretikeren Gernot Böhme.⁵⁵ Det var denne skjønnhetsoppfattelsen som ble videreført av Baumgartens elev Meier, som siden innsnevret estetikken til å handle om bedømmelse av kunstverket og det skjønne. Meiers videreføring av Baumgarten blir avgjørende for den retningen den moderne estetikk tar, skriver Böhme. Meier slår fast at både de høyere og de lavere erkjennelsesevnene tilhører menneskets naturlige anlegg, og at de naturlige anleggene kan utvikles og forbedres. Denne utviklingen skjer, ifølge Böhme,

⁵¹ Paul O Kristeller, *Konstarternas moderna system* (Stockholm: Kungl. Kunsthöskolan Raster Förlag, 1996), 42, 53.

⁵² Kristeller, *Konstarternas moderna system*, 42.

⁵³ Kristeller, *Konstarternas moderna system*, 43.

⁵⁴ Kristeller, *Konstarternas moderna system*, forord av Tom Sandquist, 7.

⁵⁵ Böhme, "Innføring", 521.

hos Meier i to adskilte retninger: “Utviklingen og fullkommengjøringen av den høyere erkjennelsen fører til filosofi og vitenskap, den lavere erkjennelsens fullkommengjøring fører til kunst [...] Altså: Kunstverket er objektivering av en erkjennelse”.⁵⁶ Den erkjennelsen, eller viten, som er forbundet med kunst blir av Meier betegnet som *skjønn vitenskap*, skriver Böhme. Det er dermed med Meier, ifølge Böhme, at estetikken blir til en teori om de skjønne kunster, en kunstenes teori.⁵⁷ Hva som kan erkjennes i estetikken blir her innskrenket til det skjønne og det sublime, og erkjennelsesmåten blir snarere *bedømmelse* enn *erkjennelse*. I denne sammenheng kan Baumgartens estetikk, gjennom Meiers videreføring, forstås som begynnelsen på oppfattelsen av kunsten som et autonomt felt. De skjønne kunster utviklet seg på samme tid i europeisk sammenheng til å bli en egen institusjon. Det er denne forståelsen av estetikken som felt som har stått sterkest i den kunsthistoriske forskningen fram til etterkrigstiden. Estetikk er heller ikke her et entydig begrep, men problemstillingene i estetikken er først og fremst innenfor kunstens verden.

Samtidig er Baumgarten i dag utgangspunktet for en tilbakevending til estetikken som en teori om den sanselige erkjennelsen som sådan, som ikke trenger å ha med erkjennelsen av kunstverk å gjøre og som dermed utvider området for estetikken. Når veilederen *Estetikk i statlige bygg- og anlegg* bruker aisthesis-begrepet, har det mer med Baumgartens forståelse av estetikken og utviklingen av den etter ham å gjøre, enn med grekernes forståelse av sansning - selv om det er det greske begrepet veilederen viser til. Det er som utgangspunkt for å ta opp igjen estetikken som en erkjennelsesteori at Böhme selv ønsker å bruke Baumgarten. Slik vil han flytte fokuset fra bedømmelse av kunsten og det skjønne til det sanselige og erkjennelsen. I innledningen til boken *Aisthetik. Vorlesungen Über Ästhetik als Allgemeine Wahrnehmungslehre* (2001) skriver han at

[...] de avgjørende spørsmål som samtidens estetikk må bearbeide, nettopp angår naturens og designens område – hvorav det følger av det foregående at en tilsvarende estetikk i motsetning til den store tradisjonen i europeisk estetikk fra Baumgarten til Adorno, må utvikles *på nytt*.⁵⁸

⁵⁶ Böhme, “Innføring”, 523.

⁵⁷ Dette synet hos Böhme står i motsetning til den vanlige oppfattelsen av at estetikken overgang til kunstfilosofi først skjer med Schelling og Hegel; Deler av dette avsnittet er fra min semesteroppgave i EST4000: “Den utvidede estetikken: Gernot Böhme og atmosfærebegrepet” (Universitetet i Oslo, 26. Mai 2009), 5.

⁵⁸ Böhme, “Innføring”, 525.

Böhme blir ofte trukket fram som en av de fremste talspersonene for et slikt utvidet estetikkbegrep.⁵⁹ Han griper til *aisthesis*-begrepet for å understreke fokuset på sansningen og den sanselige erkjennelsen i dette prosjektet. Når en veileder for offentlig byggeri tar opp estetikkbegrepet og setter det i sammenheng med det som generelt “taler til våre sanser”, kan vi også si at det er et estetikkbegrep som ikke spesielt knyttet til kunst, som ligger til grunn. Veilederne er dessuten først og fremst myntet på den delen offentlig byggeri som skal romme hverdagens funksjoner og som ikke nødvendigvis skal ha rollen som “signalbygg” eller arkitekturverk. Det er heller ikke et begrep som bare viser til sansning, siden det i like stor grad legges vekt på erfaring og erkjennelse når noe skal “tale til våre sanser”⁶⁰ og virke inn på oppvekstmiljø, livskvalitet og tilhørighet.⁶¹ Likevel viser den tidvise innsnevringen til det visuelle og til “stygt og pent”,⁶² at det også kan være et mer tradisjonelt estetikkbegrep som har fått et utvidet omfang.

3.2 Estetikk fra Platon til i dag?

Sammenhengen mellom det greske *aisthesis*-begrepet og det moderne estetikkbegrepet er ikke så åpenbar som det ofte blir framstilt som i lærebøker om estetikkens historie. Som Kristeller viser, ble ikke estetikken et eget fagfelt før i moderne tid. *Aisthesis* i antikken hadde ikke med det estetiske i vår forstand å gjøre. At dette begrepet blir brukt på kunst har blitt derfor blitt kritisert.

I artikkelen “*Aisthesis* fra Platon til Baudrillard” skriver idéhistoriker Trond Berg Eriksen om forholdet mellom *aisthesis* og det moderne estetikkbegrepet:

[...] *Aisthesis* er ikke noe estetisk begrep slik det forekommer i greske tekster. Selv etiketten “estetikk” er mystifiserende for så vidt som man utstyret en helt moderne tankemodell med et greskklingende navn som ingen greker i antikken ville forstått betydningen av [...] ‘Sansning’, ‘kunst’, og ‘skjønnhet’ er begreper som har helt selvstendige historier frem til moderne tid. Disse historiene kan dulte borti hverandre av og til, men først i tidligmoderne tid skjer det en slags kjemisk reaksjon som binder begrepene sammen til en varig forbindelse – eller iallefall til en forbindelse som er rådende i den teoretiske debatten fra 1750 frem til første verdenskrig [...] Det er greitt nok å bruke retroaktive ordensprinsipper på den tidligere historien. Vi vil likevel i noen grad gjøre det hele tiden. Men slike projeksjoner rammer

⁵⁹ Christian Refsum, “Estetikk i 2008”, i *Dagbladet* 9. Januar 2008; Bø-Rygg, “Utdatert estetikkbegrep”, i *Byggekunst* 2004 nr. 5, 22; Kjersti Bale, *Estetikk. En innføring* (Oslo: Pax, 2009), 14.

⁶⁰ V-0852 B, *Estetikk i statlige bygg- og anlegg*, 33.

⁶¹ BE, “Rundskriv om estetikk”, 3.

⁶² T-1197, *Stygt og pent skal diskuteres*, 1.

fenomenene *post rem* og kan ikke foreviges som om de var en del av Guds skapertanker. “Estetikken” inngår ikke i en uroprinnelig plan for sektoriseringen av menneskets intellektuelle univers! [...] Konsekvensene av disse alminnelige sannhetene for vårt tema er at de fleste lærebokfremstillinger av “estetikkens historie” er ubrukelige. Grunnen er nettopp at de forutsetter at det går an å forfølge *aisthesis* fra Platon til Baudrillard – som om det dreide seg om en avgrenset gjenstand som hele tiden hadde vært vesentlig identisk med seg selv.⁶³

Berg Eriksen tar opp Kristellers perspektiv, og kaster lys over hvorfor det er så vanskelig å definere hva estetikk er, særlig ut ifra et forsøk på å sammenfatte en estetikkens historie fra antikken til i dag. Slik kan “estetikkens historie” bli et konstruert perspektiv. Det er historieskrivningen som skaper sammenhengen, ikke “fenomenet” estetikk, slik det har vist seg til ulike tider.⁶⁴

“Om man vil finne spor av den operative estetikken hos grekere og romere, skal man ikke gå til filosofene, men til språkernes alminnelige omtale av kunstverk og byggverk”, skriver Berg Eriksen.⁶⁵ Selv om man tar opp det greske *aisthesis*-begrepet fra antikken, må man altså ta høyde for at det får et helt nytt innhold i dag. Det er ikke skrevet inn i en selvfølgelig historisk linje. Om man presiserer at man ikke beskriver den historiske utviklingen til et fenomen, men derimot bruken av *ordet* estetikk opp gjennom tidene, blir imidlertid ikke dette så uklart. Mange lærebøker som behandler estetikk fra antikken til i dag, tematiserer imidlertid ikke dette, og forvansker forståelsen av estetikk som begrep.

Morrits Weitz berører definisjonsproblematikken fra en litt annen, men beslektet vinkel, i artikkelen “The Role of Theory in Art History” fra 1956. Et av artikkelens hovedbudskap er hvorfor jakten på en definisjon av hva kunst er, er fåfengt:

[...] I want to plead for the rejection of this problem [...] Aesthetic theory—all of it—is wrong in principle in thinking that a correct theory is possible because it radically misconstrues the logic of the concept of art. Its main contention that “art” is amenable to real or any kind of true definitions is false [...] Art, as the logic of the concept shows, has no set of necessary and sufficient properties, hence a theory of it is logically impossible and not merely factually difficult.⁶⁶

⁶³ Trond Berg Eriksen, “*Aisthesis* fra Platon til Baudrillard”, i *EST VI: Kunst og sansning: Grunnlagsproblemer i estetisk forskning*, 7–18 (Oslo: Norges forskningsråd avd. NAVF, 1993), 7, 8.

⁶⁴ “Paradoksalt nok”, skriver Berg Eriksen “[...] er det den i siste hånd platoniske *avvisningen* av kunstsjønnhet og sanselighet som gjennom teologiens forsterkning og formidling forbereder den moderne koblingen av sansning, kunst og sjønnhet”; Berg Eriksen, “*Aisthesis* fra Platon til Baudrillard”, 8.

⁶⁵ Berg Eriksen, “*Aisthesis* fra Platon til Baudrillard”, 8.

⁶⁶ Morrits Weitz, “The role of theory in art history”, i *The journal of aesthetics and art criticism* 1956, Vol. 15, nr. 1, 27–35, 28; URL: (<http://www.jstor.org/stable/427491?seq=9>).

En definisjon av et begrep som kunst kan aldri være en realdefinisjon. Vi kan derfor ikke komme fram til en definisjon av kunst som vil gjelde for alle tider. Vi bør heller spørre hva slags begrep *kunst* er.⁶⁷ Weitz beskriver nettopp dette som filosofiens grunnleggende problem: å forklare relasjonen mellom måten et begrep brukes på og vilkårene for den korrekte bruken. Estetikken oppgave blir å beskrive vilkårene for den korrekte bruken av begrepet *kunst* til enhver tid, slik Berg Eriksen også hevder om lag trettifem år senere. De ulike estetiske teoriene, for eksempel formalistenes teori om kunsten som “signifikant form”, skal imidlertid ikke forkastes. De bør heller sees som “seriously made recommendations to attend in a certain way to certain features of art”.⁶⁸ Og man kan legge til: fra en viss tid. Estetisk kvalitet i kulturpolitikken blir ut fra en slik forståelse et begrep som må løses i forhold til den enkelte byggeoppgave og formulerte målsetning. Det gir liten mening å sette estetikk og estetisk kvalitet som fenomener løsrevet fra en bestemt historisk utvikling, i sammenheng med utviklingen av et “klima for forbedring av kvaliteten i utformingen av våre omgivelser”.⁶⁹ Weitz viser i sin artikkel til Wittgensteins språkteori, og teorien om familielikhet mellom ulik bruk av samme begrep. Denne forståelsen av begrepene kunst og estetikk er viktig for å skjønne den utvidede estetikken. Det er en slik forståelse av estetikkbegrepet filosofen Wolfgang Welsch, en annen foregangsfigur for den utvidede estetikken, viser til i sin bok *Undoing Aesthetics*.⁷⁰

Welsch skriver: “The problem of the aesthetic’s semantic ambiguity is as old as the discipline called aesthetics itself [...] This ambiguity could indeed lead one to despair of the sense and usability of the expression”, og siterer Wittgenstein: “‘Anything – and nothing – is right’, ‘this is the position you are in if you look for definitions [...] in aesthetics’”.⁷¹ Det er Wittgenstein, fortsetter Welsch, som viser oss en vei ut av dette med teorien om familielikhet mellom ulik bruk av ett og samme begrep. Vi kan ikke finne en enhetlig “kjerne”, eller beskrive et innerste “vesen” som stemmer og er felles for alle måtene et begrep blir brukt på, men de ulike betydningene kan overlappes hverandre, og det er dette sammenhengen mellom dem består i. At det er våre ulike konstruksjoner og bruk av begrepet som utgjør hva det til

⁶⁷ På 1970-tallet prøver teoretikere som George Dickie og Peter Bürger innenfor litteraturen likevel å definere kunst gjennom institusjonsteorien.

⁶⁸ Weitz, “The role of theory in art history”, 35.

⁶⁹ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

⁷⁰ Wolfgang Welsch, *Undoing aesthetics*, overs. av Andrew Inkpin (California: Sage Publications, 1997) 8, 9.

⁷¹ Wittgenstein sitert i Welsch, *Undoing aesthetics*, 9.

enhver tid betyr forklarer kanskje ikke så mye om hva estetikk kan være, men det gir et perspektiv på de problemene som estetikken som felt rommer.

Estetikkbegrepets historie muliggjør i alle fall flere ulike forståelser av estetikk, uten at de trenger å være uløselige og uforenlige motsetninger. For eksempel skriver Böhme at videreføringen av Baumgartens estetikk gjennom hans elev Meier førte til en innsnevring av estetikken område. Når Kant senere skriver *Kritikk av dømmekraften*, ser Böhme dette som et bevis på at estetikken har beveget seg bort fra å dreie seg om *erkjennelse* til å handle om *bedømmelse*.⁷²

Immanuel Kants estetikk er imidlertid i seg selv gjenstand for den samme todeling: På den ene siden regnes også Kant som begynnelsen på den moderne estetikken og det autonome synet på kunsten. På den andre siden blir han også brukt som utgangspunkt for en ny, utvidet tenkning rundt estetikk. I hans transcendentale estetikk i *Kritikk av den rene fornuft*, beskriver han de estetiske anskuelsesformene som grunnlaget for all menneskelig erkjennelse. Mennesket sanser alt gjennom to grunnleggende former, som det ikke kan erkjenne noe utenfor, nemlig tid og rom.⁷³ Det er denne delen av Kants estetikk Welsch tar opp i boken *Undoing Aesthetics*. I *Kritikk av dømmekraften* kan Kants estetikk heller ikke sies å være innsnevret til kunsten. Først og fremst bruker Kant her naturen som eksempel.

3.3 Estetikken som fagfelt

Innen fag som kunsthistorie, litteratur-, medie-, musikk- og teatervitenskap har estetikk også fått en mer utvidet betydning. En mer strukturell årsak til dette er kanskje at det har blitt åpnet for større tverrfaglighet ved universiteter og høyskoler. Kjersti Bale sier det slik i sin innføringsbok om estetikk:

Estetikk [har blitt et] disiplinoverskridende fagfelt som krysser grensene mellom kunstfilosofi, teori knyttet til de ulike kunstformene og praktisk analyse av kunstverk samt utvekslingen mellom dem [...] det lar seg heller ikke begrense til kunstfeltet alene, men omfatter også andre uttrykk, som landskapsarkitektur og design.⁷⁴

⁷² Böhme, "Innføring", 524.

⁷³ Immanuel Kant, *Kritikk av den rene fornuft*, overs. av Steinar Mathisen, Camilla Serck-Hansen og Øystein Skar (Oslo: Pax, 2009), 107, 108.

⁷⁴ Kjersti Bale, *Estetikk. En innføring* (Oslo: Pax, 2009), 7.

Dette fagfeltet forstås og praktiseres imidlertid på svært forskjellige måter. For noen har det utvidede estetikkbegrepet fremdeles utgangspunkt i kunsten, samtidig som man tenker at man kan betrakte andre fenomener i verden fra et estetisk perspektiv. Dette skjer både fordi grensene mellom hva som er og hva som ikke er kunst er mindre relevante, og fordi estetiseringsprosesser gjør seg gjeldende på helt andre områder enn i kunsten, for eksempel i idretten, politikken, eller i designet av dagligvarer. Andre teoretikere, slik som Böhme, griper som vi har sett i stedet tilbake til den moderne estetikks begynnelse for å finne et nytt grunnlag for estetikken og utvikle en ny estetikk.⁷⁵

Mangetydigheten i estetikkbegrepet har med andre ord hele veien vært en sentral del av diskusjonen rundt estetiske spørsmål. Estetikken har alltid vært i et spenningsfelt, og dette spenningsfeltet er fremdeles en sentral del av faget. Handler det estetiske om visuelle og formale kvaliteter, eller projiseringer fra det sansende subjekt til objektet? Hva betyr omgivelsenes estetiske utforming for oss? Hvordan er forholdet mellom etikk og estetikk? Når estetikken blir gjort til et kulturpolitisk område problematiseres dette bare vekselvis, og innsnevringen til “visuelle kvaliteter”, “det vakre” eller “stygt og pent”,⁷⁶ gjør forholdet til, og bruken av, dette spenningsfeltet utydelig. I dagligtalen brukes jo estetisk gjerne om noe som er tilfredsstillende visuelt. Dette gjelder til en viss grad den forståelsen som ligger til grunn for bruken av begrepet i kulturpolitikken, men forholdet mellom estetikk, livskvalitet, oppvekstvilkår, identitet og tilhørighet som dokumentene uttrykker viser at forfatterne mener estetikken har en betydning som ikke kan begrenses til visuelle eller fysiske kvaliteter som en del av en forskjønning av omgivelsene i seg selv.

3.4 Forbindelse til estetikkbegrepet i kulturpolitikken

Den retningen innefor fagfeltet estetikk som Stortingsmeldingen kanskje er mest inspirert av er omgivelsesestetikken, som var i sterk framvekst på 1980-tallet. Denne grenen innen estetikken utviklet seg blant annet som en reaksjon på en økt bekymring for ødeleggelsen av naturen som omgivelse.⁷⁷ Filosofen Allen Carlson diskuterer de historiske røttene til

⁷⁵ Böhmes artikkeltittel “Atmosphere as the Fundamental Concept of a New Aesthetics” henspiller på dette.

⁷⁶ BE, “Rundskriv om estetikk”, 3; T-1179, *Estetikk i plan- og byggesaker*, 8; T-1197, “Stygt og pent”, 1.

⁷⁷ Carlson, *Nature and landscape*, ix, 9.

omgivelsesestetikken i blant annet den amerikanske natureestetikken på 1800-tallet.⁷⁸ Jeg vil imidlertid ikke komme inn på dette, fordi jeg mener at estetikk som begrep i denne sammenheng blir bedre tydeliggjort som konstruksjon gjennom Weitz, Wittgenstein og Welsch. Min oppgave er å vise hvordan rammene for begrepet skaper uklarhet og kritikk.

Når estetikk blir forsøkt definert i de politiske dokumentene som denne oppgaven skal undersøke, viser det seg dermed at estetikken først og fremst får to betydninger. I Stortingsmeldingen og handlingsprogrammet virker fokuset på estetisk kvalitet først og fremst å skulle åpne for et refleksjonsrom rundt andre sider ved en utbygging enn de tekniske, økonomiske og funksjonelle: “Regjeringen ser det som nødvendig at det nå satses sterkere på å skape et klima for forbedring av kvaliteten i utformingen av våre omgivelser”, skriver departementet.⁷⁹ Dokumentene er imidlertid ikke entydige i denne bruken. Stortingsmeldingen viser blant annet til Norsk Kulturråds satsning “Visuelt miljø”, som en del av satsningen på estetikk i omgivelsene.⁸⁰ Handlingsprogrammet virker i større grad å behandle den estetiske kvaliteten som et rom for å diskutere ulike sider ved omgivelsene, noe begrepsparene kvalitet/smak, offentlig/privat, sted/stedløshet, tilpasning/forandring som diskuteres i handlingsprogrammet viser til.⁸¹

I veilederen *Estetikk i statlige bygg- og anlegg* fremmes også ulike syn på hva estetikk er. “Estetisk kvalitet handler om egenskaper og kjennetegn ved for eksempel bygninger og anlegg som ‘taler til’ våre sanser og følelser”,⁸² som veilederen uttrykker det. Disse kvalitetene kan for eksempel være å gi historiske spor en fysisk form, som vi kan sette i en historisk sammenheng og forbinde med identiteten til et sted. Når estetikk blir beskrevet som læren om det som kommer til oss gjennom sansene, virker det som det ligger en utvidet oppfatning til grunn. Estetikk blir ikke bare brukt om en visuell utforming. Imidlertid utvides egentlig ikke omfanget av estetikken når det allikevel snevres inn til “læren om det vakre” eller “stygt og pent”,⁸³ men fokuset flyttes fra den fysiske utformingen til forholdet mellom omgivelsene og det sansende, eller også bedømmende, subjekt: “Estetiske spørsmål gjelder primært hva som er vakkert, ønskelig, verdifullt og bra. Slik sett drøftes verdier og ikke

⁷⁸ Carlson, *Nature and landscape*, 5,6.

⁷⁹ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

⁸⁰ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

⁸¹ KD, “Omgivelser som kultur”, 6.

⁸² V-0852 B, *Estetikk i statlige bygg- og anlegg*, 33.

⁸³ T-1179, *Estetikk i plan og byggesaker*, 8; T-1197, “Stygt og pent”, 1.

faktiske egenskaper hos bygningen [...] spørsmålet om hvilke estetiske kvaliteter som skal tilgodesees, blir derfor et samfunnsmessig, etisk problem”,⁸⁴ står det i veilederen *Estetikk i statlige bygg- og anlegg*. Det gir rom for andre betydninger og diskusjoner. Imidlertid innsnevres dette i rundskrivet om estetikk i forbindelse med lovendringen, og dessuten andre steder i veilederne. I dokumentene jeg skal undersøke, blir de ulike beskrivelsene av estetikk dermed brukt sammen og om hverandre uten at nivåforskjellene i begrepsbruken blir klargjort. Uten denne tvetydigheten kunne imidlertid ikke den estetiske kvaliteten ved omgivelsene bli gitt en så omfattende betydning for livskvalitet og oppvekstmiljø, identitet og tilhørighet som “korstoget for estetikk og kvalitet” gikk inn for, samtidig som denne satsningen skulle brukes til å legge konkrete føringer på kommuneplan.

Kritikken som har kommet mot estetikketsatsningen retter seg i stor grad mot at fysisk form og visuell identitet blir gitt en så fundamental rolle i sosialpolitikken. Jeg vil komme tilbake til denne kritikken. Først vil jeg imidlertid ta for meg stortingsmeldingen *Kultur i tiden* og begrepet estetisk kvalitet, slik det brukes i Stortingsmeldingen og i det påfølgende handlingsprogrammet “Omgivelser som kultur”.

⁸⁴ V-0852 B, *Estetikk i statlige bygg- og anlegg*, 33.

4. Om begrepet estetisk kvalitet i stortingsmeldingen

Kultur i tiden

Den første samlede stortingsmeldingen om kultur i Norge ble fremlagt i 1973.⁸⁵ Den ble til under Trygve Brattelis andre arbeiderpartiregjerings. I løpet av 1970-tallet kom flere stortingsmeldinger som skulle stake ut kursen for norsk kunst- og kulturpolitikk. I 1981 ble meldingen *Kulturpolitikk for 1980-åra* til. Ti år senere ble en ny, samlet stortingsmelding med tittelen *Kultur i tiden* fremlagt. Den ble utformet av Gro Harlem Brundtlands tredje regjering, hvor Åse Kleveland var kulturminister. Med Stortingsmelding nr. 61 1991-92, *Kultur i tiden*, ville regjeringen trekke linjene fra kulturpolitikken som ble lagt frem i meldingene på 1970-tallet, som fokuserte på det offentlige ansvaret også for kulturområdet.⁸⁶ I innledningen til meldingen anerkjennes samtidig de helt spesifikke utfordringene som blant annet den teknologiske utviklingen og internasjonaliseringen gjennom 1980-tallet hadde ført til. Sentralt stod dermed spørsmålene rundt identitets- og tilhørighetsfølelse til *stedet*.

I denne sammenheng ble arkitektur, design og omgivelsesestetikk for første gang introdusert som en viktig del av norsk kulturpolitikk på en helhetlig måte.⁸⁷

I forbindelse med Stortingsmeldingen oppnevnte Kulturdepartementet en arbeidsgruppe, ledet av Peter Butenschøn, som skulle konkretisere visjonene som ble lagt fram.⁸⁸ Denne arbeidsgruppen ga i 1992 ut rapporten “Omgivelser som kultur. Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø”. I rapporten beskrives tenkningen rundt dette som ny i kulturpolitisk sammenheng. Dette var som nevnt ikke blitt tatt opp i tidligere stortingsmeldinger, og forfatterne av dokumentet så handlingsprogrammet som et nybrottsarbeid.⁸⁹

Et av de konkrete resultatene som handlingsprogrammet førte til, var opprettelsen av Norsk Form i 1993.⁹⁰ Et annet punkt som er interessant å se på i forbindelse med Stortingsmeldingen og handlingsprogrammet, er de nevnte endringene i plan- og

⁸⁵ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 24.

⁸⁶ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 10.

⁸⁷ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136; V-0949, *arkitektur.nå*, 2009, 13.

⁸⁸ KD, “Omgivelser som kultur”, 4.

⁸⁹ KD, “Omgivelser som kultur”, 2.

⁹⁰ KD, “Omgivelser som kultur”, 27. 28.

bygningsloven og spesielt tilføysene til § 74-2, “skjønnhetsparagrafen”, to år senere. I tidsplanen til handlingsprogrammet står det at “[i] løpet av 1992 startes det opp et grundig arbeid med etablering av hjemler og lovgrunnlag for estetisk styring av omgivelser”.⁹¹ Endringen av § 74-2 bestod i at leddet “Tiltak etter denne lov skal ha en god estetisk utforming i samsvar med tiltakets funksjon og med respekt for naturgitte og bygde omgivelser”⁹² ble lagt til. Forholdet til omgivelsene ble med dette innlemmet i lovverket. Tiltak som var omfattet av loven skulle ha god estetisk utforming, som kan settes i sammenheng med begrepet estetisk kvalitet i Stortingsmeldingen og handlingsprogrammet. Heretter var det dessuten *kommunens skjønn* som skulle bestemme om rimelige skjønnhetshensyn var tilfredsstillende i ethvert arbeid. I forbindelse med denne styrkingen var intensjonen at det skulle utvikles egne veiledere for ivaretagelse og sikring av estetisk kvalitet både på statlig og kommunalt plan.

I rapporten “Omgivelser som kultur. Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø” står det: “Tettstedene er blitt tradisjonsfattige, og planlegging og utbygging av det nye har tatt i bruk grove og hardhendte virkemidler som i liten grad makter å ta vare på lokalsamfunnets behov for kulturhistoriske og visuelle kvaliteter”. Videre skriver de om begrunnelsen for handlingsprogrammet:

Omgivelsene har fått hard medfart i etterkrigstidens samfunnsutvikling. Det er vist lite omsorg for estetiske verdier og etablerte kvaliteter. Selv kulturminner av høy lokal og regional verdi er revet eller har fått sine nære omgivelser forringet ved tankeløs nybygging og vilkårlig utformede veier og tekniske anlegg. Stedene flyter utover i kulturlandskapet, preget av store veianlegg, parkeringsarealer og formløse bygningskropper med neonskilt og reklame.⁹³

Rapporten tar her opp et av utgangspunktene for innlemmelsen av omgivelser som kulturpolitikk i stortingsmeldingen *Kultur i tiden*. I kapittel 13 i *Kultur i tiden*, under punkt 13.1.2, er hovedbudskapet at norske steder er blitt “utflytende og tilsynelatende formløse [...] hvert enkelt hus ser bort fra den helhet det inngår i med annen bebyggelse, og særpreget som ligger i stedets landskap og er utviklet gjennom stedlig byggeskikk”.⁹⁴ Denne stedløsheten, gjennom mangelen på helhetstenkning og historisk omtanke og forringelsen og rivningen av kulturminner som folk identifiserte seg og sitt hjemsted med, fører ifølge Stortingsmeldingen

⁹¹ KD, “Omgivelser som kultur”, 28.

⁹² LOV-1985-06-14-77, Plan- og bygningsloven, § 74-2; (<http://lovdata.no/all/tl-19850614-077-015.html#74>).

⁹³ KD, “Omgivelser som kultur”, 2.

⁹⁴ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

til at “ved inngangen til 1990-årene formidler det norske tettstedet en mangel på bevissthet om betydningen av og mulighetene for å satse på *estetisk kvalitet*”.⁹⁵

4.1 Definisjoner av estetikk og estetisk kvalitet

På hvilken måte forstår man i Stortingsmeldingen en bevissthet om *estetisk kvalitet*? I innledning til meldingen står det om kvalitet i kulturpolitikken:

Departementet legger til grunn at kvalitet må finnes i det uttrykk eller den opplevelse som gir mening og engasjement, som skaper eller endrer holdninger, som gir innsikt og erkjennelse, gir identitet og skaper forbilder. Både estetikk og funksjon, håndverk og uttrykk, appell og kommunikasjon må ha kvalitet innebygd. Regjeringen vil stimulere til økt kvalitet, fornyelse og mangfold, både for den enkelte og samfunnet. Regjeringen vil satse på kultur for å øke menneskers livskvalitet.⁹⁶

Om kvalitet i omgivelsene skriver regjeringen: “Omgivelsenes kvalitet angår alle, hver dag. Omgivelsene formes av menneskers virksomhet, men formgivningen er toveis: Omgivelsene preger samtidig alt mellommenneskelig virke [...] Menneskers omgivelser må tas på alvor av et samfunn som ønsker å satse på kvalitet.”⁹⁷

I kapittelet om arkitektur og design skriver departementet videre om den manglende bevisstheten rundt omgivelsenes kvalitet:

Manglende bevissthet omfatter ikke bare det nye; også vedlikeholdet og pleien av de offentlige omgivelsene, av torg og grøntanlegg, veiskråninger, fasader og serviceinnretninger tyder på lav prioritering [...] Det slike steder viser, er utilstrekkelig omtanke for omgivelsenes innflytelse på folks hverdag. I et samfunn under sterk urbanisering er miljøets kvalitet et problem som i like stor grad gjelder små bygdebyer og nye kommunesentre som større byer med lang historie.⁹⁸

Ifølge Stortingsmeldingen har omgivelsenes estetiske kvalitet en grunnleggende betydning for våre liv. Hva estetisk kvalitet skal være, blir imidlertid ikke nærmere bestemt.⁹⁹

Omgivelser synes dessuten både å bli brukt om de konkrete, fysiske omgivelsene, og mer generelt om “livsmiljø”. I det følgende vil jeg forsøke å sette begrepet inn den kulturpolitiske

⁹⁵ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

⁹⁶ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 27, 28.

⁹⁷ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 29.

⁹⁸ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

⁹⁹ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 78.

og arkitektoniske situasjonen som Stortingsmeldingen skisserer opp, for å klargjøre begrunnelsen for å innføre begrepet.

Under overskriften “Vakrere omgivelser” i innledningen står det:

Regjeringen vil styrke innsatsen for utformingen av vårt livsmiljø, dels fordi det påvirker vår utvikling som mennesker og våre muligheter for sosial utfoldelse, dels fordi det skaper trivsel og bidrar til et bedre livsmiljø for alle. Det menneskeskapte miljøet er vår håndfaste hukommelse. Det gir samfunnet historisk forankring og identitet, samtidig som det er en dokumentasjon over prioriteringer og forhåpninger i samtiden, over behovet for forandring og vekst [...] Men fordi det offentlige miljøet mange steder fungerer dårlig, ledes det sosiale livet over i mer isolerte og sluttede former, til skade for kulturliv og sosialt samvær [...] Regjeringen vil ved en mer aktiv politikk for omgivelsene prøve å bygge bro mellom bevaring og forandring, mellom rotfeste og oppbrudd.¹⁰⁰

Regjeringen ønsker selv å ta et ansvar for omgivelsenes estetiske kvalitet gjennom den offentlige utbyggingen. Begrunnelsen for dette behovet er stedløsheten og mangelen på helhetstenkning som den raske gjenoppbyggingen i etterkrigstiden førte med seg:

Under oppbyggingen av velferdssamfunnet etter krigen skjedde en rask omvandling av mange norske byer og tettsteder. Den omfattende urbaniseringsprosessen som skulle komme til å prege disse stedene, bygde på en klart rasjonell holdning til nødvendigheten av de nye løsninger. Viljen til å bygge rammer som gav like muligheter for utfoldelse og en lik fordeling av kvaliteter, innebar ofte et ublidt oppgjør med fortidens byggemåter og visuelle uttrykk,¹⁰¹

skriver forfatterne av Stortingsmeldingen. Under punkt 13.1.3 “Debatt om kvalitet”, settes behovet for heving av kvaliteten i omgivelsene i sammenheng med “kunnskap om omgivelsenes betydning for folks dagligliv, om innvirkningen på barns oppvekstmiljø og sammenhengen mellom fysisk miljø og den kulturvirksomhet som er ønsket”.¹⁰² Regjeringen vil “[..] styrke innsatsen for utformingen av vårt livsmiljø, dels fordi det påvirker vår utvikling som mennesker og våre muligheter for sosial og kulturell utfoldelse, dels fordi det skaper trivsel og bidrar til et bedre livsmiljø for alle”.¹⁰³ Hva slags forståelse av estetikk ligger under en slik bruk av estetisk kvalitet? Begrepene utdypes imidlertid ikke i dette kapittelet i kulturmeldingen.

I kapittel 6 forklarer meldingen hvordan den mener den estetiske kvaliteten i kulturbygg skal ivaretas. I innledningen til meldingen framheves offentlige kulturbygg, “[...] våre felles

¹⁰⁰ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 29.

¹⁰¹ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

¹⁰² St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 137.

¹⁰³ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 29.

møtesteder: Folkets hus, Ungdommens hus, De Gamles hus, museene, kinoene, teatrene” som grunnleggende for å bevare “[...] det fellesskapet som leverer materialet i vårt åndelige hus”.¹⁰⁴ Forståelsen av hva som ligger til grunn for den estetiske kvaliteten i et kulturbygg er derfor viktig for forståelsen av estetisk kvalitet som ble brakt inn i kulturpolitikken. En av overskriftene i dette kapittelet er nettopp “Estetisk og miljømessig kvalitet”.¹⁰⁵ Gjennom utformingen av slike bygg kan kommunen uttrykke og sette et eksempel for den lokale byggeskikken og den estetiske og miljømessige kvaliteten man ønsker.¹⁰⁶ Kapittelet er illustrert med bilde av Sverre Fehns interiør fra middelalderutstillingen på Domkirkeodden.¹⁰⁷ “[U]tformingen, materialbruken og den håndverksmessige standard må være bevisst og vitne om høy grad av bearbeidelse. Kulturbygg bør være i tråd med lokal byggetradisjon og ta opp i seg elementer av den lokale eller regionale byggeskikk”, står det under punktet “Estetisk og miljømessig kvalitet”.¹⁰⁸

Bevissthet rundt og høy grad av bearbeidelse i materialbruk og håndverksmessig standard er sentrale trekk for å nå en utforming med en høy estetisk kvalitet i kulturbygg.¹⁰⁹ Like viktig er det å “[...] være i tråd med lokale byggetradisjon og ta opp i seg elementer av den lokale eller regionale byggeskikk”.¹¹⁰ Den estetiske kvalitetens betydning for kulturhusets plass i lokalsamfunnet, for aktivitet, bruk og drift fremheves:

Rommenes organisering og utforming har stor betydning for det kulturarbeidet og de aktiviteter som skal finne sted her. Den arkitektoniske kvaliteten innvirker på fleksibiliteten og brukbarheten av byggene over tid. Kvalitet gjør også at flere brukere ønsker å benytte huset, noe som igjen har innvirkning på driften.¹¹¹

De tiltenkte konsekvensene av den estetiske kvaliteten strekker seg med dette langt ut over et ønske om at byggene skal være tilfredsstillende visuelt. Den estetiske kvaliteten er ikke bare viktig i seg selv, den har direkte konsekvenser for bruk og dermed også for driften av bygget.

Estetikken og den estetiske kvaliteten er her ikke redusert til et spørsmål om det visuelt tilfredsstillende i seg selv. Den er heller ikke redusert til et spørsmål om utforming, form

¹⁰⁴ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 25.

¹⁰⁵ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 78.

¹⁰⁶ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 78, 79.

¹⁰⁷ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 75.

¹⁰⁸ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 78.

¹⁰⁹ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 78.

¹¹⁰ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 78.

¹¹¹ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 1991-92, 78.

eller overflate, selv om fysiske kvaliteter vektlegges. “Forplassen, torget, trappen og utstillingsvinduene utgjør viktige deler av kulturbyggets måte å fungere på. Det gir viktige overgangssoner dit aktiviteten fra huset kan trekke ut eller appetitten på aktiviteten inne kan vekkes”, står det under punktet “Estetisk og miljømessig kvalitet” i kapittelet om kulturbygg.¹¹² Formen knyttes her til en konkret funksjon, den skal vekke nysgjerrighet, virke inviterende og si noe om det som skjer inne i bygget.

På den ene siden kan man likevel si at de estetiske kvalitetene som slike bygg skal uttrykke sin funksjon gjennom, er knyttet til tilfredsstillende visuelle kvaliteter. I denne sammenhengen er det et tradisjonelt, eller dagligdags, estetikkbegrep som anvendes. På den andre siden får dette tradisjonelle innholdet i begrepet et utvidet *omfang*. Viktigheten av det visuelle miljøets kvalitet diskuteres direkte opp mot de sosiale og kulturelle konsekvensene som lav estetisk kvalitet i det bygde miljøet har for et sted. Viktige begreper her er stedsidentitet og tilhørighet. Det fysiske miljøet gis en sterk betydning for stedets sosiale miljø. Samfunnsgeografen John Pløger, som jeg nevnte i kapittel 2, har definert dette som en “naiv politisk-ideologisk overbevisning om at det er mulig å forme det sosiale med romlige midler”, som han også kaller “[...] environmentalisme”.¹¹³ I artikkelen “Millennium Urbanism: Discursive Planning” skriver Pløger:

A lack of sense of belonging to a community is defined politically as one of the major contemporary urban problems, juxtaposed to loss of traditional social ties and integrative capabilities. Therefore the community is one of the main targets of contemporary planning politics in Norway, and history, culture and aesthetics are the main dimensions to the work on revitalizing urban community through social significance and the sense of belonging to place.¹¹⁴

Pløger skriver at en slik fremheving av lokalsamfunnet i storbyen først og fremst handler om å gjenskape det disiplinerte lokalsamfunnet.¹¹⁵

Pløger definerer med dette et uttalt mål med satsningen på estetisk kvalitet. Han bruker først og fremst Miljøby-prosjektene, som jeg kommer tilbake til i kapittel 5, som eksempel, men setter dette i sammenheng med den generelle satsningen på stedsidentitet og estetisk kvalitet i omgivelsene som Miljøverndepartementet og Kulturdepartementet satte i gang på

¹¹² St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 1991-92, 78.

¹¹³ Pløger, *Byens språk*, 41, 42.

¹¹⁴ Pløger, “Millennium urbanism: Discursive planning”, 67, 68.

¹¹⁵ Pløger, “Millennium urbanism: Discursive planning”, 64.

begynnelsen av 1990-tallet. Pløger identifiserer i dette arbeidet en vilje til “estetisering av hverdagslivet”.¹¹⁶

Like viktig som en estetisk opprustning og forming av det bygde miljøet, var imidlertid en estetisk opprydning:

Stedenes farger og materialbruk, reklameskilt og andre visuelle innretninger gir ofte inntrykk av en forvirrende visuell uorden [...] vedlikeholdet og pleien av de offentlige omgivelsene, av torg og grøntanlegg, veiskråninger, fasader og serviceinnretninger tyder på lav prioritering. Steder som synes nedslitte, oppleves som utrivelige, og derfor også lite innbydende for mange. Det slike steder viser, er utilstrekkelig omtanke for omgivelsenes innflytelse på folks hverdag.¹¹⁷

Der Pløger definerer et uutalt mål med satsningen på estetisk kvalitet, vil jeg foreløpig peke på den situasjonen meldingen skisserer opp i forhold til utbyggingen i etterkrigstiden og behovet for en ny omtanke for omgivelsene. Dette blir utdypet i rapporten “Omgivelser som kultur”, som jeg tar for meg i neste delkapittel.

Siden en slik tenkning om omgivelser og arkitektur som et område for kulturpolitikken var ny, understrekes det at dette kapittelet i kulturmeldingen får en annen form enn resten av meldingen.¹¹⁸ Kapittelet skisserer i større grad enn kulturmeldingen gjør for andre kulturområder visjoner for fremtidige innsatsområder, og får slik også et annet språk. De vil antyde “[...] nye innsatsområder for årene fremover, der de konkrete tiltakene foreløpig er på utviklingsstadiet”.¹¹⁹ Det er ikke snakk om å forbedre eksisterende rammeverk for tenkning rundt arkitekturs og omgivelsenes betydning. Forfatterne av kulturmeldingen ønsker å tenke omgivelsenes betydning som kultur på en ny måte, og skisserer opp et nytt felt som gir muligheter for konkrete tiltak i omgivelsene ut fra et kulturpolitisk perspektiv. Språket blir derfor mer visjonært enn i andre deler av meldingen. Dette gir mulighet for fortolkning i mange retninger, slik kritikken har vist.

¹¹⁶ Pløger, “Millennium urbanism: Discursive planning”, 65.

¹¹⁷ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

¹¹⁸ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

¹¹⁹ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

4.2 Videreutvikling av estetikkbegrepet i “Omgivelser som kultur: Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø”

Allerede i innledningen til *Kultur i tiden* viser departementet til “Handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø” som skulle iverksettes i løpet av 1992.¹²⁰ Jeg vil se nærmere på hvordan estetikkbegrepet og kvalitetsbegrepet blir videreutviklet i rapporten “Omgivelser som kultur” som kom ut av arbeidsgruppen som ble nedsatt i forbindelse med handlingsprogrammet. Gruppen ble som nevnt ledet av Peter Butenschön. De andre medlemmene var førsteamanuensis i estetiske fag Arnfinn Bø Rygg, sivilarkitekt Ketil Kiran, journalisten Morten Krogstad, professor Bruno Lundstrøm, museumsdirektør Anniken Thue og førsteamanuensis Anne Wichstrøm.

“Debatten om ‘omgivelser som kultur’ må bygges på et analytisk fundament; begreper som estetikk, kvalitet og offentlig miljø må diskuteres og avklares”,¹²¹ skriver arbeidsgruppen i rapporten fra handlingsprogrammet. Gjennom handlingsprogrammet ønsket man å “[...] få større oppslutning og forståelse i den politiske offentlighet og opinion samt medvirke til at en debatt om våre omgivers kvalitet vil bli supplert og redefinert ut fra estetiske kriterier. Ønsket har vært å legge et grunnlag for en mer helhetlig, kvalitetsrettet og samordnet planlegging”.¹²²

De begrepsparene arbeidsgruppen plukket ut til videre analyse var “kvalitet/smak”, “offentlig/privat”, “sted/stedløshet” og “tilpasning/forandring”. I tillegg hadde arbeidsgruppen diskutert “[...] forholdet mellom byggeri og byggekunst, overlevert og institusjonalisert viten (byggeskikk og arkitektur) samt forhold som knytter seg til det å bygge og bebo”.¹²³ Videre skriver arbeidsgruppen om handlingsprogrammets utgangspunkt: “Den fysiske tilpasning og tilrettelegging av våre omgivelser må ta hensyn til de sosialiserende og individuelle aspekter ved den generelle stedsutvikling. Vårt fysiske miljø sosialiserer til glemsel og sløvsinn eller til årvåkenhet, nysgjerrighet og varsomhet”.¹²⁴ Som

¹²⁰ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 16.

¹²¹ KD, “Omgivelser som kultur”, 6.

¹²² KD, “Omgivelser som kultur”, 6.

¹²³ KD, “Omgivelser som kultur”, 6.

¹²⁴ KD, “Omgivelser som kultur”, 6, 7.

kulturpolitisk område skal arkitektur og omgivelser dermed ha direkte konsekvenser for det sosiale miljø.

I kapitlet som omhandler begrepsparet “kvalitet/smak” står det imidlertid også: “Frem til våre dager er det reduksjonen av det estetiske, f.eks. til biologiske eller sosiale behov, som har vært ødeleggende. Vi ser i dag resultatet av at man i fornuftens navn bygget ut fra funksjonelt målbare behov: Arkitekturen forfalt og ble et lett bytte for markedskreftene”.¹²⁵ Utsagn som dette tyder på at man i handlingsprogrammet også er ute etter å finne de estetiske kvalitetenes egenverdi, og fremme disse. I kapitlet blir begrepet estetikk spesifisert:

“Estetikk” oppfattes her ikke i den snevre forstand som det som har med kunst å gjøre, men i ordets opprinnelige betydning, som sanseerkjennelse og sansenes opplysning. Estetikk angår “det skjønne”, men også dette i vid betydning, slik man historisk både kan snakke om det vakre, det pittoreske, det sublime - eventuelt det stygg-vakre. Det estetiske omfatter ulike nivåer av sanselighet, fra behaget ved det harmoniske til dissonansens parring. “Skjønnhet” i vid forstand er slik sett bare et annet ord for *estetisk verdi*.¹²⁶

Videre presiseres det at *estetisk* likevel ikke betyr det samme som *kvalitet*. *Estetisk* kan være både et klassifiserende adjektiv, og i seg selv vurderende. I klassifiserende forstand pekes det på at man ved å definere noe som estetisk viser til at det også finnes ikke-estetiske områder.

Spørsmålet om estetisk kvalitet blir sammenlignet med spørsmål innen andre verdiområder, som politikk og etikk. Her unngår man ikke å snakke om politikk og etiske prinsipper, selv om det er vanskelig. Når det gjelder spørsmålet om estetisk kvalitet, blir det imidlertid ofte avfeid som et personlig anliggende. “Det estetiske område er ekstra ømtålelig, siden det her ikke bare dreier seg om meninger og prinsipper, men om helheten, om hvordan vi er”,¹²⁷ står det i rapporten.

Arbeidsgruppen maner til debatt om estetisk kvalitet “[...] spørsmålet om kvaliteten i våre felles omgivelser og den dermed forbundne *allmenne* smaken er et offentlig anliggende som vil måtte være gjenstand for kompetent vurdering og debatt”.¹²⁸

¹²⁵ KD, “Omgivelser som kultur”, 7.

¹²⁶ KD, “Omgivelser som kultur”, 7.

¹²⁷ KD, “Omgivelser som kultur”, 8.

¹²⁸ KD, “Omgivelser som kultur”, 8.

I en slik debatt identifiserer arbeidsgruppen to fristelser. Den ene er en ensidig oppfatning av slike vurderinger som projiseringer, altså en “projektivisme”, hvor man tenker at kvalitet er en ren subjektiv oppfattelse, fordi det ikke er egenskapene ved tingen, men noe som ligger i den enkelte eller en gruppes interesser som projiseres på tingen, som vurderes. Den andre er en fundamentalisme, hvor man ser kvalitetskriteriene som ”overhistoriske, underlagt universelt gyldige normer, gitt uavhengig av valg og preferanser”.¹²⁹ I stedet skriver arbeidsgruppen at man må se at “[e]stetiske kriterier er, som de fleste andre kriterier, historisk skapte og kulturelt betingede”.¹³⁰

Gernot Böhme har utdypet denne problematikken som noe av det mest sentrale i sin filosofiske teori. I sitt forsøk på å ta opp igjen Baumgartens opprinnelige prosjekt for estetikken som en teori om den sanselige erkjennelsen, introduserer han begrepet “atmosfære”. I artikkelen “Atmosphere as The Fundamental Concept of a New Aesthetics” får nettopp atmosfære rollen som det i opplevelsen av et objekt som verken er projiseringer fra betrakteren eller egenskaper ved objektet, men likevel finnes mellom betrakter og objekt. Slik flytter han fokus både fra det subjektive og det objektive perspektivet, til det som er i mellom, “[t]his ‘and’, this in-between, by means of which environmental qualities and states are related [...] The new resulting aesthetics is concerned with the relation between environmental qualities and human states”. Atmosfære behandles altså ikke som naturvitenskapelig fenomen, men med utgangspunkt i hvordan begrepet brukes i dagligtalen; hvordan vi snakker om at vi opplever en atmosfære. Atmosfære kan virke som et ganske diffust begrep å ta utgangspunkt i. Böhme påpeker imidlertid at selv om hva atmosfære er kan være ubestemmelig, er den

[...] precisely not indeterminate in relation to its character. On the contrary, we have at our disposal a rich vocabulary with which to characterize atmospheres, that is, serene, melancholic, oppressive, uplifting, commanding, inviting, erotic etc. Atmospheres are indeterminate above all as regards their ontological status.¹³¹

Et eksempel på noe atmosfærisk som Böhme gir er fargen. Fargen er ikke bare en egenskap ved en gjenstand, og det er heller ikke bare en projisering fra betrakteren. Böhme bruker en blå kopp som eksempel, og skriver: “The blueness of the cup is [...] something which

¹²⁹ KD, “Omgivelser som kultur”, 8.

¹³⁰ KD, “Omgivelser som kultur”, 9.

¹³¹ Böhme, “Atmosphere as the fundamental concept of a new aesthetics”, i *Thesis Eleven* 1993 vol 36 nr. 1, 113–126, 114; (<http://the.sagepub.com/cgi/reprint/36/1/113>).

radiates out to the environment of the cup, colouring or ‘tincturing’ in a certain way this environment [...]”.¹³² Böhme kaller dette “the ecstasies of things”, og skriver:

It should not cause difficulty to think of colours, smells, and how a thing is tuned, as ecstasies. This is already apparent in the fact that in the classical subject-object dichotomy they are designated as “secondary qualities”, that is, as qualities which do not in themselves belong to the thing except in relation to a subject.¹³³

Dette stemmer godt med en forklaring av fargepersepsjon i naturvitenskapen. I naturvitenskapelig persepsjonsteori er farge refleksjon av lys i en gitt bølgelengde som treffer øyet.¹³⁴ Det er altså gjennom kunnskap om informasjonsprosessering at vi vet hvordan farger fremstår for oss, og det er slik vi kan si at farge er noe som ligger i fargemolekylene i objektet, men oppstår først når visse bølgelengder av lys reflekteres mot det sansende subjekt. Naturvitenskapelig persepsjonsteori vil Böhme imidlertid ikke befatte seg med; hans persepsjonsteori skal frigjøres fra “[...] reduction to information processing, provision of data or (re)cognition of a situation”.¹³⁵

Et av utgangspunktene for at Böhme ønsker å utvikle en slik estetisk teori, er nettopp at han mener en naturvitenskapelig betraktningssmåte av naturen alene “[...] åpenbart er for snever, at den nemlig gjør naturen til tema ved å bruke apparater, objektivt, det vil si i siste instans si fremmedgjort”. Böhme vil derimot undersøke naturen “[...] nettopp slik den angår mennesket umiddelbart, hvordan den angår oss kroppslig og affektivt, dvs. naturen i dens sanselige gitthet”.¹³⁶ Dette er et av utgangspunktene for omgivelsesestetikken. En slik tilnærming til omverdenen, som ikke handler om å forklare verden rasjonelt eller å forstå den gjennom naturvitenskapelige modeller, er også et av utgangspunktene i den fenomenologiske filosofien som ligger til grunn for Christian Norberg-Schulz arkitekturteori. Jeg kommer tilbake til Norberg-Schulz i kapittel 5.

Den nye estetikken skal altså ikke ta utgangspunkt i kunstverk og bedømmelse, men i hvordan ting framtrer for menneskets sanser. Böhme siterer i denne sammenheng Goethe: “I quoted Göethe in order to recall ‘it makes a great deal from which side one approaches a body of knowledge, a science, through which gate one gains access’ [...] Aesthetics opens up

¹³² Böhme, “Atmosphere as the fundamental concept of a new aesthetics”, 121.

¹³³ Böhme, “Atmosphere as the fundamental concept of a new aesthetics”, 121.

¹³⁴ Robert S. Hine, *Oxford dictionary of biology*. 6. utg. (Oxford: University Press, 2008), 145.

¹³⁵ Böhme, “Atmosphere as the fundamental concept of a new aesthetics”, 125.

¹³⁶ Böhme, “Innføring”, 529, 530.

a completely different field if it is approach from ecology, something completely different from its tradition from Kant up to Adorno and Lyotard”.¹³⁷

I det følgende vil jeg gi en beskrivelse av hvilken funksjon Böhme mener den nye estetikken skal ha som en teori om byens estetik. Böhme skriver i artikkelen “Atmosphere of a City”:

Working the lifeworldly meaning of atmospheres into a concept in aesthetic theory is first of all of advantage to aesthetic theory itself: in this case, the aesthetics of the city [...] Introducing this concept liberates this aesthetics from being restricted to the visual and the symbolic.¹³⁸

Böhme viser til Norberg-Schulz og skriver at forskyvningen mot arkitektens “mening” fremdeles bygger på semiotikken. Når man snakker om mening glemmer man dermed å ta hensyn til at det i en flerkulturell verden ikke lenger finnes en symbolikk som blir forstått av et samfunn som helhet. I denne sammenheng kan man med atmosfærebegrepet heller beskrive hvordan ulike sider ved byen “griper” oss.¹³⁹ Det handler ikke lenger om å bedømme en by etter estetiske kriterier, men om hvordan vi opplever byen. Selv om dette delvis er subjektivt, flytter Böhmes definisjon av atmosfære fokuset til at det likevel er noe vi kan dele med andre gjennom å karakterisere hvordan vi opplever atmosfære.

Atmosfærebegrepet åpner dermed for å ta utgangspunkt i byens fysiske form, men bare slik denne oppleves gjennom menneskene i byen. I et forsøk på å finne ut hvordan man kan skape estetisk kvalitet på et sted, virker Böhmes tilnærming å kunne være forsonende mellom det å ta utgangspunkt i historiske spor og fysisk form, og det å ta utgangspunkt i de ulike forestillingene om stedet som til enhver tid eksisterer og den sosiale praksisen som på en bestemt tid finner sted, slik den sosiokulturelle stedstilnærmingen gjør.¹⁴⁰

I handlingsprogrammet “Omgivelser som kultur” ønsker man også å finne en mellomvei mellom det som defineres som arkitektens og sosiologens perspektiv på hva stedet er. Tradisjonelt definerer arkitekten, ifølge handlingsprogrammet, stedet ut fra “[...] dets form og struktur [...] stedets fysiske avgrensning, dets fysiske kvaliteter og lesbarhet, historiske

¹³⁷ Böhme, “Atmosphere as the fundamental concept of a new aesthetics”, 114.

¹³⁸ Böhme, “The atmosphere of a city”, 6; Fra et foredrag Böhme holdt på en nordisk arkitekturforskningskonferanse i Trondheim i 1999, manus utlevert av professor Arnfinn Bø-Rygg.

¹³⁹ Böhme, “The atmosphere of a city”, 7.

¹⁴⁰ Samfunnsgeografen Per Gunnar Røe gir i artikkelen “Sosiokulturelle stedsanalyser: et supplement til de tradisjonelle stedsanalysene” i *Plan* nr. 4-5 i 2002 et innblikk i den sosiokulturelle stedstilnærmingen, som undersøker de sosiale og kulturelle prosessene som former stedet. I artikkelen er en sosiokulturell stedsanalyse av Sandvika brukt som eksempel.

karakter og kulturelle spor, samt dets egenart og betydning gjennom symbol og monumentalitet”. Sosiologen derimot, “[...] anser rommet som en abstrakt beholder. Begge lese måter forutsetter at rommet kan overskues og planlegges ut fra et fiksert ståsted, en forutsetning som det i dag ikke lenger fins grunnlag for”.¹⁴¹

En teori som tar utgangspunkt i “atmosfære” kan være et eksempel på en tilnærming som prøver å se disse to sidene sammen: byen som fysisk form og forestilingene om den. Som Arnfinn Bø-Rygg påpeker i artikkelen “Sunday in Breadth”, er atmosfærebegrepet mindre objektiverende enn karakterbegrepet hos Norberg-Schulz, og samtidig ikke like subjektivt som begrepet “stemning”.¹⁴² Det kan oppfattes som et vagt begrep, men det bør det kanskje også være om det skal være et begrep til å tenke med.

Böhme tenker seg imidlertid at det også går an å finne ut hvilke konkrete egenskaper som kan være med og skape ulike atmosfærer. I denne sammenheng viser han til kunnskapen man har fra scenografien: “The paradigm of stage design offers the advantage of providing a wide range of categories and instruments according to which atmospheres can be determined from the side of their creation”. Gjennom kjennskap til “[...] the connection between concrete properties of objects (everyday objects, art works, natural elements) and the atmospheres which they radiate”, kan man få innsikt i hvordan ulike atmosfærer skapes, i følge Böhme. De estetiske arbeidene, som Böhme kaller arbeid som design, interiørdesign, scenografi og reklame jobber ifølge ham på denne måten.¹⁴³ I forhold til byplanlegging hevder Böhme at “[t]he question concerning the generators of atmospheres broadens the perspectives and possibilities of city considerably – and hopefully its responsibility too”.¹⁴⁴

I denne sammenheng blir det klart at Böhme selv tenker seg atmosfærebegrepet for konkret. Når hva som utgjør en atmosfære skal bestemmes på denne måten, løses ikke problemet med at ulike personlige forutsetninger og kulturbakgrunn kan gi opphav til ulike opplevelser av atmosfæren i en by. Et slikt forsøk på å skape atmosfærer i en by kan bli essensialistisk. Som Bø-Rygg påpeker:

¹⁴¹ KD, “Omgivelser som kultur”, 14.

¹⁴² Bø-Rygg, “Sunday in Breadth”, 20.

¹⁴³ Böhme, “Atmosphere as the fundamental concept of a new aesthetics”, 123.

¹⁴⁴ Böhme, “The atmosphere of a city”, 9.

The concept of atmosphere must remain its vagueness. A catalogue for producing atmospheres cannot be issued. Nor can they be deduced from elements or archetypes. Construction of atmospheres may easily be a restraint in architecture and urban environments.¹⁴⁵

Böhmes forsøk på å konkretisere atmosfæren på denne måten, illustrerer problemet med å overføre arkitekturteori til praktisk planlegging og politikk. Å utarbeide formale retningslinjer fra teori er ikke lett, i denne sammenheng fordi det i tenkningen nettopp må være åpne begreper. Når estetisk kvalitet blir konkretisert til å handle om bestemte kriterier, som takvinkler, fargebruk, møneretninger og lignende på kommuneplan,¹⁴⁶ mister innholdet i begrepet sin åpne karakter. Det er ikke lenger et begrep som skal åpne for “bearbeidelse” og “økt bevisstgjøring”,¹⁴⁷ men regler som skal følges. Begrepet estetisk kvalitet som et begrep til å tenke om en bestemt side ved en utbygning med, kan man dermed si at blir redusert når det konkretiseres i lovverket og i konkrete retningslinjer på kommuneplan. Samtidig kan man si at problemet er at nivåforskjellene i behandlingen av temaet estetisk kvalitet ikke blir presisert.

4.3 Veilederne

Veilederen *Estetikk i plan- og byggesaker* ble utgitt i 1997.¹⁴⁸ Karl Otto Ellefsen, professor i urbanisme ved Arkitekthøgskolen i Oslo, kritiserer veilederen i *Byggekunst* samme år. Han påpeker at den har en begrensende og for enkel forståelse av estetikkbegrepet når den først og fremst reduserer det til å gjelde visuelle kvaliteter.¹⁴⁹ Daværende byplansjef i Skien kommune Ellen de Vibe, som var med på å utforme veilederen, svarer ham i *Byggekunst* nr. 8 i 1997. Hun viser til at plan- og bygningsloven selv “[...] lenge har hatt estetisk, dvs. visuell form som avgrensning av f.eks. § 74 nr. 2, skjønnhetsparagrafen”.¹⁵⁰ Hun påpeker at de “[...] i veilederens drøfting og eksempler har søkt å vektlegge overordnede, strukturerende elementer i omgivelsesproduksjonen, men disse er altså nødvendigvis, ut fra lovens rammer,

¹⁴⁵ Bø-Rygg, “Sunday in Breadth, 20, 21.

¹⁴⁶ Sintef-rapport, “Forsterket fokus på estetikk?”, 45, 139.

¹⁴⁷ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 78.

¹⁴⁸ I 1993 ga Miljøverndepartementet ut veilederen *Stedsanalyse: innhold og gjennomføring*. Denne veilederen viser til Norberg-Schulz fenomenologiske tilnærming til arkitekturen som en av metodene for stedsanalyse. Fordi denne veilederen handler om ulike metoder for stedsanalyse og nærmer seg spørsmålet om estetisk kvalitet mer generelt, vil jeg bare kort nevne denne. Det mest interessante i forbindelse med min oppgave i denne veilederen er at Norberg-Schulz blir eksplisitt nevnt som referanseperson og samarbeidspartner.

¹⁴⁹ Karl Otto Ellefsen, “Staten veileder”, i *Byggekunst* nr. 5, 1997, 7–8, 7.

¹⁵⁰ Ellen De Vibe, “‘Staten veileder’: kommentar til Karl Otto Ellefsen”, i *Byggekunst* nr. 8, 1997, 9, 9.

begrenset til fysiske elementer”.¹⁵¹ Hun forsvarer den mer pragmatiske tilnærmingen som veilederen har, fordi

[d]en store teoretiske drøftningen av faget [...] ville sprengt rammen (og skutt langt utenfor hovedmålgruppen) for estetikkveilederen [...] Målet [...] har vært å synliggjøre at det finnes ulike og til dels motstridende begreper for å diskutere arkitektonisk form snarere enn å gi en uttømmende gjennomgang av begrepene innhold.¹⁵²

I veilederen skildres motsetningene i estetikkbegrepet slik:

I diskusjonen om formgivningen av våre fysiske omgivelser inngår ord som *byggeskikk*, *arkitektur*, *byggekunst* og *estetikk*. Begrepene er sammensatte og vanskelige, og i fagmiljøene knyttet til arkitektur, landskapsarkitektur, kunsthistorie og etnografi foregår det en omfattende diskusjon av betydningen av disse begrepene som kan gis forskjellige og til dels motstridende innhold.¹⁵³

Til slutt i dette delkapittelet viser imidlertid veilederen til rundskrivet om estetikk, som sier at estetikk særlig gjelder “visuelle kvaliteter i byggverk og omgivelser”.¹⁵⁴ Veilederen åpner med dette for flere forståelser av estetikk, men snevrer deretter inn den estetiske kvaliteten det er snakk om til å gjelde *visuelle kvaliteter*. Det pekes dessuten på at estetikkbegrepet “kan brukes *normgivende* for å beskrive hvilke kjennetegn som er nødvendige for å oppnå skjønnhet, i motsetning til kjennetegn for hva som f.eks. er nyttig”.¹⁵⁵ Det er ikke nødvendigvis noen motsetning i disse to beskrivelsene av hva estetikk og det estetiske er. Men det mangler igjen en klargjøring av nivåforskjellene. Slik utydeliggjøres muligheten innføringen av estetiske hensyn og kvaliteter skulle åpne for. Den skulle jo nettopp skape et rom for diskusjon av ulike sider ved en utbygning som ivaretagelse av historiske spor, byggeskikk og tradisjoner – og hvordan “[a]rkitekturen som kulturuttrykk og kunstart har en forpliktelse til selv å tolke og utfordre samtiden”.¹⁵⁶ Ved ikke å snevre inn estetikkbegrepet til visuelle kvaliteter i byggverk og fysiske omgivelser, men heller si at visuelle kvaliteter er en del av det som utgjør den estetiske kvaliteten, kunne veilederen gitt større rom for diskusjonen av hva omtanke for disse kvalitetene egentlig innebærer. Målsetningen for estetiksatsningen var i følge Stortingsmeldingen å åpne for et større fokus på de estetiske sidene ved et utbyggingsprosjekt. Samtidig skulle “[e]n slik bevisstgjøring [...] også åpne for

¹⁵¹ De Vibe, “Staten veileder”, 9.

¹⁵² De Vibe, “Staten veileder”, 9.

¹⁵³ T-1179, *Estetikk i plan- og byggesaker*, 8.

¹⁵⁴ T-1179, *Estetikk i plan- og byggesaker*, 7, 8.

¹⁵⁵ T-1179, *Estetikk i plan- og byggesaker*, 9.

¹⁵⁶ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 137.

ukonvensjonelle og nytenkte løsninger, og ikke søke tilflukt i det tilvante.” Regjeringen ville gå inn for å “[...] skape et klima for forbedring av kvaliteten i utformingen av våre omgivelser”,¹⁵⁷ som gjerne får liten plass om det først og fremst er økonomiske og funksjonelle hensyn som har et godt rammeverk og prioriteres. Forfatterne av veilederen har et godt, og kanskje underkommunisert, poeng som kommer frem når de skriver: “God estetisk kvalitet knyttes til hva vi opplever som vakkert, ønskelig, verdifullt osv., og omhandler derfor verdier og ikke kvantitative egenskaper”.¹⁵⁸ Det er altså noe som kan diskuteres. En kritikk som Aina Dahles, som jeg viste til i kapittel 2, kan dermed nyanseres. Både estetikk og etikk handler om verdier som kan diskuteres. Det er ikke gitt at alle medlemmene av et samfunn mener det samme i etiske spørsmål.

Verken veilederen *Estetikk i statlige bygg- og anlegg* eller *Estetikk i plan- og byggesaker* viser til Norberg-Schulz i litteraturlisten slik veilederen *Stedsanalyse: Innhold og gjennomføring* gjør. I neste kapittel vil jeg imidlertid vise at Norberg-Schulz’ tilnærming ligner svært mye på forståelsen av omverdenskrise og stedstap som vi finner i stortingsmeldingen og handlingsprogrammet.

¹⁵⁷ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

¹⁵⁸ T-1179, *Estetikk i plan- og byggesaker*, 8.

5. Christian Norberg-Schulz og stedsteorien

Den norske arkitekten og arkitekturteoretikeren Christian Norberg-Schulz' doktogradsarbeid *Intentions in Architecture* (1954), innvarslet et paradigmeskifte i arkitekturteorien. Gordon Hølmebakk skriver om dette arbeidet i innledningen til Norberg-Schulz' essaysamling *Øye og hånd* (1997): “[...] her var det tale om intet mindre enn et nytt arkitekturs språk, et språk som kunne bidra til å etablere orden og mening i vår omverdensforståelse”.¹⁵⁹

Norberg-Schulz' perspektiv på arkitekturen har fått stor betydning for arkitekturteorien i etterkrigstiden, men har også møtt massiv kritikk.¹⁶⁰ Han er imidlertid “[...] Nordens eneste internasjonalt kendte arkitekturhistoriker”, i følge den danske arkitekturhistorikeren Nils-Ole Lund.¹⁶¹ Arnfinn Bø-Rygg skriver i artikkelen “Arkitektur og filosofi. Om Norberg-Schulz' bruk av Heideggers senfilosofi”, samme år Norberg-Schulz essaysamling *Et sted å være* (1986) ble utgitt:

Ønsket om å nå frem til noe stabilt, konstant, invariant er en sterk tendens i dagens kunstteori. Undertiden forlades den lingvistisk orienterte antagelsen om en universell meningskode til fordel for spekulasjoner om urfenomener og arketyper. Hensikten synes fremfor alt å være å komme frem til allmenne kriterier hvormed en kan trekke en demarkasjonslinje mellom meningsfullt og ikke-meningsfullt, forståelig og uforståelig, menneskelig og umenneskelig osv. [...] Her i landet finner vi slike forsøk innenfor musikkvitenskap [...] og arkitekturteori [...] Den filosofisk lang mest interessante av disse prosjekter er Norberg-Schulz' bruk av Heidegger i sin arkitekturforståelse.¹⁶²

Bø-Rygg identifiserer i artikkelen et skille mellom Norberg-Schulz' tidlige skrifter, som *Intensjoner i arkitekturen*, og de senere skriftene som *Existence, Space and Architecture* (1971), *Mellom jord og himmel* (1978), *Genius Loci* (1980), og tekster som “Kahn, Heidegger and the Language of Architecture” (1979). Med *Intensjoner i arkitekturen* var Norberg-Schulz i større grad vendt mot en analytisk og mer naturvitenskapelig metode, og støttet seg også på sosiologiske og psykologiske innsikter. Norberg-Schulz skriver selv i *Intensjoner i arkitekturen* at han ikke bare vil trekke på arkitekturteori og historie, men at han også vil “[...] basere arkitekturteorien på informasjoner fra andre fagområder” og

¹⁵⁹ Gordon Hølmebakk i Norberg Schulz, *Øye og hånd* (Gyldendal, Oslo: 1997), 9.

¹⁶⁰ Noen eksempler på doktoravhandlinger her hjemme er Ole Møystads *Architecture – the body of cognition: notes for a cognitive aesthetics of architectonic environment*, avhandling (dr. ing.) avgitt ved Arkitektthøgskolen i Oslo, 1993, og Gro Lauvlands *Verk og vilkår. Christian Norberg-Schulz' stedsteori i et arkitekturfilosofisk perspektiv*, akademisk doktogradsavhandling avgitt ved Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2007.

¹⁶¹ Nils-Ole Lund, *Nordisk arkitektur*, 3. utg. (København: Arkitektens forlag, 2008), 280.

¹⁶² Bø-Rygg, “Arkitektur og filosofi. Om Christian Norberg-Schulz' bruk av Heideggers senfilosofi”, i *Norsk filosofisk tidsskrift* 1986 nr. 2, 37–54, 37.

presentere ”[...] et metodologisk, psykologisk, sosiologisk, informasjonsteoretisk etc. materiale som etter forfatterens skjønn burde tilhøre enhver arkitekt eller arkitekturhistorikers generelle kunnskapsmessige bakgrunn”.¹⁶³ I *Existence, Space and Architecture* er dette imidlertid erstattet med en mer “[...] fenomenologisk og eksistensfilosofisk orientering”, slik Bø-Rygg beskriver det.¹⁶⁴ Det er først og fremst en slik tilnærming til arkitekturen han er kjent for i ettertiden.

5.1 Stedstap, stedsidentitet, tilhørighet og fysisk miljø som identitetsskaper: Det som ligner i Norberg-Schulz tekster og de politiske dokumentene

Samme år som stortingsmeldingen *Kultur i tiden* ble skrevet, ga Norberg-Schulz ut boken *Minnesjord* (1991). Året etter ble en ny utgave av hans tidligere bok *Mellom jord og himmel. En bok om steder og hus* (1978) utgitt. I boken skildrer han en opplevelse av stedstap, mangel på tilhørighet og følelse av stedsidentitet som ligner på den vi finner i stortingsmeldingen *Kultur i tiden* og rapporten fra handlingsprogrammet “Omgivelser som kultur”. I forordet til boken skriver Norberg-Schulz:

Fjorten år er gått siden *Mellom jord og himmel* ble skrevet. I løpet av denne tiden er våre bosetninger blitt ytterligere “oppløst”, og ferdighusene har tatt fullstendig overhånd ... For at livet skal kunne finne sted, må stedet forstås – og respekteres. I dag er dette glemmt, resultatet er stedstap og omverden-krise.¹⁶⁵

Videre i kapittelet “Omverdenskrise og stedsteori” skriver han:

De kvalitetene som tradisjonelt kjennetegnet menneskelige bosetninger, er blitt svekket eller er gått fullstendig tapt [...] stedene mister enhver egenart. Derved mister også menneskene gleden av å oppleve det som er annerledes. I alminnelighet kan vi si at vi er offer for et *stedstap*.¹⁶⁶

Norberg-Schulz’ forståelse av at det har foregått et stedstap i etterkrigstiden, ligger nær den forståelsen som ligger til grunn for Kulturdepartementets forsøk på å gjøre omgivelser til et kulturpolitisk område. Kapittelet “Omgivelser som utfordring” i Stortingsmeldingen innledes slik:

¹⁶³ Christian Norberg-Schulz, *Intensjoner i arkitekturen* (Oslo: Universitetsforlaget, 1967), 8.

¹⁶⁴ Bø-Rygg, “Arkitektur og filosofi. Om Christian Norberg-Schulz”, 38.

¹⁶⁵ Norberg-Schulz, *Mellom himmel og jord* (Pax Forlag, Oslo: 1992), 7.

¹⁶⁶ Norberg-Schulz, *Mellom himmel og jord*, 14, 16.

En reise gjennom det norske landskapet viser at mange norske steder er blitt utflytende og tilsynelatende formløse [...] Hvert enkelt hus forholder seg ofte bare til egen tomt; det ser bort fra den helhet det inngår i med annen bebyggelse, og særpreget som ligger i stedets landskap og er utviklet gjennom stedlig byggeskikk.¹⁶⁷

I rapporten “Omgivelser som kultur” finner vi den samme analysen:

Tettstedene er blitt tradisjonsfattige, og planlegging og utbygging av det nye har tatt i bruk grove og hardhendte virkemidler som i liten grad makter å ta vare på lokalsamfunnets behov for kulturhistoriske og visuelle kvaliteter.¹⁶⁸

I *Mellom jord og himmel* skriver Norberg-Schulz videre:

Tidligere hadde stedene gjerne en viss tetthet som gjorde det lett å identifisere seg med dem. Grensen mellom by og omgivende land var klar; byen lå der som en samlet “ting” i landskapet [...] I etterkrigstiden har de gamle byene gjennomgått en oppløsningsprosess som har ødelagt dette tradisjonelle forholdet [...] Gater og plasser i tradisjonell betydning finnes ikke lenger. Isteden spres bebyggelsen utover, ofte uten fattbar orden [...] I alminnelighet kan vi si at vi er offer for et *stedstap*. Når stedet ikke lenger har noen klar identitet, svekkes menneskets muligheter for å utvikle en personlig identitet.¹⁶⁹

Foringelsen av stedet berører de samme utfordringene som Stortingsmeldingen og handlingsprogrammet skisserer opp et drøyt tiår senere:

Det typisk norske tettstedsmønsteret var små steder omgitt av åpne landskapsrom preget av skog og landbruksarealer. Disse landskapsrommene, *mellomlandet*, er i ferd med å fylles igjen av bensinstasjoner, kjøpesentra og industriområder og av boligfelt og utflyttede offentlige institusjoner; alt sammen lokalisert i forhold til et overordnet krav om tilgjengelighet til sentrale kommunikasjonslinjer. Tettstedene mister sitt tradisjonelle særpreget og løser seg opp i et diffust og pregløst nettverk av båndbyer og mer usammenhengende punktvis fortetninger i tilfeldig orden [...] Parallellt foregår det en utarming av de gamle tettstedene. Bygninger rives og erstattes av trafikkanlegg, viktige sentrumsfunksjoner forsvinner, grenser viskes ut og tradisjonelle ankerfester mister sin betydning for fellesskapet.¹⁷⁰

Norberg-Schulz knytter stedstapet til begrepet “miljøkvalitet”, som han skriver at ble stadig vanligere i praktisk planlegging i etterkrigstiden. Han viser til Kevin Lynch’ studie av folks egne forestillinger om kvalitetene ved stedet de bor på i boken *The Image of the City* (1960), som et verdifullt utgangspunkt. Lynch ville undersøke det mentale bildet (*mental image*) som innbyggerne i ulike amerikanske byer hadde av sin by for å finne den amerikanske byens visuelle kvalitet.¹⁷¹ Hos Lynch fant Norberg-Schulz vitenskapelig grunnlag for å si at

¹⁶⁷ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

¹⁶⁸ KD, “Omgivelser som kultur”, 2.

¹⁶⁹ Norberg-Schulz, *Mellom jord og himmel*, 16.

¹⁷⁰ KD, “Omgivelser som kultur”, 13.

¹⁷¹ Kevin Lynch, *The image of the city*, 21. utg. (Massachusetts: The MIT Press, 1992), 2.

menneskelig orientering er basert på gjenkjennelse, og at “når en by får en spredt og oppløst struktur, mister vi rett og slett fotfestet; stedet går tapt, og med det vår egen identitet”.¹⁷² Han skriver imidlertid også at “[h]ittil er det neppe noen som virkelig har utredet det vanskelige begrepet ‘miljøkvalitet’”. Selv Kevin Lynch’ studie går ikke inn på “[...] de konkrete forholdene som bestemmer et miljø”.¹⁷³

I stedet viser Norberg-Schulz til forfatteren Tarjei Vesaas’ poetiske miljøbeskrivelser. I novellen “Siste-mann heim” skildres innholdet i hjemstedet til den unge Knut, som plutselig blir noe Knut identifiserer seg sterkt med. Her “[...] var det tale om konkrete kvaliteter, slik som det å gå mellom trær, å høre susen i åsene, å se hvordan skumringen siver frem. Det er slik kvaliteter vi *identifiserer* oss med, de er det som utgjør stedets ‘innhold’”, skriver Norberg-Schulz. For å finne dette “innholdet” må man

søke å redegjøre for hvordan et sted er betinget av kvalitative egenskaper og forhold [...] Samfunnsvitenskapene er foreløpig til liten nytte når en vil utvikle et kvalitativt stedsbegrep. Kunst- og arkitekturhistorien har utvilsomt mer å bidra med, men kan ikke brukes før en har begreper til rådighet som tolker det historiske stoffet på en fruktbar måte. Derfor er det slett ikke unaturlig å nærme seg problemene ved å trekke inn poesi og skjønnlitteratur. Heldigvis finnes det også andre kilder,¹⁷⁴

skriver Norberg-Schulz, og viser til fenomenologien og særlig Martin Heideggers teori om hva det vil si å *bo*, slik han utleder det i boken *Bauen, Wohnen, Denken* (1952).

Norberg-Schulz’ identifiserer seg med Heideggers utgangspunkt: mennesket har mistet evnen til “å bo”.¹⁷⁵ Heidegger undersøker etymologien til ordet “bo”, for å komme nærmere hva dette egentlig innebærer. Norberg-Schulz skildrer Heideggers tilnærming til “bo”-begrepet, og knytter det til Vesaas’ skildringer:

Hos begge lærer vi at mennesket oppnår sin identitet når det kjenner et sted og tar vare på det ved å “bygge” i overensstemmelse med stedets eget vesen. Slik avdekker begge omverdenskrisens egentlige årsak, samtidig som de antyder en vei mot en ny stedsforståelse.¹⁷⁶

¹⁷² Norberg-Schulz, “Fra gjenreisning til omverdenskrise: Norsk arkitektur 1945-80”, i *Inn i en ny tid*, Norges kunsthistorie bd. 7 (Oslo: Gyldendal, 1983), 69.

¹⁷³ Norberg-Schulz, *Mellom jord og himmel*, 18.

¹⁷⁴ Norberg-Schulz, *Mellom jord og himmel*, 18.

¹⁷⁵ Norberg-Schulz, *Mellom jord og himmel*, 19.

¹⁷⁶ Norberg-Schulz, *Mellom jord og himmel*, 21.

For å forstå stedet og kunne finne “stedets identitet”, må man finne frem til stedets “[...]‘konkrete’ eller ‘kvalitative’ egenskaper [...]”,¹⁷⁷ skriver Norberg-Schulz. Dette kan legge grunnlaget for en fruktbar stedsteori. Å finne og ivareta stedets ånd, stedets “genius loci”, er grunnleggende for å overvinne stedstapet. Først når mennesket skjønner sine omgivelser kan det føle tilhørighet, først da kan det “bo”. Selv om *Kultur i tiden* og “Omgivelser som kultur” ikke gjør noen slik utledning, så ligner stortingsmeldingen og handlingsprogrammets vektlegging av tradisjon, byggeskikk og ivaretagelse av landskapsform som grunnleggende for stedsidentiteten og menneskers følelse av tilhørighet, på stedsidentitetsbegrepet hos Norberg-Schulz.

Som Nils-Ole Lund påpeker i boken *Arkitekturteorier siden 1945*, begrenser Norberg-Schulz’ teori om stedstapet som knyttet til folks evne til “å bo” forståelsen av kaos og fremmedgjøring i etterkrigstiden:

Teorien beskæftiger sig ikke med de forhold, der indvirker på og betinger husenes tilblivelse. Den reducerer analysen af, hvad der er gået galt, til et spørgsmål om forståelse og indlevelse. Hvis folk bare får denne forståelse tilbage, vil samspillet mellem sted og bygning igen kunne etableres. Grænsen mellem land og by vil atter fremstå i al sin klarhed,¹⁷⁸

skriver Lund. I rapporten “Omgivelser som kultur” fremmes en forståelse av hvordan man skal overvinne stedstapet som ligner Norberg-Schulz:

Vårt fysiske miljø sosialiserer oss til glemsel og sløvsinn eller til årvåkenhet, nysgjerrighet og varsomhet. De hovedmål handlingsprogrammet legger til grunn er å virke til en stedstilpasning som åpner for større grad av delaktighet, ansvar og refleksjon. En viktig intensjon er å bidra til en resosialisering, som kan lære oss å se og lese våre omgivelser, å utvikle en allmenn estetisk kompetanse, en estetisk kultur.¹⁷⁹

Troen på at en spesiell kompetanse er nøkkelen til å overvinne stedstapet, og at mangelen på slik kompetanse er en av årsakene til oppløsningen av stedet, har blitt kritisert. Bø-Rygg kritiserer i forbindelse med dette Norberg-Schulz’ bruk av Heidegger.

Kvalitetsbegrepet hos Norberg-Schulz er tett knyttet opp til begreper som steds karakter, stedsidentitet, stedets vesen eller *genius loci*, poesi, atmosfære og preg. Norberg-Schulz bruker begrepene om hverandre, de er til dels overlappende og får ofte mening ut fra hvordan de er brukt i forhold til et annet begrep i samme tekst. Det er først og fremst

¹⁷⁷ Norberg-Schulz, *Mellom jord og himmel*, 21.

¹⁷⁸ Nils-Ole Lund, *Arkitekturteorier siden 1945* (Århus: Arkitektens forlag, 2001), 221, 222.

¹⁷⁹ KD, “Omgivelser som kultur”, 6,7.

begreper til å tenke med, som skal hjelpe oss å skjønne hva stedet er. Bø-Rygg påpeker i sin artikkel at Norberg-Schulz metode for å skjønne dette er begrepsfortolkning der “ord bearbeides etymologisk så lenge at det oppstår en gråsoner der det forskjelligste viser seg som synonymt”,¹⁸⁰ slik også Heidegger gjorde. Den “[...] Heidegger-inspirerte troen på at eksistensiell mening ligger dypere enn og er forut for alle sosio-økonomiske bestemmelser”, slik Bø-Rygg beskriver det, beviser imidlertid lite.¹⁸¹ Tvert imot, Heideggers etymologiske tolkninger “[...] impliserer en både ahistorisk og asosial betraktningssmåte”.¹⁸² Et sterkt eksempel på dette er hvordan bolignød “[...] føres tilbake til krisen i den ontologiske betydning av ordet ‘bo’, og overvinnes suverent gjennom tanken”, som Bø-Rygg skriver, og siterer Heidegger:

Den egentlige bonød beror i at de dødelige stadig er på leting etter det essensielle ved det å bo, at de *først må lære å bo*. Hva om menneskets hjemløshet bestod i at det ennå slett ikke tenker over *den egentlige bonød, som nød?* For så snart mennesket tenker over hjemløsheten er den ikke lenger noen elendighet”.¹⁸³

Bø-Rygg poengterer at “en slik fundamentalontologisk svada følger ikke bare med som ideologiske konnotasjoner, men har allerede infisert selve grunntanken i en arkitekturforståelse som gjør bruk av den”.¹⁸⁴ Han påpeker videre at Heideggers sentrale begreper er tatt fra den *agrare livsverden*, som Heidegger selv identifiserte seg med. Heideggers fortolkning av Van Goghs bilder av gamle sko som gamle *bondekonesko* som fanger inn hele *bondekonens verden*, slik han skriver om det i boken *Kunstverkets opprinnelse* (1950),¹⁸⁵ er et kjent eksempel på dette. Begrepene er dermed konstruert ut fra “[...] et bestemt samfunn, en bestemt livsverdens ting [...]”,¹⁸⁶ men anvendt som om de var grunnleggende, før-historiske begreper som kan gjelde for alle samfunn, til alle tider.

“Dette får konsekvenser for Norberg-Schulz’ tillempling av Heidegger i en arkitekturteori som nettopp tar mål av seg til å lede ut av *samtidens* omverdenskrise”, skriver Bø-Rygg.¹⁸⁷

¹⁸⁰ Bø-Rygg, “Arkitektur og filosofi: Om Christian Norberg-Schulz”, 50.

¹⁸¹ Bø-Rygg, “Arkitektur og filosofi: Om Christian Norberg-Schulz”, 39.

¹⁸² Bø-Rygg, “Arkitektur og filosofi: Om Christian Norberg-Schulz”, 47.

¹⁸³ Bø-Rygg, “Arkitektur og filosofi: Om Christian Norberg-Schulz”, 47.

¹⁸⁴ Bø-Rygg, “Arkitektur og filosofi: Om Christian Norberg-Schulz”, 47.

¹⁸⁵ *Kunstverkets opprinnelse* ble skrevet i 1935/36, men utkom på tysk først i 1950. Den første norske oversettelsen kom i 2000.

¹⁸⁶ Bø-Rygg, “Arkitektur og filosofi: Om Christian Norberg-Schulz”, 44.

¹⁸⁷ Denne artikkelen er fra 1986. I dag vil ikke Bø-Rygg kritisere Norberg-Schulz like sterkt.

Spørsmålet i denne sammenheng er imidlertid om det får konsekvenser for en kulturpolitisk stortingsmelding og et handlingsprogram som tar opp i seg en lignende forståelse av stedstap, stedsidentitet og tilhørighet. Stortingsmeldingen og handlingsprogrammets vektlegging av behovet for estetisk kompetanse for å føle tilhørighet til et sted har blitt kritisert av flere, blant andre Pløger i hans bok *Byens språk*.

5.2 Kritikken mot begge: En for fysisk og visuell identitetsforståelse

Forståelsen av stedsidentitet både hos Norberg-Schulz og i dokumentene som gjorde omgivelser til et kulturpolitisk område har blitt kritisert for å være knyttet til et visuelt og essensialistisk steds- og identitetsbegrep. Det som utgjør stedet og dets identitet blir i for stor grad knyttet til landskapsform, fysiske strukturer og bygningsmiljø, ifølge denne kritikken. I dette begrepet om stedsidentitet fanges ikke den sosiale praksisen og de ulike forestilingene som også former og utgjør et sted til enhver tid opp. Den kan dessuten gjøre identitet til et fastlåst forhold, ikke et refleksivt forhold mellom mennesket og dets omverden som stadig er i endring. I *Arkitektur N* nr. 4 2009, framfører professor i arkitektur Mari Hvattum en slik kritikk av stedstenkningen:

[...] stedstenkningens geografiske determinisme er ikke uproblematisk. Den tenderer mot en statisk forståelse av stedet som noe “ferdig” – noe som allerede har sin *genius loci* fastlagt en gang for alle – klar for iverksettelse i bygget form. Den synes dessuten å legge overveldende vekt på ett enkelt aspekt ved stedet, nemlig det visuelle. For på tross av interessen for materialitet og rotekthet, koker diskusjonen ofte ned til stedets visuelle særtrekk – ikke mist i etterkrigstidens stedstenkning. Er dette fruktbare innfallsvinkler? [...] Stedstenkningen har en tendens til å redusere arkitekturen til en slags illustrasjon av allerede eksisterende (visuelle) forhold.¹⁸⁸

Hvattum skriver at Norberg-Schulz presenterer arkitekturen som “en visualisering av stedets iboende genius”.¹⁸⁹ Jeg vil imidlertid argumentere for at Norberg-Schulz’ tilnærming først og fremst viser en bestemt måte å bo på, i pakt med naturen og stedets kvaliteter og forutsetninger. Jeg er enig i at dette kan føre til at man fokuserer for mye på det visuelle, og at det kan bli essensialistisk slik som mye av kritikken har hevdet – særlig om man skal bruke en slik forståelse av stedsidentitet i praktisk planlegging. Utgangspunktet til Norberg-Schulz forstår jeg imidlertid som å ville fremme en annen måte å være i verden på, som ikke

¹⁸⁸ Mari Hvattum, “Stedets tyranni”, i *Arkitektur N* 2009 nr. 4, 40–51, 46.

¹⁸⁹ Hvattum, “Stedets tyranni”, 41.

bare forstår omverdenen rasjonelt og ut ifra naturvitenskapelige modeller. Norberg-Schulz skriver blant annet om dette i teksten “Den poetiske forståelsesform”:

Når det poetiske går tapt reduseres alt til ‘behov’ og ‘ressurs’, det vil si, til det som er *målbart*. Men det kvalitative er jo ikke målbart! [...] I alminnelighet er opplevelse av kvalitet vårt mest *opprinnelige* forhold til verden [...] Derfor sa Korsmo at å leve, er å “velge mellom kvaliteter” [...] Det er den fenomenologiske metode som åpner for poetisk forståelse og dermed for vår daglige livsverdens ting og betydninger.¹⁹⁰

Ved å bringe inn en poetisk forståelsesform kan livet få en annen meningsdimensjon enn rasjonelle og funksjonelle krav gir rom for. Slik kan mennesket på nytt finne mening i sin omverden, som Norberg-Schulz, i likhet med stortingsmeldingen *Kultur i tiden* og handlingsprogrammet “Omgivelser som kultur”, mener at har lidd av et steds- og meningstap i etterkrigstiden. I denne sammenheng er det vanskelig å forstå Norberg-Schulz’ tilnærming som først og fremst visuell, eller i alle fall å mene at han i utgangspunktet la mest vekt på det visuelle. Når Norberg-Schulz snakker om at en kvalitet må “[...] gripes i et *bilde* som direkte forteller oss hva den ‘er’”,¹⁹¹ er det et poetisk bilde, ikke et visuelt bilde, han snakker om. Det er et bilde som griper utover det konkrete og inn i den sammenhengen vi opplever kvaliteten i.

I innledningen til *Stedskunst* skriver han selv:

[E]n av årsakene til at modernismens selvforståelse sviktet, kommer nettopp frem i betegnelsen “visual fundamentals”. Selv om Bauhaus-undervisningen la vekt på å utvikle “hele mennesket”, var metoden i for høy grad knyttet til det *visuelle*. Både persepsjon og formlære ble sentrert om det visuelle; en forenkling av menneskets væremåte som ennå henger igjen hos mange.¹⁹²

Norberg-Schulz fortsetter med å vise til hvordan den filosofiske fenomenologien har behandlet persepsjonen:

[...] Husserl hadde allerede før første verdenskrig fremholdt at persepsjon, *Wahrnehmung*, er en helhetlig “kroppslig” funksjon, der alle sansene deltar. Hans etterfølger Merleau-Ponty, utviklet denne erkjennelsen til en persepsjonslære som nettopp overviner splittelsen mellom tanke og følelse, også ved å trekke inn Gestalt-teorien. Heidegger tok så skrittet fullt ut, idet han definerte mennesket som *Dasein*, “væren i verden” eller *tilstedeværelse*. Denne i virkelighet forstand *radikale* forståelsen av helheten gjorde ende på det tradisjonelle subjekt-objekt forholdet, som siden Descartes har dominert vår verdensanskuelse og vært årsaken til splittelsen av tanke og følelse. Når subjektet forstås som cogito, blir objektet noe man står

¹⁹⁰ Norberg-Schulz, “Den poetiske forståelsesform”, i *Øye og hånd* (Oslo: Gyldendal, 1997), 15, 22, 23.

¹⁹¹ Norberg-Schulz, “Den poetiske forståelsesform”, 16.

¹⁹² Norberg-Schulz, *Stedskunst* (Oslo: Gyldendal, 1996), 8.

overfor og oppfatter visuelt-perspektivisk. Jeg'et blir med andre ord "betrakter" snarere enn "deltaker", og felleskapet løser seg opp i en "sum" av isolerte individer. For Heidegger, derimot, står ikke mennesket lenger overfor, men *for-står*, i betydning av å stå *blant* alt det andre.¹⁹³

I boken *Møtestedet* (1999) er en samtale mellom Norberg-Schulz og Arnfinn Bø-Rygg gjengitt. Her gjentar Norberg-Schulz den samme oppfatningen, og stiller seg kritisk til begrepet "visuelt miljø": "Det er ikke det visuelle som er hovedsaken. Å være 'tilstede' er snarere noe kroppslig", sier Norberg-Schulz.¹⁹⁴

En tredje kilde som peker mot at det visuelle ikke har en overordnet betydning i Norberg-Schulz' tilnærming til arkitekturen, finner vi i et brev som Hølmebakk siterer i *Øye og hånd*. Her skriver Norberg-Schulz om hva han ville med boken *Minnesjord*:

Du spør hvorfor jeg har skrevet disse linjene. Svaret er enkelt: for å fortelle om det som *er*. I dag har vi jo glemt at tingene er noe og at det er derfor de har et navn. Isteden abstraherer vi, og reduserer alt til data og ressurs. Resultatet er en verden uten kvaliteter, en verden uten karakter og mening. Men *tingene selv* er der fremdeles, og venter på å bli gjenoppdaget og forstått.¹⁹⁵

Som Gordon Hølmebakk skriver vil Norberg-Schulz med sitt fenomenologisk orienterte arkitektursyn gjenreise respekten for menneskets "livsverden", et begrep som stammer fra Husserl. Vår "livsverden" reduseres i utgangspunktet ikke til det visuelle hos Norberg-Schulz. Norberg-Schulz' tilnærming virker i større grad å være kroppslig, han vil nå mennesket som helhet, hvordan det er – eller hvordan det er å være til. Norberg-Schulz ser, slik Hølmebakk identifiserer, kunsten som en erkjennelsesform.¹⁹⁶

For å forstå hvordan Norberg-Schulz tenker seg både kvalitetsbegrepet og det å "være til stede" i verden, er hans analogi mellom den moderne arkitekturen og den primitive arkitekturen, slik han finner den i arabiske land som Egypt og Marokko, viktig. I *Stedskunst* viser han til arkitektkollega Sverre Fehns tekst "Marokansk primitiv arkitektur". I teksten skildrer Fehn følelsen av å "gjenkjenne" når man opplever den primitive, murale arkitekturen. Denne arkitekturen representerer ikke noe nytt for den som kjenner den moderne arkitekturen. Tvert imot bygger den på de samme prinsippene og er tidløs.

¹⁹³ Norberg-Schulz, *Stedskunst*, 8.

¹⁹⁴ Thomas Thiis-Evensen, *Møtestedet* (Oslo: Gyldendal fakta, 1999), 31.

¹⁹⁵ Norberg-Schulz, *Øye og hånd* (Oslo: Gyldendal forlag, 1997), forord av Gordon Hølmebakk, 10; Dette brevet er også gjengitt på baksiden av boken *Minnesjord* (1991).

¹⁹⁶ Norberg-Schulz, *Øye og hånd*, forord av Hølmebakk, 11.

Fehn skildrer et sted han opplever i den marokkanske ørkenen:

Husene vokser bokstavelig talt opp av bakken de står på. For eks. Byen i ørkenen blir bygget i sand. Sanden tilsettes en viss mengde vann og blir så stampet i en standardisert treform noen dager, og deretter gjør solen resten av arbeidet. Og treformen er byens modul. Dens mål er bestemt etter hvor hurtig og praktisk denne kubusen av fuktig ler kan tørke. Ved denne byggemetode danner huset byggeteknisk ingen avsluttet enhet. Det kan bygges på i alle retninger og uavhengig av tid. Med sitt ene materiale har arkitekten ingen ting annet “å virke med” enn de evige skiftninger av lys og skygge. Fargen på byen er den samme som på jorden.¹⁹⁷

Den marokkanske ørkenbyen er en enhet som kan bygges på og endres til all tid uten at “stedets ånd” blir rammet. Stedets kvaliteter er konkret tatt opp i byggematerialet og uttrykker stedets identitet. Materialet byen er bygget av er det som naturen består i. Det var denne “[...] opprinnelige enheten som de europeiske ‘stilene’ hadde glemt, særlig i deres sene ‘akademiske’ fase”, skriver Norberg-Schulz.¹⁹⁸ Den marokkanske ørkenbyen derimot, kan man forstå. Den henger sammen, bokstavelig talt, og virker derfor tilfredsstillende og ikke forvirrende og usammenhengende. Gjentatte ganger viser Norberg-Schulz til ørkenlandskapet og den primitive arkitekturen i sine tekster.¹⁹⁹ Nils-Ole Lund skriver om hvordan Norberg-Schulz ser arkitekturen som et svar på sin omverden:

Det er tale om noget almenmenneskeligt, om “livet mellom himmel og jord”. ‘Stedsbruken’ dreier sig om ankomst, møde, ophold, samvær, overenskomst, forklaring og ‘værensaspekter’, der muliggjør brugen av erindring, orientering og identifikation, begreber der er uafhængige af tid og sted. Som mennesket har ‘væren’ har stedet et ‘væsen’. I kapitlet om byggeskik beskriver Norberg-Schulz den anonyme arkitektur som skiftende fra sted til sted, men altid som svaret på spørsmålet ‘himmel og jord’.²⁰⁰

Denne enheten mellom natur, byggemateriale og menneske synes ikke å være først og fremst visuell. Norberg-Schulz vil, som fenomenologen Heidegger, undersøke hvordan mennesket grunnleggende er i verden. Han fremhever menneskets plass mellom himmel og jord, som også Heidegger gjør, slik himmel og jord framtrer på ulike måter forskjellige steder i verden. En slik tolkning ut fra landskapsform og natur kan beskrives som essensialistisk. Man går ut fra at det i landskapets form og under himmelens karakter er gitt en bestemt måte å være i verden på. Norberg-Schulz framstiller det dessuten i blant som om denne tilnærmingen

¹⁹⁷ Sverre Fehn, “Marokkansk primitiv arkitektur”, i *Byggekunst* 1952 nr. 5, 73–78, 78.

¹⁹⁸ Norberg-Schulz, *Stedskunst*, 6.

¹⁹⁹ For eksempel finner vi essaysamlingen *Et sted å være* teksten “Ørkentanker”. (Norberg-Schulz, *Et sted å være*, 13–25). I *Mellom jord og himmel* viser Norberg-Schulz også til ørkenlandskapetets karakter. (*Mellom jord og himmel*, 45). Dette er to av mange eksempler på hvordan han bruker ørkenlandskapet og ørkenbyen for å forklare hvordan stedets karakter er, og hvordan den kan uttrykkes i bygget form.

²⁰⁰ Lund, *Arkitekturteorier siden 1945*, 221; Lund viser her til boken *Stedskunst*.

skulle være tilstrekkelig til å forstå stedet som helhet, både det fysiske og de sosialt og kulturelt skapte sidene. Når han nærmest forledes av eget språk, for eksempel i undersøkelsen av ordet “bo”, ender han opp i etymologiske utledninger som impliserer en “både ahistorisk og asosial betrakningsmåte”, slik Bø-Rygg sier det.²⁰¹ Men, som nevnt, betoner han også ofte viktigheten av at hans tilnærming er *en* av forståelsesformene som må til.²⁰² Hvis man snur på dette, kan man dermed si at Norberg-Schulz viser en måte å være i verden på. Ved å kjenne omverdenens kvaliteter, og sette pris på disse, kan omgivelsene få mening i seg selv – og ikke bare som et middel eller en ressurs som kan utnyttes. Dette kan “kokes ned”, eller reduseres, til visuelle kvaliteter, slik estetisk kvalitet i *Kultur i tiden* blir til visuelle kvaliteter i byggverk og fysiske omgivelser i lovgivningen og til dels i veiledningsmaterialet. Men er dette en fruktbar inngangsvinkel? Eller går det an å forstå ønsket om å fokusere på omgivelsenes kvalitet, både hos Norberg-Schulz og i dokumentene, på en annen måte?

Man kan innvende at en slik fenomenologisk tilnærming er ullen og uklar og vanskelig å bruke til noe konkret. Norberg-Schulz fremhever imidlertid, som nevnt, at dette er en annen form for innsikt i tillegg til naturvitenskapelige og rasjonelle forklaringsmodeller, som skal hjelpe oss til å forstå vår omverden. Norberg-Schulz er selv klar på dette, for eksempel i “Den poetiske forståelsesform”, hvor han skriver:

Jeg gjentar at kvalitet bare er tilgjengelig for den poetiske forståelsesform. Men det er selvsagt ikke min mening at vi skal *erstatte* tenkning og handling med opplevelse. I dagliglivet kan vi ikke ustanselig gå rundt og “føle”. Alle tre forståelsesformer er nødvendige, og det jeg ber om er bare et mer balansert forhold mellom dem.²⁰³

I artikkelen “Vann” gjentar han det samme synet:

Det er den fenomenologiske forståelse som mangler i dagens opplæring, og resultatet er fremmedgjøring isteden for tilhørighet [...] Hjelper det oss som *mennesker* å lese den siterte [leksikon]artikkelen om vann? Hadde ikke Kafka snarere rett da han skrev: “Logikkens lover er urokkelige, men de kommer til kort når et menneske vil leve” [...] Vi må *lære* å se sammenhenger og helheter. “Livsvisdom” kalte en det i gamle dager, og i alle land forteller ordspråk og symbolikk om hva dette innebærer. I tingenes sammenheng bor deres mening; deres *kvalitet* [...] Slike sammenhenger er fenomenologiske snarere enn vitenskapelige, og gir oss *forståelse* snarere enn kunnskap.²⁰⁴

²⁰¹ Bø-Rygg, “Arkitektur og filosofi: Om Christian Norberg-Schulz”, 47.

²⁰² Norberg-Schulz, “Den poetiske forståelsesform”, 19.

²⁰³ Norberg-Schulz, “Den poetiske forståelsesform”, 19.

²⁰⁴ Norberg-Schulz, “Vann”, i *Øye og hånd* (Oslo: Gyldendal, 1997), 30.

Norberg-Schulz skildrer hvordan ulike perspektiver kan gi ulike typer innsikter. Hans teori forholder seg dessuten til et overordnet, filosofisk plan. Når han iblant gjør de etymologiske utledningene fundamentale for å nå sannheten om hva ting er, gjør han imidlertid, som Bø-Rygg har vist, ahistorisk det som er historisk og sosialt konstruert – nemlig språket. Dessuten kan den tilnærmingen som tar utgangspunkt i den fysiske formen miste strukturelle perspektiver av syne. Ulikheter i samfunnet, og mellom ulike områder i en by, handler sannsynligvis mer om skjevfordeling og økonomisk politikk enn fysiske omgivelser. Det har også kritikken som jeg viser til hevdet.

I oppgavens siste del vil jeg likevel argumentere for at det er mye å hente i det arbeidet som er gjort rundt stedstenkning slik vi finner det både hos Norberg-Schulz og i de kulturpolitiske dokumentene. Jeg vil først ta for meg Pløgers kritikk av satsningen på estetisk kvalitet i Miljøbyen Gamle Oslo. I neste kapittel vil jeg argumentere for at satsningen på estetisk kvalitet ikke trenger å handle om en “estetisering av hverdagslivet”, slik Pløger fremstiller det som.

5.3 Miljøbyen Gamle Oslo som en konkretisering av visjonen om estetisk kvalitet – en estetisering av hverdagslivet?

Sosiologen Dag Østerberg skriver i sin bok *Arkitektur og sosiologi i Oslo*:

Mens sosiologien tar seg av samfunnsforholdene, de sosiale relasjoner og strukturer, behandler arkitekturen samfunnets materielle utforming og bebygde omgivelser. Åpenbart er dette to sider av samme sak, men å forene den i en ekte “socio-materiell syntese” er likevel ikke enkelt siden de to fagene har så forskjellig bakgrunn og situasjon.²⁰⁵

Likevel er det dette Østerberg vil forsøke på i sin bok. Pløger kritiserer dette i boken *Byens språk*. Han skriver at Østerberg, til tross for at han forsøker seg på en syntese der de to sidene ved byens virkelighet er likestilte, likevel gjør byens landskapsform til det grunnleggende premisset for hva byen er. Ifølge Pløger nærmer Østerberg seg dermed Norberg-Schulz’ begrep om “genius loci”. “For Østerberg og Norberg-Schulz er landskapet og materiellformene det som skaper den syntetiserende helheten”, skriver Pløger.²⁰⁶

²⁰⁵ Dag Østerberg, *Arkitektur og sosiologi i Oslo: en socio-materiell fortolkning* (Oslo: Pax, 1998), 7.

²⁰⁶ Pløger, *Byens språk*, 77, 78, 79.

Et lignende underliggende premiss finner Pløger i nærmiljøsatsningen i det nasjonale Miljøby-programmet, som ble iverksatt i forbindelse med satsningen på estetisk kvalitet. Denne satsningen finner han konkretisert i bystyremeldingen *Kultur i storbyen* fra 1995, som blant annet omhandler Miljøbyen Gamle Oslo.²⁰⁷ I en artikkel i *Byggekunst* i 2004, skriver Pløger om *Kultur i tiden*: “Kulturmeldingen har fungert som en politisk iscenesettelse av det estetisk normdannende prosjekt som gjennom 1980- og 1990-tallet i hovedsak har vært administrert av Norsk Form”.²⁰⁸

I kapittelet “Estetisering av nærmiljølivet - den diskursive iscenesettelsen av nye sosiale former i nærmiljøet” i *Byens språk*, utdypes dette: “Nærmiljøforsøket i bydel Gamle Oslo var fra starten av tenkt som en strategi hvor man gjennom å forbedre de fysiske og sosiale forhold skulle skape et bedre levested”.²⁰⁹ Pløger viser i denne forbindelse til handlingsprogrammet “Omgivelser som kultur”, hvor

[a]rkitektur og bygd miljø kan bidra til å skape en stedsidentitet, og lære folk viktigheten av 'omgivelser som kultur' [...] Som beboer skal man for å føle en stedstilhørighet ikke kun identifisere seg med stedets sosiale liv, men også med stedets fysiske karakter og arkitektoniske særtrekk.²¹⁰

Pløger skriver videre om *Kultur i storbyen*: “Notatet viser at kulturpolitikken også er blitt en sentral del av sosialpolitikken, idet Byrådet i Oslo mener at kulturpolitikken er en viktig del av det å skape bedre sosiale levevilkår i byen”.²¹¹ Jeg skal ikke gå inn i bystyremeldingen, men Pløger bruker den som en konkretisering av den nasjonale kultur- og estetikketsatsningen. Vi finner en lignende sammenstilling mellom kulturpolitikk og sosialpolitikk på nasjonalt plan når det i “Rundskriv om estetikk” står at estetiske kvaliteter i omgivelsene “gir viktige premisser for enkeltmenneskets oppvekstvilkår og livskvalitet”.²¹²

I *Byens språk* kritiserer Pløger denne typen kulturpolitikk for å legge til grunn en bestemt form for *este-etikk*, hvor man ser det estetiske som anvisende på det etiske.²¹³ Pløger mener dette bygger på en nedarvet forestilling fra Kant, om at “[e]stetisk vakre bygde miljøer vil skape ‘snille mennesker’ og stygge miljøer vil skape ‘stygge mennesker’, fordi det bygde

²⁰⁷ Pløger, *Byens språk*, 124.

²⁰⁸ Pløger, “Estetikk og det sosiale?”, i *Byggekunst* 2004 nr. 2, 36-39, 36.

²⁰⁹ Pløger, *Byens språk*, 123.

²¹⁰ Pløger, *Byens språk*, 123, 124.

²¹¹ Pløger, *Byens språk*, 124.

²¹² BE, “Rundskriv om estetikk”, 3.

²¹³ Pløger, *Byens språk*, 151, 152.

miljøs sosiale betydning skapes av den sansemessige omgang med den”.²¹⁴ Om forholdet mellom Norber-Schulz og de kulturpolitiske dokumentene i denne sammenheng skriver Pløger:

En underliggende estetisk filosofi som styrer Norberg-Schulz’ og Norsk Forms ideer om estetisk oppdragelse, er således en form for neo-kantianisme. Kant formulerte en *este-etikk* som – uten henvisning til Kant forøvring – kan beskrives mer populært som at “estetikken er etikkens mor”. Det antas å eksistere en analogi mellom “den moralske og den estetiske verdifæren” [...] Det epistemologiske grunnlaget for den norske estetiske planleggingen er å finne innenfor en slik estetisk filosofi, noe som demonstreres ved å se på noen sentrale notater fra institusjonen Norsk Form (1992, 1994).²¹⁵

Pløger ser videre dette i sammenheng med et nasjonalt dannelsesprosjekt.²¹⁶ “For det første”, skriver Pløger,

skal den “nye” stedstilhørighet formidles gjennom kulturelt baserte sosial-integrative prosesser som fordrer en bestemt kultur-estetisk interesse. For det andre er det tale om at nærmiljøets stedsidentitet skal styrkes ved å etablere en historisk diskurs om stedet [...] målet er å utvikle en generalisert estetisering av hverdagslivet i bydelen.²¹⁷

Pløger identifiserer med dette en *estetiseringsprosess* i fokuset på estetiske kvaliteter som ble vekket med Stortingsmeldingen. “Estetisering” er for Pløger å satse på kulturhistorie og kulturlandskap, og gi dette estetisk form.²¹⁸ Estetisering for Pløger, er med andre ord at disse sidene ved byen blir “iscenesatt”. Det handler om en “[...] *diskursiv iscenesatt stedsidentitet* som middel til å skape stedstilhørighet”.²¹⁹

I stortingsmeldingen står det at man vil gi estetiske kvaliteter en egen plass i planleggingen, slik at denne siden ved utbyggingen ikke blir glemt imellom økonomiske og funksjonelle rammebetingelser. Det var et forsøk på å skape et “klima for forbedring av kvaliteten i utformingen av våre omgivelser”.²²⁰ Handlingsprogrammet har programerklæringen “Omgivelser som kultur”, som begrunnes med et behov for å bøte på at “[o]mgivelsene har fått hard medfart gjennom etterkrigstidens samfunnsutvikling” og at “[s]tedene flyter utover preget av store veianlegg, parkeringsarealer og formløse bygningskropper med neonskilt og

²¹⁴ Pløger, *Byens språk*, 165.

²¹⁵ Pløger, *Byens språk*, 151, 154; Pløger tilskriver Norsk Form handlingsprogrammet “Omgivelser som kultur”, (Pløger, *Byens språk*, 229), Norsk Form var ennå ikke opprettet da denne rapporten ble skrevet i 1992, men Peter Butenschøn, som ble Norsk Forms leder, var også lederen for handlingsprogrammet.

²¹⁶ Pløger, *Byens språk*, 125.

²¹⁷ Pløger, *Byens språk*, 125, 126.

²¹⁸ Pløger, *Byens språk*, 125, 126.

²¹⁹ Pløger, *Byens språk*, 128.

²²⁰ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

reklame”.²²¹ Med Miljøbyen Gamle Oslo som eksempel finner Pløger imidlertid at det man ønsker

[...] er å skape “den figurative by” [...] En slik by er en abstrakt by, et mentalt image, som søker å glemme den “dis-figurative by”. Det er en by som lever i de urbane mellomrom, dvs. det byliv som formes av hverdagens trivialitet og banalitet, marginaliserte subsistenser som hjemløse, rusmisbrukere og fattige, og det hverdagsliv etniske kulturer representerer.²²²

Pløger kritiserer planleggingen av det han ser som en estetisering av historiske og kulturelle spor som er knyttet til en bestemt gruppes oppfatning av hva som utgjør et steds identitet. Å forstå, og føle tilhørighet til denne versjonen av stedet, krever i følge Pløger en type innsikt og historisk viten som bestemte grupper i samfunnet interesserer seg for og har. Denne typen estetiske kvaliteter, eller estetisering, som Pløger kaller det, kan altså være ekskluderende.

Pløger fortsetter:

Historien vil som vanlig bli en spesifikk normativ fortelling med vekt på “norske” tradisjoner, arkitektur og livsformer [...] Når historien og kultur[sic] blir del av en iscenesatt diskurs fordres det estetisk og sosio-kulturell kompetanse. En forutsetning for å føle stedstilhørighet blir mer og mer et spørsmål om semiotisk kompetanse, dvs. evnen til å lese ofte abstrakte tegn i arkitekturen og til å iscenesette lokalhistorien. Det betyr at det å bli del av et sosiokulturelt nærmiljøfelleskap, følelsen av stedstilhørighet gjennom historien og estetikken, kommer til å kreve en kognitiv kompetanse som er helt annerledes enn å leve stedet eller kunne bygge sin følelse av stedstilhørighet på egne erfaringer.²²³

Det er i Pløgers øyne kun bestemte grupper som blir gitt en identitet gjennom denne tilnærmingen. Estetiseringen som kultursatsningen la opp til beskrives som nærmest altomfattende: “Arkitekturen arbeider stadig ut fra at det gjennom bevaring av signifikant arkitektur, estetisering av de bygde miljøer og byen, er mulig å forme en generalisert stedsidentitet og følelse av stedstilhørighet”.²²⁴

Er dette imidlertid rimelige perspektiver på satsningen på estetisk kvalitet? Kan denne satsningen beskrives som en “estetisering av byrommet og hverdagslivet”? I denne estetiseringen kritiserer Pløger også ønsket om å skape et “vi” gjennom om gjenreise nærmiljøene i byen.²²⁵ Dette “vi” inkluderer kun en bestemt gruppe som har interesse for stedets historiske identitet. Nærmiljøene blir nemlig først og fremst forsøkt styrket gjennom

²²¹ KD, “Omgivelser som kultur”, 2.

²²² Pløger, *Byens språk*, 129.

²²³ Pløger, *Byens språk*, 127.

²²⁴ Pløger, *Byens språk*, 128.

²²⁵ Pløger, *Byens språk*, 33.

en arkitekturdeterministisk fysisk opprustning, ifølge Pløger. I denne nærmiljøtankegangen ser han også et ønske om å gjenskape lokalsamfunnets disiplinerende kraft. Han bruker blant annet Foucaults *panopticon*, øyet som alltid ser deg, som eksempel:

Planleggere, arkitekter, ingeniører og geografer kritiseres med rette for *neo-environmentalisme*, dvs. overbevisningen om at vi kan designe det sosiale ved å forme det romlige [...] Neppe noen vil bestride at materielle forhold, objekter i rom og bygde omgivelser, signaliserer betydning. Få har som Michel Foucault og Richard Sennett radikalisert dette perspektivet, og sett på arkitektur og fysiske omgivelser som middel til å disiplinere menneskets sosiale praksiser, og som middel til å signalisere en etisk-moralsk betydning gjennom formen. Arkitekturen er sterkt preget av ønsket om å effektivere en slik etisk-normativ disiplinering. De senere år er dette blitt fremhevet gjennom bevegelser som New Urbanism og det nasjonale program for estetisk planlegging.²²⁶

Pløger definerer dette som en underliggende, men uuttalt premiss. I boken referer han i denne sammenheng til et innlegg Butenschøn har skrevet for estetisk kvalitet:

Her hevder Butenschøn at det, for det *første*, finnes solid dokumentasjon for at form og bruk henger sammen. Formen “må ha *mening* for folk, den må understøtte ønsket sosial aktivitet, den må vekke lyst snarere enn ulyst”. Dette skjer best ved, for det *andre*, å vise “omtanke for omgivelsene”. Og derfor, hevder Butenschøn, er det for de valgfrie handlinger viktig “at lykestolpen er rett, søppelet fjernet, reklamen dempet, nattelyset behagelig, fontenen har vann”. Det er slike estetiske og materielle uttrykk som skaper trivsel og nytelse i det offentlige rom. Her trer estetiseringen av rommet frem som et ønske om et arkitektonisk “purified” rom. Estetisk renhet er veien til å skape en romlig determinert, positiv sosial meningsfullhet og en ønsket sosial adferd. Det er ikke – vurdert formmessig – lang vei fra ovenstående begrunnelser til å mene at “pene steder skaper snille mennesker” [...].²²⁷

Sivilarkitekt og professor Ole Møystad peker også på problemet med å knytte mening til stedet på den måten som Norberg-Schulz gjør det: “Problemet med denne tankekonstruksjonen er at den også impliserer at den som behersker et sted, behersker meningen”.²²⁸ I sin forelesning om Norberg-Schulz på Fehn-symposiet i 2006 foreslår han at Norberg-Schulz’ stedsteori må droppes.²²⁹ Møystad ser muligheten for en ekskluderende – og kanskje til og med nasjonalistisk – stedsforming ved en estetikkatsning som bygger på Norberg-Schulz’ stedstilnærming. I artikkelen identifiserer han

[...] en innebygget motsetning mellom en stedsutvikling bygget på det hjemlige (*Heimat*), og på geografisk bestemt identitet som grunnlag for lokalt stedstilpassede omgivelser på den ene side, og et stadig mer flerkulturelt og mobilt samfunn på den annen [...] Er vi villige til å la

²²⁶ Pløger, *Byens språk*, 164, 165.

²²⁷ Pløger, *Byens språk*, 155.

²²⁸ Ole Møystad, “Stedets ånd og det flerkulturelle samfunn”, i *Byggekunst* 2006 nr. 5, 13 – 22, 17.

²²⁹ Olav Ødegården, “Fehn-symposiet”, i *Arkitektmytt* 2006 nr. 7;

(<http://www.arkitektmytt.no/page/page/preview/10911/news-60-1381.html>).

sikhene i Holmestrand importere sine arkitektoniske vaner? Skal vi kreve av spanske myndigheter at nordmenn i Marbella får bygge det de opplever som meningsfulle omgivelser, basert på sin stedsforståelse fra Hokksund?”,²³⁰

spør Møystad retorisk mot artikkelens slutt.

Med et utvidet estetikkbegrep som underliggende premiss, vil jeg imidlertid argumentere for at satsningen på estetisk kvalitet som ligger til grunn for de kulturpolitiske dokumentene fremdeles kan være en verdifull måte å nærme seg stedet på. Den må imidlertid være en blant flere. Jeg mener at denne tilnærmingen har relevans, uten at man trenger å knytte den til begrepet stedsidentitet på den måten Pløger og Møystad, og delvis de kulturpolitiske dokumentene selv, gjør det.

Slik jeg ser det, er det mest relevante poenget hos Norberg-Schulz i forbindelse med de kulturpolitiske dokumentene den tilnærmingen til omverdenen som han legger til grunn. Muligheten som ligger i dokumentene til å verdsette omverdenen på en annen måte enn ut fra det som kan måles med naturvitenskapelige og rasjonalistiske forklaringsmodeller, er det jeg mener er mest interessant å ta med videre. Mitt hovedfokus ligger dermed på dokumentenes intensjon om å skape et “klima for forbedringen av kvaliteten i utformingen av våre omgivelser”.²³¹ Dessuten på handlingsprogrammets oppfordring til at “[...] spørsmålet om kvaliteten i våre *felles* omgivelser og den dermed forbundne *allmenne* smaken er et offentlig anliggende som vil måtte være gjenstand for kompetent vurdering og debatt”.²³²

I innledningen til *Kultur i tiden* skriver regjeringen:

Demokratiets viktigste forsvar vil være å fastholde *det felles ansvaret* som sentral samfunnsetikk. For at dette ansvaret skal oppfattes som en realitet, trenger vi den meningsskapende aktivitet som er kulturytringens viktigste kjennetegn. Regjeringen vil derfor arbeide for å styrke kulturens samfunnsskapende og stabiliserende kraft. Regjeringen mener vår tid trenger en styrket innsats som knytter mennesker nærmere sammen i et allmennkulturelt fellesskap bygd på felles innsikt, verdier, referanser og symboler [...] engasjement i en felles virkelighet er i realiteten det viktigste våpen i kampen mot intoleranse og likegyldighet.²³³

²³⁰ Møystad, “Stedets ånd og det flerkulturelle samfunn”, 20, 21.

²³¹ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

²³² KD, “Omgivelser som kultur”, 8.

²³³ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 24.

Omgivelser som kulturpolitisk område føyer seg inn i denne tankegangen: Felles nasjonal og kulturhistorisk arv er viktig og kan uttrykkes gjennom symboler og kulturuttrykk som gir både sted og folk identitet. Samtidig legges det vekt på at “[e]n satsning på den nasjonale kultur må bære i seg en stor respekt for andre lands kulturer”. Regjeringen skriver at det ikke er noen “[...] nødvendig motsetning mellom behovet for å ivareta egen kultur og ønsket om å være åpne for andre lands kulturuttrykk. Det er viktig å ha dette for øyet når Norge nå er blitt et flerkulturelt samfunn”.²³⁴ Hvordan den nasjonale og kulturhistoriske arven forvaltes gjennom symboler kan med andre ord stadig være i endring. Et eksempel på hvordan dette kan forvaltes, tatt fra Bydel Gamle Oslo, kan være jernkuppelen som ble satt opp i Urtehagen på Tøyen fordi området hadde et høyt antall beboere med muslimsk bakgrunn.²³⁵ Rommet de fire søylene med kuppelen skaper, kan minne om islamsk, orientalsk arkitektur.

Er det egentlig et ekskluderende “vi” dokumentene henvender seg til, slik det virker som Pløger og Møystad mener? Eller henvender de seg til det “vi”-et som sosialdemokratiet bygger på? Kan ikke sosialdemokratiets “vi” være et inkluderende “vi”?

²³⁴ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 25.

²³⁵ Allerede i 1984 begynte Bydelsutvalget i Gamle Oslo å arbeide for å få inn islamske symboler i området mellom Norbygata, Motzfeldsgate og Urtegata på Tøyen, som skulle reguleres til å bli “Urtehagen”. Begrunnelsen var at “[...] området har en høy andel av pakistanske innvandrere. For at også de skal oppleve parken som sin, foreslås innarbeidet noen islamske symboler”; I sin bemerkning til reguleringsplanen for området uttaler Bydelsutvalget at Park- og idrettsvesenet bør samarbeide med pakistanske innvandrersorganisasjoner ved utforming av parken, fordi det bor en stor andel pakistanske innvandrere i området. Brev fra Bydelsutvalg 9 Sentrum Øst – Gamle Oslo til Byplankontoret Oslo Kommune, datert 31.1.1984; Reguleringsplan S-2752, “Endret Reguleringsplan for Urtegata 23-29, Norbygata 30-40 – friområde – park” (Oslo: Byplankontoret, 1984); I hjørnet av plassen er det installert fire søyler med tolv jernbuer som samles i en kuppel med et spir og gir inntrykk av et rom. Søylene, kuppelen og rommet kan minne om islamsk, orientalsk arkitektur.

6. Estetikk og omgivelser som meningsdimensjon: det som kan bringes videre

Arnfinn Bø-Rygg identifiserer i artikkelen “Sunday in Breadth” estetisering som det å gjøre “[...] something non-aesthetic aesthetic, or regarding this as aesthetic”.²³⁶ Bør man egentlig skille mellom satsningen på den fysiske utformingen av historiske spor for å skape identitetsfølelse og en fysisk opprustning for å bedre livsmiljøet - og “estetisering”? Er det egentlig noen forskjell? Handler “estetisering” om essensialisme? Gjør man uansett om til et estetisk spørsmål noe som ikke er det, altså identitet og tilhørighet? Eller kan den estetiske siden ved disse spørsmålene sees som en del i et større, komplekst bilde, som uansett aldri vil få plass inn i rammen av noe planleggingsparadigme? Jeg skal ikke svare på alle disse spørsmålene, men de skisserer opp det problematiske feltet som spørsmålet om estetiske kvaliteter i omgivelsene kan trekke med seg.

Hos Welsch, som Pløger viser til, er det et skille mellom en overfladisk og en dypereliggende estetisering. Welsch skriver om den overfladiske estetiseringen, som handler om forskjønning, animering og opplevelse: “[a]t this first, foreground level aestheticisation means furnishing reality with aesthetic elements, sugar-coating the real with aesthetic flair [...] Much of this everyday aestheticisation serves economic purposes”.²³⁷ Han kaller altså dette for en “everyday aestheticization”.²³⁸ Welsch viser til en vareestetisering som i salgøyemed presenterer et produkt like mye i form av den “verden”, eller “livsstil” det er en del av, som hva det faktisk er.²³⁹

Hvis enhver forming av historiske spor eller forsøk på å gi identitet et fysisk og visuelt uttrykk er estetisering, blir imidlertid innsikten estetiseringsperspektivet kan gi vag. I alle fall som en beskrivelse av et negativt utviklingstrekk som kan knyttes til kommersielle krefters ønske om å forme ulike livsstiler i et salgøyemed. Hvis estetisering skal betegne en kommersiell prosess som er påfallende utbredt og i stadig større grad tilstedeværende i våre

²³⁶ Bø-Rygg, “Sunday in Breadth”, 25.

²³⁷ Welsch, *Undoing aesthetics*, 2, 3.

²³⁸ Welsch, *Undoing aesthetics*, 3; Den dypere estetiseringen handler om at vi ser verden i et *estetisk* like mye som i et *realistisk* perspektiv. Dette var noe allerede Kant, som nevnt, oppdaget. De grunnleggende formene vi erfarer verden gjennom er sanseformene, eller de estetiske anskuelserformene som de het hos Kant, nemlig tid og rom; Welsch, *Undoing aesthetics*, 20.

²³⁹ Welsch, *Undoing aesthetics*, 3, 4; Et eksempel Welsch gir er sigarettindustriens reklamekampanjer.

liv i dag, synes ikke satsningen på estetisk kvalitet på begynnelsen av 1990-tallet med sitt fokus på opprustning og omtanke for omgivelsene å passe rett inn i denne rammen.

Kanskje Norberg-Schulz' stedsteori, og en stedstilmærming basert på hans forståelse, ikke er den beste tilnærmingen for å skjønne hva identitet og tilhørighet er i vår tid. I boken *Genius loci* skriver Norberg-Schulz, slik Hvattum siterer ham: "Architecture means to visualize the *Genius loci*, and the task of the architect is to create meaningful places, whereby he helps man to dwell".²⁴⁰ Hvattum skriver om den stedstenkningen som bygger på Norberg-Schulz' tilnærming:

Stedstenkningen har en tendens til å redusere arkitekturen til en illustrasjon av allerede eksisterende (visuelle) forhold, ikke en aktiv skaper av nye. Det ligger en essensialisme i dette tankegodset som er problematisk, ikke minst i lys av de senere tiårenes utpregede skepsis til forestillinger om ekthet og opphav.²⁴¹

I lys av den forståelsen av Norberg-Schulz som ligger til grunn for denne oppgaven, mener jeg hans tilnærming til vår omverden likevel har noe å tilføre. Et eksempel på hvordan denne tilnærmingen kan være fruktbar er i et miljøperspektiv – når man snakker om hvordan man skal forme et mer bærekraftig samfunn. Ved å kjenne et sted og stedets natur og kvaliteter kan omverdenen få en egenverdi, det er ikke bare en ressurs som kan utnyttes for eksempel til økonomisk vinning. Verdien i våre omgivelser kan ikke bare måles i kroner og øre, som Norberg-Schulz peker på når han siterer en italiensk avis etter at Adriaterhavet på grunn av stor forurensning ble inntatt av alger: "Hva *koster* det når et hav dør?". Norberg-Schulz vil heller spørre: "Hva mister vi når et hav dør?".²⁴² Og vi kan vri på spørsmålet: Vet vi hva vi mister, om vi har mistet denne tilnærmingsmåten til verden? Hvis vi ikke lenger kan snakke om hvordan de verdiene som ikke kan kvantifiseres eller måles gjennom en modell er del av en meningsdimensjon? Relasjonen mellom mennesket og de fysiske omgivelsene må kanskje forstås også som et slikt forhold.

Denne tilnærmingsmåten, eller forståelsen, mener jeg kan være med videre. Det virker imidlertid åpenbart at begrepet estetisk kvalitet, slik det snevres inn i lovverket, veiledningsmaterialet og konkrete føringer på kommuneplan, kan ha en essensialistisk og ekskluderende konsekvens når det skal omsettes i fysisk form. Når estetisk kvalitet skal gis

²⁴⁰ Norberg-Schulz sitert i Hvattum, "Stedets tyranni", i *Arkitektur N* 2009 nr. 4 2009, 40–51, 41.

²⁴¹ Hvattum, "Stedets tyranni", 46.

²⁴² Norberg-Schulz, "Den poetiske forståelsesform", 22.

en bestemt fysisk form i byrommet, kan man ikke snevre inn undersøkelsen av denne formen til å handle bare om visuelle kvaliteter og å gi fysisk form til historiske spor og landskapets kvaliteter. I alle fall ikke hvis man setter dette i direkte sammenheng med “vår utvikling som mennesker og våre muligheter for sosial og kulturell utfoldelse [...] trivsel [...] bedre livsmiljø for alle”.²⁴³ Et slikt prosjekt må kanskje være mer inkluderende og åpent for innspill fra andre enn fagmiljøet, hvis det skal kunne hevde å ha større ambisjoner enn “vakrere omgivelser”.²⁴⁴ I en planprosess er det sannsynlig at dette også skjer. Dokumentene er iblant utydelige i denne sammenhengen. Et problem er at skillet mellom “fysiske omgivelser” og “livsmiljø” ikke tematiseres, men brukes om hverandre. I innledningen til Stortingsmeldingen under overskriften *Vakrere omgivelser*, står det: “Regjeringen vil styrke innsatsen for utformingen av vårt livsmiljø, dels fordi det påvirker vår utvikling som mennesker og våre muligheter for sosial og kulturell utfoldelse, dels fordi det skaper trivsel og bidrar til et bedre livsmiljø for alle”.²⁴⁵ Det er selvfølgelig ikke åpenbart at det er noe klart skille, men når Stortingsmeldingen vil “formidle kunnskap om omgivelsenes betydning for folks dagligliv” og “innvirkning[en] på barns oppvekstmiljø”,²⁴⁶ er det klart at relasjonen mellom de fysiske omgivelsene og det sosiale miljøet, som til sammen utgjør vårt livsmiljø, må behandles mer presist. Dette røper kanskje en tvetydighet i rammene for satsningen. Handler det om vakrere omgivelser og forskjønning av fasader? Eller handler det om at ivaretagelse av de felles omgivelsene er en grunnleggende verdi i et sosialdemokrati? På hvilke måter kan vi snakke om at disse verdiene har grunnleggende betydning for vårt livsmiljø?

Det virker klart at en mer sosio-kulturell tilnærming og en større vekt på den mening som til enhver tid *skapes* av menneskene på et sted har mye å tilføre - også for å forme de estetiske kvalitetene ved stedet. Det står også i veilederen *Stedsanalyse. Innhold og gjennomføring* at den er én av metodene som bør tas i bruk: “som regel vil stedsanalysen utgjøre en begrenset del av kunnskapsgrunnlaget for planutarbeiding”.²⁴⁷ Ved å skille mellom estetisering og estetiske kvaliteter trenger imidlertid ikke avvisningen av denne stedstilnærmingen og fokuset på estetiske kvaliteter være så polarisert som Pløger til tider gjør det til.

²⁴³ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 29.

²⁴⁴ “Vakrere omgivelser” er overskriften på den delen i innledningen til *Kultur i tiden* som gir et sammendrag av omgivelser som kulturpolitikk; (KD, *Kultur i tiden*, 29).

²⁴⁵ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 29.

²⁴⁶ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 137.

²⁴⁷ T-986, *Stedsanalyse. Innhold og gjennomføring* (Oslo: Miljøverndepartementet, 1993), 3.

Sammenhengen med New Urbanism-bevegelsen og ønsket om å gjenskape lokalsamfunnets disiplinerende kraft gjennom estetisering, ligger heller ikke så åpenbart i de politiske dokumentene og veilederne som Pløger fremstiller det som.²⁴⁸

Som regjeringen selv skriver skulle retningslinjene og forbildene “[...] skape et klima for forbedring av kvaliteten i utformingen av våre omgivelser”.²⁴⁹ I denne sammenheng blir Kulturdepartementets begrunnelse for og definisjon av estetisk kvalitet viktig. Først og fremst skulle dette arbeidet skape rammer for en ny type tenkning rundt utformingens betydning, en større bevissthet rundt materialbruk og håndverksmessig standard, lokal byggeskikk og tradisjon, sammenheng og helhet i omgivelsene, men også til å tolke og utfordre samtiden.²⁵⁰

Men i denne tolkning møter jeg også på et problem i dokumentene: Hvis de estetiske kvalitetene snevres inn til å gjelde visuelle og fysiske kvaliteter og til å legge føringer for disse, er rammene for snevre i forhold til omfanget og betydningen satsningen på de estetiske kvalitetene skulle ha. Omfanget, eller innholdet, sprenger rammene. Betoningen av de visuelle kvalitetene i den estetiske kvaliteten både reduserer estetikken og gjør forståelsen av den uklar. Hvis man hadde utdypet hvordan denne satsningen skulle skape et refleksjonsrom, og et diskusjonsrom, rundt hva estetisk kvalitet kan være i en bestemt utbygging, kunne denne tilnærmingen fått en videre horisont. I “Omgivelser som kultur” står imidlertid også:

Ulike smaksparadigmer knyttet til forskjellige subkulturer kan også eksistere side om side uten at ett er det dominerende. I et pluralistisk og stadig mer komplekst samfunn er dette regelen [...] I den vellykkede byen, som også er stedet for synestetisk sansning, kan vi lære å avlese mening lag på lag uten å forstyrres av at vidt forskjellige uttrykk og symboler står side om side.²⁵¹

Det er i innsnevringen av diskusjonen til å gjelde bestemte føringer for fysiske og visuelle kvaliteter, at rammene virker for snevre for de tankene som ble lagt til grunn på det overordnede planet som Stortingsmeldingen og handlingsprogrammet befinner seg på.

²⁴⁸ Pløger omtaler New Urbanism som en bevegelse. Det finnes imidlertid mange retninger innen arkitekturen som går under navnet New Urbanism se for eksempel Ford, “Lynch revisited: new urbanism and theories of good city form” i *Cities* 1999 vol. 16, nr. 4, 247–257.

²⁴⁹ St.meld.nr. 61, *Kultur i tiden*, 136.

²⁵⁰ St.meld. nr. 61, *Kultur i tiden*, 78, 136, 137.

²⁵¹ KD, “Omgivelser som kultur”, 8, 9.

6.1 Oppsummering

De kulturpolitiske dokumentene jeg har undersøkt tar delvis opp i seg et utvidet begrep om estetikk. Betydningen den estetiske kvaliteten skal ha, og forholdet mellom estetikk, livsmiljø, identitet og tilhørighet som dokumentene stiller opp, tyder på dette. Samtidig er ikke dette utvidede begrepet integrert i alle ledd i satsningen. I lovverket og til dels i veiledningsmaterialet, blir den estetiske kvaliteten redusert til fysiske og visuelle kvaliteter. Likevel strekker det helhetlige perspektivet som dokumentene til sammen utgjør seg langt utover en fysisk forskjønning til temaer som oppvekstvilkår, livskvalitet og miljøhensyn i vid forstand. De overordnede dokumentene viser at satsningen rammer inn noe mer enn en “estetisering”. Som for Böhme, når han vil kartlegge konkrete egenskaper som er med på å skape en bestemt atmosfære, blir det imidlertid svært vanskelig å oversette et deskriptivt begrep i praktiske retningslinjer som skal gi en riktig estetisk kvalitet. Det er lett å slutte fra *bør* til *er*. Laila Belinda Fauskes kritikk treffer kanskje dette punktet, når hun skriver at Stortingsmeldingen og handlingsprogrammet ikke “[...] tilkjenner en entydig definisjon av hva som menes med estetisk kvalitet”, men at de likevel fremmer “[...] en bestemt oppfattelse av som er estetikk og ‘korrekt’ estetikk”.²⁵² Ulike nivåer i fremstillingen av hva estetisk kvalitet kan være, blir blandet sammen når man slutter fra hva man mener estetisk kvalitet bør være, til at det er dette som *er* estetisk kvalitet. Dette er nettopp avhengig av sammenhengen. Jo mer konkret begrepet må være, jo mer redusert virker også satsningen å bli. Når man har kommet ned på det konkrete, er det vanskelig å holde på forbindelsen til de overordnede tankene. Begreper som først og fremst er til å tenke med, må beholde en åpen karakter nettopp for å kunne gi rom for tenkning. Den estetiske kvaliteten kan kanskje best ivaretas ved å gi rom for en diskusjon av de estetiske verdiene i utbyggingen på egne premisser. Hvordan kan estetiske kvaliteter henge sammen med bærekraft? Hvordan kan form skape rom for en bestemt måte å bo på?²⁵³ Hvilke estetiske verdier uttrykker design

²⁵² Fauske, “Arkitekturundervisning og restaurasjonstenkning”, 45,46; (Dette sitatet er brukt i kapittel 2 også).

²⁵³ Den finske arkitekten Sami Rintala “Box Home” er et eksempel på hvordan husets form og estetiske sider kan være uløselig knyttet til en intensjon om et bærekraftig bo. (<http://www.rintalaeggertsson.com/>); (<http://www.archinnovations.com/featured-projects/houses/sami-rintala-the-boxhome/>).

som for eksempel skal stenge ute bestemte grupper?²⁵⁴ Slike spørsmål skisserer opp mulige felt som diskusjonen rundt estetisk kvalitet kan berøre.

Thomas Krogh skriver i *Hermeneutikk: Om å forstå og fortolke* (2010):

En lovttekst er [...] inndelt i paragrafer (og andre mulige over- eller underordnede ledd). Igjen må man tenke seg at den helhetlige paragraf må sees i forhold til helheten – lovgiverens intensjon med loven som helhet – og at denne bare kommer til uttrykk gjennom den samlede sum av paragrafer.²⁵⁵

Fra et slikt perspektiv virker det lite konstruktivt å kritisere estetikklovgivningen og veiledningsmaterialet i seg selv, uten å se det i lys av hva som lå under den helhetlige satsningen på estetisk kvalitet i omgivelsene. Imidlertid er det riktig at rammene for satsningen blir svært uklare, når de ulike nivåene som begrepet estetisk kvalitet skal brukes på ikke blir presisert. Som “klima for forebedring av kvaliteten ved utformingen av våre omgivelser”, er det et åpent begrep som skal gi rom for diskusjon av grunnleggende verdier i vårt samfunn. Som betegnelse på hvilke formale kvaliteter som for eksempel gir en følelse av helhet og sammenheng og dermed estetisk kvalitet i en bestemt utbygning eller på et bestemt sted, bør hva som er estetisk kvalitet være et resultat av en slik diskusjon. Det virker som en del av kritikken, for eksempel hos Fauske, retter seg mot denne uklarheten. Kanskje er det uklart hva intensjonen var på dette punktet også?

Fortstått som et forsøk på å skape rom for diskusjonen av disse sidene ved omgivelsene, er imidlertid ikke satsningen på estetisk kvalitet og fysisk opprustning nødvendigvis en motsetning til et sosiokulturelt fokus, som tar opp de ulike stemmene som til enhver tid er med på å forme hva et sted er. Ingen grunn til den polarisering som Pløger til en viss grad legger opp til. Det arbeidet som ble lagt ned på begynnelsen av 1990-tallet kan forstås og brukes annerledes.

Et utvidet estetikkbegrep og Böhmes teori om atmosfærer åpner for en mulighet til å tenke disse to sidene ved stedet sammen. Dette kan utdypes både gjennom den stedsanalysen Miljøverndepartementet og Kulturdepartementet har fremmet, og gjennom den sosiokulturelle analysen, slik for eksempel samfunnsgeografen Per Gunnar Røe fremmer den

²⁵⁴ Anja E. Heringstads masteroppgave *Fra Panoptikon til Tjuvholmen*, undersøker hvordan planleggere har tenkt design av omgivelsene som kriminalitetsforebygging; design som ekskluderer uønskede grupper; Anja Heringstad, *Fra Panoptikon til Tjuvholmen*, (Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2008).

²⁵⁵ Krogh, *Hermeneutikk: om å forstå og fortolke*, 25.

i artikkelen “Sosiokulturelle stedsanalyser: Et supplement til de tradisjonelle stedsanalysene”.²⁵⁶ Det kan være et perspektiv som forener, uten å gjøre den ene siden ved byens virkelighet mer grunnleggende, eller viktigere, enn den andre. Vekten på atmosfære kan gjøre det mulig å se det estetiske som et produkt av historie, fysisk form og sosiale praksiser. Den har mer eller mindre varige sider: de fysiske og historiske spor, og sider som stadig er i endring: forestillingene om stedet og hverdagen som leves der. “The concept is fruitful”, som Arnfinn Bø-Rygg sier det i artikkelen “Sunday in Breadth”, “[...] if it is not absolutized, as Böhme has a tendency to do, but is used in constellation with other concepts”.²⁵⁷

Atmosfærebegrepet kan være en måte å tenke på for å nærme seg hva byen er for oss. Dette kan dessuten åpne muligheten for å skille mellom estetiske kvaliteter som del av en meningsdimensjon, eller: “en del av menneskets hverdagslige, perseptive, reseptive og refleksive betydningsdannelse [...] av den betydningshorisont som vi tenker, føler, og opplever innenfor”,²⁵⁸ som Pløger sier det selv, og begrepet “estetisering”, som knyttet til en bestemt formgivning av stedet bare for å øke kommersielle interesser, henvender seg til bestemte sosiale grupper og ekskluderer andre. Dette er et viktig skille, selv om det er vanskelig, kanskje særlig i en tid hvor det ikke alltid er lett å vite om det er det private eller det offentlige som styrer i for eksempel byutviklingen.

Som Sissel Læg Reid og Torgeir Skorgen sier det med Walter Benjamin i *Hermeneutisk lesebok*: “[...] også i ord med fastlagt mening kan det foregå en ettermodning”.²⁵⁹ I lys av et utvidet estetikkbegrep har jeg argumentert for at satsningen på estetisk kvalitet i de kulturpolitiske dokumentene kan forstås på en annen måte enn den omfattende kritikken har gjort, og fremdeles være med i en politikk for utformingen av våre omgivelser.

²⁵⁶ Per Gunnar Røe, “Sosiokulturelle stedsanalyser: et supplement til de tradisjonelle stedsanalysene”, i *Plan* 2002 nr. 4-5, 76 – 81; (<http://img6.custompublish.com/getfile.php/28284.466/Artikkel+i+Plan.pdf?return=transportby.custompublish.com>).

²⁵⁷ Bø-Rygg, “Sunday in breadth”, 20.

²⁵⁸ Pløger, *Byens språk*, 111.

²⁵⁹ Sissel Læg Reid og Torgeir Skorgen, red., *Hermeneutisk lesebok* (Oslo: Spartacus, 2001), 13.

7. Kildeliste

7.1 Litteratur

- Bale, Kjersti. *Estetikk: en innføring*. Oslo: Pax, 2009.
- Bale, Kjersti og Arnfinn Bø-Rygg, redaktører. *Estetisk teori: En antologi*. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Baumgarten, Alexander Gottlieb. "Aesthetica". I *Estetisk teori: En antologi*, redigert av Kjersti Bale og Arnfinn Bø-Rygg, 11–16. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Berg Eriksen, Trond. "Aisthesis fra Platon til Baudrillard". I *EST VI: Kunst og sansning: grunnlagsproblemer i estetisk forskning*, 7–18. Oslo: Norges forskningsråd avd. NAVF, 1993.
- Böhme, Gernot. "'Innføring' fra aisthetik: vorlesungen über ästhetik als allgemeine wahrnehmungslehre". I *Estetisk teori: En antologi*, redigert av Kjersti Bale og Arnfinn Bø-Rygg, 519–532. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.
- Beck, Ingamaj, Ewa Jeanette Emt, Anders Olsson, Tom Sandquist og Magnus Winbladh, red. *Konsten och konstbegreppet*. Skriftserien Kairos nr. I. Stockholm: Kungl. Konsthögskolan/ Raster förlag, 1996.
- Bø-Rygg, Arnfinn. "Sunday in breadth: Aesthetics as a field and subject". I *Aesthetics at work*, redigert av Arne Melberg, 9–28. Oslo: Unipub, 2007.
- Carlson, Allen. *Nature & landscape: an introduction to environmental aesthetics*. New York: Columbia University Press, 2009.
- Emt, Ewa Jeanette. "Baumgarten och den moderna estetikens födelse". I Beck, *Konsten och konstbegreppet*, 15–24.
- Gullestad, Marianne. "Det gode sted – for hvem?". I *Det gode sted*, redigert av Terje Forseth, 49–58. Oslo: Universitetsforlaget, 1994.
- Heringstad, Anja E. *Fra panoptikon til Tjuvholmen: en avhandling om kriminalitetsforebygging ved hjelp av design av omgivelsene*. Masteroppgave, Universitetet i Oslo, 2008.
- Hine, Robert S. *Oxford dictionary of biology*. 6. utg. Oxford: Oxford University Press, 2008.
- Hoem, Ragnhild I. "Den utvidede estetikken: Gernot Böhme og atmosfærebegreppet". Semesteroppgave EST4000. Universitetet i Oslo, 2009.
- Kant, Immanuel. *Kritikk av den rene fornuft*. Oversatt av Steinar Mathiesen, Camilla Serck-Hansen og Øystein Skar. Oslo: Pax, 2009.

-
- Kristeller, Paul Oskar. *Konstarternas moderna system. En studie i estetikens historia*. Skriftserien Kairos nr. 2. Stockholm: Kungl. Konsthögskolan/ Raster förlag, 1996.
- Krogh, Thomas. *Hermeneutikk: Om å forstå og fortolke*. Oslo: Gyldendal akademisk, 2010.
- Lauvland, Gro. *Verk og vilkår: Christian Norberg-Schulz' stedsteori i et arkitekturfilosofisk perspektiv*. Akademisk doktorgradsavhandling, Arkitektur- og designhøgskolen i Oslo, 2007.
- Lund, Nils-Ole. *Arkitekturteorier siden 1945*. København: Arkitektens forlag, 2001.
- _____ *Nordisk arkitektur*. København: Arkitektens forlag, 2008.
- Lynch, Kevin. *The image of the city*. 21. utg. Massachusetts: The MIT Press, 1992.
- Læg Reid, Sissel og Torgeir Skorgen, redaktører. *Hermeneutisk lesebok*. Oslo: Spartacus forlag as, 2001.
- Melberg, Arne, redaktør. *Aesthetics at work*. Oslo: Unipub, 2007.
- Møystad, Ole. *Architecture: the body of cognition: notes for a cognitive aesthetics of architectonic environment*. Dr. Ing. Thesis; Arch. Arkitektshøgskolen i Oslo, 1993.
- Norberg-Schulz, Christian; med forord av Gordon Hølmekbakk. *Et sted å være: essays og artikler*. Oslo: Gyldendal Norsk Forlag, 1986.
- _____ *Intensjoner i arkitekturen*. Oslo: Universitetsforlaget, 1967.
- _____ *Mellom jord og himmel: en bok om steder og hus*. Oslo: Pax forlag A/S, 1992.
- _____ *Minnesjord*. Oslo: Gyldendal, 1991.
- _____ *Stedskunst*. Oslo: Gyldendal, 1996.
- _____ *Øye og hånd: essays og artikler: ny rekke*. Med forord av Gordon Hølmekbakk. Oslo: Gyldendal, 1997.
- Pedersen, O., P. Sandvik og H. Skaraas. *Plan- og bygningsrett*. Oslo: Universitetsforlaget, 2000.
- Pløger, John. *Byens språk*. Oslo: Spartacus, 2001.
- _____ "Etikk i planlegging – og i planpraksis". NIBR-rapport. Oslo: Norsk institutt for by- og regionforskning, 2004.
- Seel, Martin. *The aesthetics of appearing*. Oversatt av John Farrell. Stanford: Stanford university press, 2005.
- Taylor, Charles. "Fortolkning i humanvitenskapene". Oversatt av Erlend Ra. I *Hermeneutisk lesebok*, redigert av Sissel Læg Reid og Torgeir Skorgen, 239–287. Oslo: Spartacus forlag as, 2001.

Thiis-Evensen, Thomas. *Møtestedet*. Oslo: Gyldendal fakta, 1999.

Weitz, Morrits. "Teoriernas roll i estetiken". Oversatt av Ewa Jeanette Emt. I Beck, *Konsten och konstbegreppet*, 41–60.

Welsch, Wolfgang. *Undoing aesthetics*. Oversatt av Andrew Inkpin. London: Sage Publications, 1997.

Østerberg, Dag. *Arkitektur og sosiologi i Oslo*. Oslo: Pax, 1998.

Artikler

Aasgaard, Kristin. "Kunstner i maktposisjon: intervju med Åse Kleveland". I *Form* 2006 nr. 2, 3–6. (http://www.kunstogdesign.no/form203/ase_kleveland.html).

Arge, Njål, Reidun Rimberg. "Vakre og mer funksjonelle steder: evaluering av Miljøverndepartementets arbeid med stedsforming". I *Plan* 1996 nr. 5, 24–27.

Bø-Rygg, Arnfinn. "Arkitektur og filosofi: Om Christian Norberg-Schulz' bruk av Heideggers senfilosofi", i *Norsk filosofisk tidsskrift* 1986 nr. 2, 37–53.

Böhme, Gernot. "Atmosphere as the fundamental concept of a new aesthetics". I *Thesis eleven* 1993 vol. 36 nr. 1, 113–126.

_____ "The atmosphere of a city". Fra et foredrag Böhme holdt på en nordisk arkitekturkonferanse i Trondheim i 1999, manus utlevert av professor Arnfinn Bø-Rygg.

Chami, Camille. "Sami Rintala: Box home". I *ai:archinnovations: online architecture magazine*, 17. Juni 2008. Siden redigeres av Camille Chami, Touli Batt og William Haras. Cadtopia: 2008. (<http://www.archinnovations.com/featured-projects/houses/sami-rintala-the-boxhome/>).

Dahle, Aina. "Not in my backyard". I *Mur & betong* 2007 nr. 4, 59–61.

De Vibe, Ellen. "'Staten veileder': kommentar til Karl Otto Ellefsen". I *Byggekunst* 1997 nr. 8, 9.

Ellefsen, Karl Otto. "Staten veileder". I *Byggekunst* 1997 nr. 5, 7–8.

Fauske, Laila Belinda. "Arkitekturundervisning og restaurasjonstenkning". I *FORMakademisk* 2009 nr. 1, 41–48. (<http://www.formakademisk.org/index.php/formakademisk/article/viewFile/28/24>).

Fehn, Sverre. "Marokansk primitiv arkitektur". I *Byggekunst* 1952 nr. 5, 73–78.

Ford, Larry R. "Lynch revisited: New urbanism and theories of good city form". I *Cities* 1999 vol.16.nr. 4, 247–257.

Hansen, Thorbjørn. "Drabantbyene: den sosiale boligbyggingens feilslag". I *Plan* 2006 nr. 2, 4–11.

-
- Hvattum, Mari. "Stedets tyranni". I *Arkitektur N* 2009 nr. 4, 40–51.
- Lundevall, Tarald. "Arkitekturpolitikk – verktøy eller retorikk?". I *Byggekunst* 1997 nr. 8, 14–18.
- Norberg-Schulz, Christian. "Fra gjenreisning til omverdenskrise: Norsk arkitektur 1945-1980". I *Norges kunsthistorie* bind 7: *Inn i en ny tid*, 7–92. Redigert av Knut Berg et al. Oslo: Gyldendal, 1983.
- Møystad, Ole. "Stedets ånd og det flerkulturelle samfunn: Om hvordan Christian Norberg-Schulz utviklet 'sted' som arkitektonisk grunnbegrep og som nasjonalt, kulturpolitisk instrument". I *Byggekunst* 2006 nr. 5, 13–22.
- Pløger, John. "Urban renaissance in Oslo: Social reordering through aestheticization". I *European urban and regional studies* 1995 nr. 2, 347–351. Lastet ned fra Sage publications: (<http://eur.sagepub.com/cgi/reprint/2/4/347>).
- _____ "Millenium urbanism: discursive planning". I *European urban and regional studies* 2001 nr. 8, 63–72. Lastet ned fra Sage publications: (<http://eur.sagepub.com/cgi/reprint/8/1/63>).
- _____ "Estetikk og det sosiale?". I *Byggekunst* 2004 nr. 2, 36–39.
- Refsum, Christian. "Estetikk i 2008", i *Dagbladet* 9. januar 2008. (<http://www.dagbladet.no/kultur/2008/01/09/523325.html>).
- Røe, Per Gunnar. "Sosiokulturelle stedsanalyser: et supplement til de tradisjonelle stedsanalysene", i *Plan* 2002 nr. 4–5, 76–81.
- Weitz, Morris. "The role of theory in art history". I *The journal of aesthetics and art criticism*, Vol. 15, nr. 1, 27–35, (1956). (<http://www.jstor.org/stable/427491?seq=9>).
- Ødegården, Olav. "Tema: Fehn-symposiet". I *Arkitektnytt* 2006 nr. 7; (<http://www.arkitektnytt.no/page/page/preview/10911/news-60-1381.html>).

7.2 Annet materiale

- Butenschøn, Peter, Arnfinn Bø-Rygg, Ketil Kiran, Morten Krogstad, Bruno Lundstrøm, Anniken Thue, Anne Wichstrøm. "Omgivelser som kultur: handlingsprogram for estetisk kvalitet i offentlig miljø". Oslo: Kulturdepartementet, 1992.
- LOV 2008-06-27 nr. 71: Lov om planlegging og byggesaksbehandling (Plan- og bygningsloven). Miljøverndepartementet, 2008. (<http://www.lovdato.no/all/hl-20080627-071.html>).
- LOV 1985-06-14 nr. 77: Plan- og bygningslov. Miljøverndepartementet, 1985. § 74 endret 5. mai 1995 nr. 20, (i kraft 1. juli 1997). (<http://www.lovdato.no/cgi-wift/ldles?doc=/all/nl-19850614-077.html>).

-
- Miljøverndepartementet. *Utvikling av miljøbyer: erfaringer og anbefalinger fra Miljøbyprogrammet: hovedrapport*. Oslo: Miljøverndepartementet, 2000. (http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/rapporter_planer/rapporter/2000/t-1320-utvikling-av-miljobyer.html?id=105579).
- Oslo kommune. *Oslos bærekraft og vekst. Overordnet arkitekturpolitikk for byen og hovedstaden*. Oslo: Plan- og bygningsetaten, 2009.
- Reguleringsplan S – 2752, (20.11.84), Vedlegg (arkiv) i forbindelse med behandlingen av Endret reguleringsplan for Urtegata 23-29, Norbygata 34-40 – friområde – park: brev fra Bydelsutvalget til Byplankontoret, datert. 31. januar 1984. Oslo: Bydelsutvalget Gamle Oslo, 1984.
- Rintala Eggertson Architects. Hjemmeside: <http://www.rintalaeggertsson.com/>. (Sist oppsøkt 11.05.2010).
- Statens bygningstekniske etat. “Rundskriv om estetikk: estetikkbestemmelser i plan- og bygningsloven”. H-7/97, Kommunal- og arbeidsdepartementet og Miljøverndepartementet, 1997. (<http://www.be.no/beweb/regler/rundskriv/estetikk.html>).
- St.meld. nr. 61, 1991-1992, *Kultur i tiden*, Kulturdepartementet.
- T-1197. *Stygt og pent skal diskuteres ... men ikke bare fordi det er lovfestet: endringer i plan- og bygningsloven fra 1. juli 1997*. Oslo: Miljøverndepartementet og Kommunal- og arbeidsdepartementet, 1997.
- T-1179. *Estetikk i plan- og byggesaker*. Oslo: Miljøverndepartementet og Kommunal- og arbeidsdepartementet, 1997.
- T-986. *Stedsanalyse: innhold og gjennomføring*. Oslo: Miljøverndepartementet, 1993.
- V-0852 B. *Estetikk i statlige bygg og anlegg*. Oslo: Kulturdepartementet, Administrasjonsdepartementet, Samferdselsdepartementet, 1996.
- V-0949 B. *arkitektur.nå*. Oslo: Kultur- og kirkedepartementet, 2009. (http://www.regjeringen.no/nb/dep/kud/dok/rapporter_planer/planer/2009/arkitektura.html?id=574549).
- Øyen, Cecilie Flyen, Sidsel Jerkø, Hege Oversen. “Forsterket fokus på estetikk? En evaluering av forvaltningsmyndighetenes og foretakenes praksis”. Prosjektrapport Programmet Evaluering av plan- og bygningsloven. Oslo: SINTEF Byggforsk, 2005.